

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK TOPLUMUNUN EĞİTİM ANLAYIŞINA TANZİMAT'IN GETİRDİĞİ
YENİLİKLER**

Gökhan Hamdi AKDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi

Yüksek Lisans Programı

İSTANBUL 2008

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK TOPLUMUNUN EĞİTİM ANLAYIŞINA TANZİMAT'IN GETİRDİĞİ
YENİLİKLER**

Gökhan Hamdi AKDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman Prof. Dr. Sefer ADA

Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi

Yüksek Lisans Programı

İSTANBUL 2008

Türk Toplumunun Eğitim Alayısına Tanzimatın Getirdiği
Yenilikler

Arşkan Arneli AKDEMİR

ONAY

Jüri:

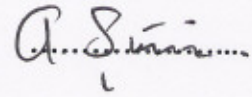
Tez Danışmanı

: Prof. Dr. Sefer ADA

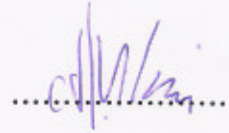
Üye

: Yrd. Doç. Ahmet SIRIN

Üye

: Dr. Mustafa FARUKOĞLU

Yüksek lisans tezi onay tarihi: 12.1.2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ABSTRACT	II
ÖZET	III
KISALTMALAR	IV
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	6
1.3. Problem Cümlesi	7
1.4. Alt Problemler	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
1.6. Tanımlar	7
1.7. Araştırmanın Yöntemi.....	8
2. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL DURUMU	10
2.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Eğitim Kurumları.....	10
2.1.1. Medreseler	10
2.1.2. Sıbyan mektepleri	14
2.1.3. Enderun mektebi	16
2.1.4. Diğer eğitim kurumları.....	17
3. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİ	23
3.1. Tanzimat Fermanı	23
3.2. Tanzimat Dönemi Eğitiminin Genel Özellikleri	24
3.3. Tanzimat Dönemi Eğitim Politikası	26
4. TANZİMAT FERMANININ DEVLET OKULLARINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER	41
4.1. İlköğretim	41
4.2. Orta Öğretimler.....	46
4.2.1. Rüşdiyeler	47
4.2.2. İdadiler.....	49
4.2.3. Sultaniler.....	52
4.2.3.1. Mekteb-i Sultani.....	53
4.2.3.2. Darüşşafaka.....	55

4.3. Yüksek Öğretim Kurumları.....	57
4.3.1. Sivil yüksek okullar.....	57
4.3.1.1. Darülfünun	58
4.3.1.2. Mekteb-i Mülkiye.....	61
4.3.1.3. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye	61
4.3.1.4. Mekteb-i Hukuk	62
4.3.2. Mesleki ve teknik okullar	63
4.3.2.1. Ziraat Mektebi.....	63
4.3.2.2. Telgraf Mektebi.....	64
4.3.2.3. Lisan Mektebi	64
4.3.2.4. Orman ve Maadin Mektebi	65
4.3.2.5. Sanayi Mektepleri.....	65
4.3.3. Askeri okullar	67
5. YABANCI OKULLAR.....	70
5.1. Okul Açan Devletler ve Açtıkları Okullar	74
5.1.1. Fransız Okulları	74
5.1.2. İngiliz Okulları.....	74
5.1.3. Amerikan Okulları	74
5.1.4. İtalyan Okulları	75
5.1.5. Alman Okulları	76
5.1.6. Rus Okulları.....	76
5.1.7. İran Okulları.....	77
5.1.8. Bulgar Okulları	77
5.2. Din ve Mezhep Ayrımı Gözetilen Yabancı Okulları	78
5.2.1. Rum Ortodoks Okulları.....	78
5.2.2. Ermeni Okulları	78
5.2.3. Yahudi Okulları	79
5.2.4. Protestan Okulları	79
5.2.5. Katolik Okulları	80
6. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME POLİTİKASI.....	81
6.1. Rüşdiye Öğretmen Okulları.....	81
6.2. Sıbyan Öğretmen Okulları	85
6.3. Kız Öğretmen Okulları.....	86
7. TANZİMAT'IN GÜNÜMÜZ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ.....	90

8. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	95
ÖNERİLER	99
KAYNAKÇA	104
ÖZGEÇMİŞ.....	108

ÖNSÖZ

İnsanoğlu varolduğu günden buyana varlığını devam ettirebilmek için, öğrenmeyi hayatının önceliklerinden biri haline getirmiştir.

Toplumlar elde ettikleri birikimleri daha planlı bir şekilde, gelecek nesillere aktarmak istemişler, yeni nesiller de geçmişteki tecrübeleri yarına ışık tutmak için kullanmışlardır. Aynı şekilde Türk toplumu da çağın gereklerini yerine getirmek için eğitim ve öğretimi sistemleştirmiş, muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmek için tarihinden ilham almıştır.

Değişmeyen tek unsurun değişme olduğu dünya tarihinde, devletin her birimine eleman yetiştiren eğitim kurumları ve dolayısıyla eğitim sistemleri de değişime ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye Cumhuriyetimizin temellerini teşkil eden Osmanlı Devleti'nde, değişim ihtiyacı Tanzimat döneminde karşılanmaya çalışılmış, bugünkü kurumsal yapının temellerinin atıldığı bu dönem, bu araştırmayla irdelenmiştir.

Bu çalışmayı hazırlamamda bana her türlü imkan ve şartları sağlayan eşim Mehtap AKDEMİR'e, çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen kardeşim Emre AKDEMİR'e ve Adnan ŞAHİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez danışmanım olarak her türlü desteği sağlayan Prof. Dr. Sefer ADA'ya teşekkür ederim.

ABSTRACT

Events and developments occurred in the history were used as happiness building stones by the societies which wanted to live palmy and peaceful in future. In nationalities where sense of history is developed , understanding the history became a basic philosophy to look at the future confidently.

In the history of Turkish society, men endeavored for the duration starting by the announcement of HATTI HUMAYUN hoping to be a climacteric , these endeavors were applied for the education duration also. Therefore, changes and developments in the education were examined, their contributions to day were discussed under the name of “Türk Toplumunun Eğitim Anlayışına Tanzimat’ın Getirdiği Yenilikler” in the period starting with the Tanzimat Fermanı.

Innovations which constitute basis for today, were tried to be brought in political, economical and social areas during Tanzimat period, however both economical problems of state and existence of different social structures and lack of human resource in application phase decreased the chance of innovations’ success. Applications could not prevent the state from decadence in those days, however constituted basis for today.

Despite all events, recognition of need of innovation is important. Because solution of the problem is a loop which starts with the determination of the problem. The effects of steps taken for solutions of the problems in that period, have continued until today.

ÖZET

Tarihte yaşanan olaylar ve gelişmeler, yarın huzurlu ve refah içinde yaşamak isteyen toplumlarca mutluluk yapıtaşları olarak kullanılmışlardır. Tarih bilinci oluşmuş milletlerde geleceğe güvenle bakmak için, geçmişi iyi anlamak temel felsefe olmuştur.

Türk toplumunun tarihinde de Hattı Hümayun'un ilanı ile başlayan sürecin, bir dönüm noktası olması umutlarıyla çaba harcanmış, bu çabalar eğitim süreci için de gösterilmiştir. Bu sebeple "Türk Toplumunun Eğitim Anlayışına Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler" adı altında yapılan çalışmada, Tanzimat Fermanı'yla başlayan yeni dönemde eğitim alanındaki değişim ve gelişmeler incelenmiş, bugüne katkıları tartışılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde bugün için temel teşkil eden siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda yenilikler getirilmeye çalışılmış ancak gerek devletin ekonomik problemleri, gerek farklı sosyal yapıların varlığı, gerekse uygulama aşamasındaki insan kaynağı eksikliği, yenilik hareketinin başarı şansını azaltmıştır. O gün çökmekte olan devletin yaralarına merhem olamamış, ancak uygulamalar bugün için temel teşkil etmiştir.

Bütün yaşanan bu olaylara rağmen, yenilik ihtiyacının farkına varılmış olması önemlidir. Çünkü problemin çözümü, problemin belirlenmesiyle başlayan bir döngüdür. O dönemde problemlerin çözümü için atılan adımlar bugüne kadar etkisini sürdürmüştür.

KISALTMALAR

a.g.e	adı geçen eser
a.g.m	adı geçen makale
haz.	hazırlayan
s.	sayfa
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğeri
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı

TÜRK TOPLUMUNUN EĞİTİM ANLAYIŞINA TANZİMAT'IN GETİRDİĞİ YENİLİKLER

1. GİRİŞ

Bu bölümde problem durumu, araştırmanın amacı, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın sınırlılıkları, tanımlar ve araştırma yöntemi ele alınmaktadır.

1.1. Problem Durumu

Eğitim, tarih boyunca milletlerin en önemli sorunları arasında yer almış ve her geçen gün önemini daha da artırmıştır. Çağın gereklerini yerine getirebilmek için insan yetiştirmek eğitim sistemlerinin başlıca görevi olmuştur.

Eğitim, belli amaçlara göre insanların davranışlarını planlı olarak değiştirilmesi ve geliştirilmesinin yasa ve ilkelerini bulmaya ve bu amaçla teknikler geliştirmeye çalışan bir bilim dalıdır¹.

Eğitimde amaç, her ülkenin kendine göre belirlediği, yetiştirdiği insanda eğitim yoluyla ne gibi istenilen davranış değişiklikleri kazandırabileceğini gösteren ilkeler, özelliklerdir. Bu özellikler ise, bilgiler, yetenekler, beceriler, tutumlar, ilgi ve alışkanlıkları içermektedir.

Başka bir deyişle amaçlar, her ülkenin yurttaşlarını hangi durum karşısında nasıl davranacağını daha önceden saptadığı ilkelerdir. Okullarda bu amaçlara ulaşacak biçimde öğrencilerini eğitirler. Böylece amaçları örgütsel yönden düşündüğümüz zaman işlevlere oranla bir öncelik kazanırlar².

Eğitim, yüzyıllar boyu süren bir gelişmenin ürünü olduğuna göre; bu süre içinde eğitimle elde edilen bilgi, teknik, yöntem, ilke ve alışkanlıklar bugünün eğitim sistemine doğrudan doğruya etki eder. Eğitim, gerek sistem olarak, gerek içerik olarak kendini yenilerken, eğitim tarihinin bulgularından yararlanarak, sağlıklı bir eğitim sistemi oluşturabilir.

¹ Nurettin Fidan ve Münire Erden, **Eğitime Giriş**, Alkım Yayınevi, Ankara, s.33

² Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, Feryal Matbaa, Ankara, 1995, s.51

Bir ülkenin eğitim sorunlarını çözerken geçmişin tecrübelerinden yararlanması son derece önemlidir. Ancak eğitim sorunlarının sadece geçmişin formülleriyle çözüme anlayışı da doğru değildir. Türkiye'nin kalkına bilmesi için, eğitim sisteminin ve okullarının ülke sorunlarıyla başa çıkabilecek nitelikte yeni kuşaklar yetiştirmesine bağlıdır.

Bireylerin ve toplumların, sürekli bir değişme ve gelişme içinde olmaları bir zorunluluktur. Çünkü insanın çevresindeki değişmeler, insana bilinenin dışında yeni etkiler yapar. Eğitim, insanların çevresinde olan değişmelere uyum sağlayabilmelerine ve yeni davranışları kazanmalarına yardımcı olur. Değişen dünya ve çevre karşısında sorunları artan insanın yardımına koşan kurumlardan biri de eğitimidir³.

Türk eğitim tarihi, tarihi bilinen ilk Türk toplumları ile başlar.

Türk tarihinin en önemli kısmını teşkil eden devletler sıra ile şunlardır: Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Selçuklu, Osmanlı Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti Devletidir.

İçtimai kültürü nesilden nesile aktarmayı iş edinen eğitim insanlık tarihinin başlangıcından beri vardır. İnsanlardan ilk öğrenen ve öğreten, ilk peygamber Hz. Adem'di. Türk eğitimin tarihine bakacak olursak: Orta Asya Türklerinin, göçebe hayatları içinde uyguladıkları eğitim, aşiret geleneklerinin gençlere benimsetilmesi ve tabiat şartlarına gereğince uyulması şeklinde oluyor, savaş ve akın hayatının ihtiyaçlarına cevap veren silah, spor, binicilik, avcılık, hayvancılık bilgileri nesilden nesile görgü yoluyla aktarılıyordu. Türklerin İslamla tanışmasından sonra yerleşik hayata geçen Türkler dini eğitimle ve İslami eğitim kurumlarının etkisiyle yetiştirildiler. 19 yy ortalarına kadar Osmanlıda eğitim kurumları medreseler, enderun mektebi, mahalle ve sıbyan mektepleridir. Medreseler imparatorluğun en önemli eğitim kurumu idi. Yöneticiler, alimler kadılar vs hep bu müesseselerden yetiştirilmekteydi. Sıbyan mektepleri bugünkü ilköğrenim ihtiyacını karşılayan ve 4-11 yaşları arasındaki kız-erkek karışık eğitime tutulduğu vakıf okullarıdır. Enderun mektebi devşirme diye adlandırılan Hıristiyan çocuklarının eğitildiği yerdi⁴.

³ İbrahim Ethem Başaran, **Eğitime Giriş**, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1996, s.23

⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **İdeolocya Örgüsü**, Büyük Doğu Yay., İstanbul, s. 323

Osmanlılarda medreseler çok yaygın ve güçlü örgün eğitim kurumları haline gelmiş, toplumu derinden etkilemişlerdir. Öyle ki, eğitim açısından, tüm Osmanlı dönemine medrese dönemi denebilir.

Osmanlının ilim ve irfan kurumlarının başında gelen medreselerde, yükseliş devirlerinde fen ilimleri ile din ilimleri arasında bir uyum sağlanmıştır. Çünkü tabiat bilimleri Kuran-ı Kerim'in ayetlerini açıklar ve öğretir. Fatih Medreseleri Vakfiyesi'nde, müderrislerin hem dini hem de mantık, felsefe ve matematiği içine alan akli ilimleri bilen kişiler olmaları şart koşulmuştur. Zaten medreselerde din ilimleri ile birlikte kelam, mantık, lügat, hendese, hesap, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibi derslerde okutulmaktadır. Ayrıca Darü't-Tıp gibi ihtisas medreseleri vardır. Fakat her çıkışın bir inişi olduğu gibi Osmanlı eğitim kurumlarının başında gelen medreselerde de, belli bir dönemden itibaren bu gelenekten tedricen bir kopuş yaşanmıştır. Medreselerde din ilimleri ile fen ilimlerinin uyumlu beraberliğinden yavaş yavaş sadece din ilimlerine doğru bir kayma olmuştur. Bu durum bilinmekle birlikte Osmanlının en köklü kurumlarından biri olmasından, Şeyhülislamlık makamının adeta dokunulmazlığından ve ulemanın halk nezdindeki ağırlığından dolayı ciddi manada medreselerin ıslahına teşebbüs edilememiştir. Bunun neticesinde dokunulamayan ve ıslah edilemeyen medreselerin karşısına batı tipinde mektepler açılmaya başlamıştır.

Tanzimat dönemine kadar, eğitim her düzeyde ücretsizdir. Ancak, vakıf geliri bulunmayan bazı ilköğretim kurumlarında öğrencilerden az bir ücret alınmaktadır.

Azınlık ve yabancılara öğretim hakkı tanınmış, fakat bu faaliyetleri denetlenmediğinden devlet için siyasi, ekonomik olumsuz sonuçları görülmüştür. Eğitimde yenileşmelere 1776'lardan itibaren önce askeri okullar açılarak girilmiştir⁵.

Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen genç padişah Abdülmecid, Mustafa Reşit Paşa'nın uyarısına uyarak onun tarafından hazırlanan "Gülhane Hattı Şerifi" veya diğer deyimle "Gülhane Hattı Hümayun-u" diye anılan Tanzimat Fermanını Gülhane Meydanında padişahın ve memleketin büyükleri ile yabancı devlet büyüklerinin önünde düzenlenen büyük bir merasimle 3 Ekim 1839'da okundu. İlan olunan bu fermanla birlikte başlayan ve 1. Meşrutiyete kadar devam eden bu devreye Tanzimat Devri denilmektedir.

⁵ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, s.53

Tanzimat kendinden önce yapılmış olan yenilik hareketlerinin bir tekrarı değildir, yeni bir takım prensipler getirmiştir. Batılılaşmayı sistemleştirmeye çalışmıştır. Tanzimat Fermanı mevcut olan bir siyasi sistem ve rejime karşı kamuoyunun bir reaksiyonu veya birleşmesinden doğmuş değildir. Ferman, padişahın tek taraflı arzusuyla meydana gelmiş olduğundan bu fermanda milletin rolü olmamıştır. Tanzimat Fermanı Avrupa'nın muhabbet ve sempatisini kazanmayı gaye edinmiş, ancak mevcut siyasi sistem ve teşkilatta esaslı kökten değişiklikler meydana getirememiştir⁶

Bir ülke en büyük hazinesi olan insan unsurunu, modern eğitim kurumlarında, düşünebilen, dinamik, değişime açık, insanlar olarak yetiştirmemişse, o ülkede gösterilen çabaların sonuç verme olasılığı düşük olacaktır. Konuya bu açıdan bakıldığında, ülkemizde eğitimi modernleştirme çabalarının Tanzimat Dönemi'nde yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir.

Tanzimatla birlikte başlayan eğitimde yenileşme, ileride bir batılılaşma hareketiyle paralel gider. Önce Bahr-ı Humayun, ardından Rüşiye ve İdadiler. Buralarda eğitim verenlerin çoğu Avrupa'dan getirilen ve ordudan ayrılmış kişilerdi. Medreseleri ihya etmektense yeni bir kurum oluşturarak reform hareketi daha kolay gerçekleştirilirdi. Fransız etkisinde ki bu okullar (Galatasaray Sultanisi Mektebi Mülkiye vs) memur yetiştiren ilk kurumlardı ve tamamen parasızdı. İlk bürokratlar sınıfı, bu kurumlarda yetişenlerden doğar. Sıbyan mektepleri modernize edilmek istenir, yeni dersler eklenir ancak gerekli verim alınamayınca yeni mektepler açılır. Eğitim eşitliği bozulmuş ve Mektebi iptidai adıyla açılan okullarda varlıklı ailelerin çocukları okumaya başlamışlardır ki bu okulların aldıkları eğitimin tamamen Fransız eğitim anlayışının etkisinde kalmıştır. Meşrutiyetle birlikte İstanbul'daki öğretmen okuluna Alman profesörler getirilir, kızlar için İnas Darül-fünunu açılır (1912). Tevhidi tedrisat kanunu(1924) çıkarılarak öğretim birliği adı altında medreseler kaldırılır. Dini eğitim yerine laik eğitim benimsenir. Benimsenen sadece laik eğitim değildir, harf inkılabı yapılır, eğitimde tek kitap kullanımı esas alınır, latin alfabesi kullanımı yaygınlaştırılır.

⁶ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.56

Eğitimde eğitici ve vasıflı insan eksikliği, uygulamaların uzun süre hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır. Okuma-yazma bilenler köylerde öğretmenlik yapmış, köy eğitimcileri adı verilen bu öğretmenler ileride köy enstitülerinin de fikir ve ilham kaynakları olmuşlardır. Köy Enstitüleri ve halk odaları (daha sonra halk evleri) sadece köylerde eğitim faaliyeti yürütüyorlardı. Tanzimat'la birlikte kurulmuş yabancı okullar ve benzeri Türk okulları Cumhuriyetle birlikte gözde okullar olmuş ve varlıklı zengin kesimin çocukları bu okullara gitmeye başlamıştı. Galatasaray Sultanisi ve daha sonra Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşecek olan Robert Koleji bunlardan biridir. Bunlar yazar (Şinasi) devlet adamı (Mustafa Reşit, Fuad Paşa, Mithat Paşa), vezir oldular. Günümüzde yabancı okullar hala ünlerini sürdürmektedirler. Amerikan Koleji, Robert Koleji, İngiliz Lisesi St Joesph, Alman Lisesi, Talas Amerikan Koleji, Arnavutköy Amerikan Koleji, Özel Gökdil Koleji, Fransız Saint Benoît Lisesi, Fransız Dame de Sionne sadece bunlardan bir kaçıdır. Misyoner okulları denilen bu okullar, öyle hemen aklımıza gelen Hristiyanlık tebliğcileri diye anlaşılmamalı. Kendi ülkelerinin teknoloji, kültür ve dil misyonerliğini de yapmaktaydı bu okullar. Zamanla davranışlar değişmiş, dilimize Fransızca, İngilizce yeni kelimeler girmiş, batılı fikir adamlarının eserleri vasıtası ile düşünme biçimi ve mantık kurguları değişmiştir⁷.

Anadolu'da ilk üniversite Darul-Fünun adıyla İstanbul'da Osmanlılar tarafından 1863 yılında kuruldu. Daha sonra 1933'te İstanbul üniversitesi adıyla yeniden teşkilatlandırıldı. Bunu diğer üniversiteler kurulması izledi ve günümüze kadar gelindi. Osmanlı'da vakıf sistemi esas alınarak açılan okullar parasız eğitim veriyordu. Ancak Osmanlı'nın son dönemiyle birlikte (batılılaşmayla paralel giden eğitimde yabancılaşmanın başlangıcı olan Tanzimat Fermanı ile birlikte) vakıf gelirleri azaldığı için eğitim devlet için bütçeye büyük bir yük oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim masraflarını karşılama adı altında halktan "Masarifi Mecbure" vergisi toplanır. Ancak halk buna ilgisiz kalır ve karşı çıkar. İleriki safhalarda sanat okullarında üretilenin satılması, özel idarelerin desteklemesi ile bütçeye katkı sağlanmıştır⁸.

Tanzimat Fermanı'nda eğitim ve öğretim kurumlarına ait tek bir sözcük olmamasına karşın, Tanzimat'ın en başarılı ve verimli olduğu alan, eğitim alanıdır. Çünkü Tanzimat'ın kurduğu

⁷ Sabri Akdeniz, **Eğitim Sosyolojisi**, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, s. 232

⁸ Kısakürek, **age**, s. 315

yeni kurumları yaşatmak ve Tanzimat'ın devamlılığını sağlamak için, eğitim ve öğretim kurumlarının modernleştirilmesi gerekmektedir⁹.

Tanzimat Dönemi'nde eğitimle ilgili önemli kararlar alınmış olmasına rağmen pek çok karar uygulanamamıştır. Devletin ekonomik problemleri, medrese ve vakıfların yapılan yenilikleri desteklememesi ve yeniliklerin toplum tarafından kabul görmemesi gibi nedenler uygulamayı engellemiştir. Ancak Tanzimat Dönemi'ndeki eksikliklere rağmen eğitim alanında meydana gelen gelişmeler ve yenilikler Türk eğitim sistemi açısından yeni kapılar açmış bugün ki eğitim sistemimizin kuruluşunda bu dönemde yapılan yenilikler önyak olmuştur.

Çağdaş ülkeler düzeyine ulaşma, gelişme, yenilenme ve değişim gibi problemler birer yönetsel sorundur. Yönetimler örgütlerini yaşatmak ve amaçlarını gerçekleştirmek için etkili çözümler üretmek zorundadırlar.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan yenilikler ve bu yeniliklerin günümüz eğitim sistemine ışık tutacağını göz önünde bulundurarak, daha başarılı bir eğitim sistemi ortaya koyabilmemiz için bu dönemde yapılan yenilikleri iyi bir şekilde irdelememiz gerekir. Bu doğrultuda Tanzimat Fermanı'nın eğitim sistemimize katkıları bu çalışmada ele alınıp incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Tanzimat Fermanı ile beraber Türk eğitim sisteminde öne çıkan, sistemi yenileme ve çağı yakalama sürecine giren eğitim sisteminin bir çerçevesini çizmek ve dönemin, eğitim sistemi açısından taşıdığı önemi vurgulamaktır.

Türk toplumunun, eğitim alanında en önemli reform hareketlerinden biri olarak kabul edilebilecek Tanzimat Fermanı'nda eğitim sistemine yenilikler, batıdan olduğu gibi alınarak sistem revize edilmeye çalışılmıştır. Günümüz eğitim sisteminin temellerinin de kısmi olarak bu dönemde atıldığını görmekteyiz.

Bu araştırmada, Tanzimat Dönemi'nde kendini yenileme ve çağdaşlaşma sürecine giren eğitim sisteminde atılan adımlar ve bu adımların aldığı tepkiler ortaya konularak, günümüzde

⁹ Enver Koray, **Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat**, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1991, s.90

de gerçekleştirilebilecek benzeri değişim çabalarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın, özellikle son yıllarda yeniden yapılanma yolunda hızlı adımlar atan Türk Eğitim Sistemi'ne ve sistemin sorunlarının çözümüne katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

1.3. Problem Cümlesi

Türk toplumunun eğitim anlayışına Tanzimat'ın getirdiği yenilikler nelerdir ?

1.4. Alt Problemler

1. Tanzimat öncesi Osmanlı Eğitim Sistemi'nin genel durumu nasıldır?
2. Tanzimat Dönemi'nde eğitim sistemi üzerinde yapılan yenilikler nelerdir?
3. Tanzimat Fermanı'nın devlet okullarına getirdiği yenilikler nelerdir?
4. Tanzimat Dönemi'nde azınlık ve yabancı okullarıyla ilgili ne tür gelişmeler olmuştur?
5. Tanzimat'ın Osmanlı'da öğretmen yetiştirme politikaları üzerine etkileri nelerdir?
6. Tanzimat'ın günümüz eğitim sistemine katkıları nelerdir?

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) eğitim alanında yapılan yenilikler ve bu yeniliklerin eğitim sistemimiz açısından taşıdığı önemi vurgulamakla sınırlıdır.
2. Bu araştırma, döneme ait yazılı kaynaklarla sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Tanzimat Dönemi: Osmanlı tarihinde 1839'da Hattı Hümayun'un okunmasıyla başlayan ve 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen döneme Tanzimat Dönemi denir.

Medrese: Vakıf sistemiyle işlerliğini devam ettiren, daha çok dini nitelik taşıyan, mali yönden ise özerk bir kuruluş olan ve hizmetini Osmanlı denetiminde sürdüren eğitim kurumlarıdır.

Nazır: Osmanlılarda okul müdürlükleri, genel müdürlükler ve bakanlıklar düzeyindeki kurumları ve yöneticilerini ifade etmek için kullanılmıştır.

1.7. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada geçmişin eleştirel bir yaklaşımla incelendiği ve analiz edildiği tarihsel yöntem kullanılmıştır.

Araştırmada literatür taraması ile ilgili kaynaklar incelenmiş, durum tespitinden sonra varsayım ve sınırlılıklarda dikkate alınarak yorum yapılmıştır.

Tanzimat Dönemi incelenirken eğitim sistemine ait eğitim tarihi çalışmalarının son derece kısıtlı olduğu görülmüştür. Tanzimat Dönemi üzerine yapılan çalışmalarda eğitim sistemine bölümler halinde değinildiği görülmüştür.

Bu döneme ışık tutacak ana kaynaklardan biri Osman Ergin'in 5 ciltlik "Türkiye Maarif Tarihi" adlı eseridir. 1977 yılında Eser Kültür Yayınlarından basılan eserde yaşanmış ilginç tarihi olaylardan örneklerle bazı konular aydınlatılmış, özellikle dönemin okul türleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Necdet Sakaoğlu'nun Osmanlı Eğitim Tarihi adlı eseri döneme ışık tutan kaynaklardan biridir.

II. Abdülhamit dönemi eğitim sisteminin incelendiği Bayram Kodaman'ın "Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi" Tanzimat Dönemi eğitim sistemini detaylarıyla incelemiştir.

Yahya Akyüz'ün kaleminden çıkan "Türk Eğitim Tarihi" adlı eserde, başlangıçtan günümüze kadar eğitim sistemi ve gelişimi irdelenmiştir.

Zeki Salih Zengin'in Osmanlılarda örgün eğitim kurumlarını ve din eğitiminin özellikle II. Abdülhamit döneminde incelenmesi "Tanzimat Dönemi'nde Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi" adlı eserinde özetlenmiştir.

Emre Dölen ve Nuran Yıldırım'ın "Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı" adlı eserinde Tanzimat'tan günümüze kadar açılan yüksek okullar ve geçirdikleri değişimler incelenmiştir.

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun "Tanzimat Öncesi ve Dönemi" adlı kitabında eğitim sisteminin hiyerarşik yapısı incelenmiş ve günümüze temel teşkil eden bürokratik kurumlar üzerinde durulmuştur.

2. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL DURUMU

Eğitim ve öğretim sisteminin, bir toplumun yükselmesinde olduğu gibi, bazen de geri kalmasında önemli rol oynadığı muhakkaktır. Bu sistem çağın icabına ayak uydurabildiği ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği sürece yaşamış ve toplumu yükseltici görevini yerine getirebilmiştir. Bu iki hususu yerine getiremeyen eğitim ve öğretim sistemi ise, toplumun geri kalmasını ve hatta çöküşünü hazırlar. Böyle faydasız ve zararlı hale geldiğinde, ya ıslah edilmiş ya da yerine yeni bir sistem getirilmiştir. Fakat tarihte, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarihinde mesele bu kadar kolay ve basit olmamıştır. Zira, eğitim ve öğretim işi bir felsefe, zihniyet, din ve siyaset meselesi olmuştur. Böyle olunca, eski zihniyeti, eski dünya görüşünü değiştirmek veya yerine yeni bir dünya görüşünü ve yeni bir zihniyeti müesseseleri ile birlikte yerleştirmek ve kabul ettirmek maarif konusunda ciddi bir mücadeleyi başlatmıştır. Tanzimat'la birlikte, bu mücadele diğer sahalara da sirayet ederek, İmparatorlukta siyasi mücadele şekline dönüşmüştür. Bu tarihten itibaren, eğitim ve öğretimde yenileşme hareketi bütün olarak "Batılaşma" veya "Modernleşme" hareketinin bir parçası olmuştur¹⁰.

2.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Eğitim Kurumları

Osmanlılarda Tanzimat öncesi dönemde faaliyet gösteren örgün eğitim kurumları olarak özellikle medreseler ve sıbyan mekteplerinin ele alınması gerekir. Bunların dışında saraydaki eğitim kurumu olarak Enderun Mektebi de bu gruba dahil edilebilir ancak bütün bu kurumlar içinde Osmanlılardan önce olduğu gibi sonra da medreselerin eğitim alanındaki önemi ve etkisi oldukça büyük olmuştur. Dolayısıyla Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim kurumları ve buralardaki eğitim meselesine öncelikle medreseleri ele alarak başlamak gerekir¹¹.

2.1.1. Medreseler

Ders okutulan yer anlamına gelen medrese, İslam dünyasında eğitim-öğretim faaliyetlerine tahsis edilen ve bu amacın gerçekleşmesi hususunda gerekli alt yapının da oluşturulduğu

¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1992, s.336

¹¹ Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'larda Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, MEB, İstanbul, 2004, s.11

belirli mekanlara verilen özel bir anlamı taşır. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından en az birkaç asır evvel kurularak faaliyete geçen medreselerin, özellikle Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devirlerinde hem teşkilat ve program hem de talebe ve müderrislere sağlanan maddi ve manevi imkanlar bakımından geliştirilerek yaygınlaştırıldığı bilinmektedir¹².

Osmanlı Devletinin kuruluşundan, Tanzimat'ın ilanına kadar ülkenin eğitim hayatına doğrudan veya dolaylı medreseler hakimdir. Yönetim üzerinde de önemli ölçüde etkili olan medreselerin, Osmanlı Tarihinin uzun sayılabilecek bir bölümünde, sivil ve askeri kurumların beklentilerine uygun yöneticiler, hekimler, uzmanlar yetiştirilerek yararlı hizmetler sunmuştur.

Medreseler; zihniyet olarak dini bir nitelik taşıyan, yapı bakımından vakıf sisteminin içinde yer alan, mali yönden ise özerk bir kuruluş özelliğine sahip ve hizmetini devletin denetiminde yüzyıllar boyu sürdüren eğitim kurumlarıdır. İlk Osmanlı medreselerinde eğitim, geleneğe dayalı olarak vakıfların (vakıf sahiplerinin) koymuş oldukları şartlar çerçevesinde tayin olunan müderrislerin inisiyatifine bırakılmıştır¹³.

Osmanlı padişahlığının ilk zamanlarında Şam, Mısır, İran medreselerini taklit ederek açılan ilk medreseler İznik ve Bursa medreseleridir. Osmanlı devletinin ilk medresesi olan İznik medresesini açan İran'da ve Konya'da riyaziyyat, tabiiyyat, mantık ve ilmünnefis (ruhiyat) tahsil etmiş, Aristot ve Muhiddini Arabi'nin tefsircisi Kayserili Davut Efendidir. Ser'i ve Arabi ilimlerin tahsiline mahsus olan bu medreseden başka 1401 tarihlerinde Yıldırım Bayezid'in Bursa'da kargir olarak bir hastane inşa ettirdiği ve lazım gelen tabipleri yetiştirmek üzere de ayrıca bir medrese tesis eylediği vaki olan tetkiklerden anlaşılmaktadır¹⁴.

İkinci Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra genişleyen Osmanlı Devleti sınırları içinde halkın haklarını korumak ile mükellef hakimler ile orduya lazım tabiplerin, mühendislerin yetiştirilmesi için medreselerin düzenlenmesi gerekti. Bilhassa Maverainnehir alimlerinden olup davet edilen Ali Kuşçu ile Molla Hüsrev'in nezaretleri ile Fatih medreseleri teşkilatı

¹² Zengin, a.g.e, s.11

¹³ Halil İnalçık ve Günsel Renda, **Osmanlı Uygarlığı II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.346

¹⁴ Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Milliyet Matbaası, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930, s.15

vücuda getirildi¹⁵.

Osmanlılarda ilk dönemden itibaren medreselerde, dini ilimler yanında ulum-ı dahile (dini ilimler dışında fen bilimleri) denilen ilim dalları da okutulmakla ve böylece diğer çeşitli görevliler yanında bilhassa kadı, müderris, müftü gibi dini hizmetler erbabı yetiştirilmekteydi. Bu genel medreselerle birlikte hadis ağırlıklı Daru'l-Hadis'ler, tıbbi konularda öğretim yapan Tıp Medreseleri ile Kur'an-ı Kerim'in okunması üzerinde yoğun eğilim-öğretim vererek, bilhassa cami görevlileri yetiştiren Daru'l-Kurra'lar vardı¹⁶.

Osmanlı medreseleri, Süleymaniye Medreseleri'nin kurulması ile zirve noktasına ulaşmasından bir süre sonra gerilemeye başlamıştır. Medreselerdeki usulsüzlüklerin önüne geçilmesi amacı ile yapılan ıslahat çalışmaları XVI. asrın ikinci yarısından itibaren başlamakta ise de bozulmanın ortaya çıkışını daha da gerilere götürmek mümkün görünmektedir. Nitekim, II. Bayezid (1481-1512) ve Kanuni dönemlerinde bizzat padişahın isteği üzerine iltimasla müderris tayinlerinin yapıldığı bilinmektedir. Önceleri münferit ve önemsiz sayılabilecek bu gibi hadiseler daha sonraları yaygınlaşarak adeta usul halini almıştır.

Osmanlı Devleti'nde belli-başlı eğitim-öğretim kurumları olan medreselerdeki ilmi faaliyetlerin zayıflaması ve gerilemesinin sebepleri kanaatimizce iki grupta toplanabilir:

a) Medreselerdeki ilmi zihniyetin, gelişmeye ve üretken olmaya kapalı hale gelerek hedefin, mevcut bilgi birikimini belirli kaynaklardan öğrenip aktarmaya dönüşmesi

b) Rüşvet ve iltimasla kanuna aykırı olarak ehil olmayanların ilmi mevkilere getirilmeleri, eğitim-öğretimde belirli kurallara uyulmaması, kısaca medrese teşkilatının bozulması.

Halbuki medreselerde birtakım bozulma ve kanuna riayetsizlikler olduğu açıkça ifade edilerek uyulması gerekli kurallar belirtilmektedir. Buna göre, talebelerin derslerini tam olarak ve gerektiği gibi tamamlamadan her dersten birer kitap ve her kitaptan birer fasıl okumakla yetinerek yüksek payelere eriştikleri belirtilerek, derslerin gerektiği gibi okutulması istenmektedir. Yine müderrislerin, gereğinden fazla talebe kabul etmemeleri ve talebelerin

¹⁵ Atuf, a.g.e, s.15

¹⁶ Nesimi Yazıcı, Tanzimat ve Abdülhamit Döneminde Din Görevlilerinin Yetiştirme Ortamı, **Diyanet İlimi Dergi**, C.30, Sayı:Nisan-Mayıs-Haziran 1994, İstanbul, s.32

derslere devam etmeleri istenmektedir. 1574 ve 1576 tarihli fermanlarda ise medrese talebelerinin geceleri medreselerinden ayrıldıkları ve çeşitli disiplinsiz davranışlarda buldukları, dersleri ile yeterince ilgilenmedikleri, ayrıca mülazemet usulüne uyulmadığı ve derslerin acele ile okutulup üzerinde yeterince durulmadığından bahsedilerek bu hususlarda uyulması gerekli kurallar zikredilmektedir¹⁷.

XVII. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya, sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmaya başlamasıyla, evvela, vakıf müessesesi sonra da ona bağlı eğitim ve öğretim sistemi çökmeye yüz tutmuştu. Geleneklerinden emin olmayan şahıs ve aileler kendi mal ve mülklerini özel şartlarla vakfederek, vakıf müessesesini geçim kaynağı haline getirdiler. Böylece, vakıf müessesesi, hedefinden saptırılarak, sosyal niteliğini kaybetti¹⁸.

Vakıflarda meydana gelen bu bozulma, hemen ona bağlı olan medreselere de yansdı. Bu yüzden, medreseler de ilim yuvası olmaktan çıkarak birer maddi menfaat yuvasına dönüştüler. Böyle olunca, vakfın kurucusu tarafından kabiliyete ve bilgiye bakılmaksızın aileden, hısım ve akrabadan olan kimseler, medreselere müderris veya hoca olarak tayin edilmeye başlandı. Ayrıca medreselerde okutulacak dersler de, vakfiyelerde belirtilerek, bunların zamana göre değiştirilmesi veya yeni derslerin konması engelleniyordu. Bu usul yüzünden, medreseler zamanla beşik ulemasının eline düştü ve her türlü yeni ve müspet düşünceye kapılarını kapadı. Artık medreseler fasit bir dairenin içine çekilerek kendi kendilerini yemeye ve tüketmeye başladılar. Medrese ilim yapılan yer olmaktan çıkarak, ilim tarihi okutulan eskinin tekrar edildiği yer haline geldi.

Nihayet, medrese ilimle, yani esas göreviyle uğraşmayan her eğitim ve öğretim müessesesi gibi, siyasetle meşgul olmaya başladı ve arkasından da siyaset medreseye girdi. Bu durum, medreseye muhtariyetini kaybetti ve onu siyasetin emrine soktu. Müderrisler yani ulema sınıfı, maddi ve siyasi menfaatler elde etmek için ilmi, sanatı ve medreseyi vasıta olarak kullandılar. Medrese ilim yuvası, müderrislik ve hocalık meslek olmaktan çıktı. Bu şekilde çöken medrese, kendisiyle birlikte devleti ve toplumu da çöküşe sürükledi¹⁹.

¹⁷ Zengin, a.g.e, s.21

¹⁸ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1988, s.10

¹⁹ Kodaman, a.g.e, ,s.11

2.1.2. Sıbyan mektepleri

Sıbyan mektepleri genel itibarla 5-13 yaş arasındaki Müslüman kız ve erkek çocukların öğrenim gördükleri ilkokul seviyesindeki okullardır²⁰.

Genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren sıbyan mektepleri, İslam dünyasında Osmanlılardan önceki dönemlerde var olan örnekleri ile benzer özellikleri taşımaktadır. Şehirler hatta köylerde daha çok camiler ve medreseler etrafında veya mahalle aralarında inşa edilen sıbyan mekteplerinde çocuklara öncelikle Kur'an olmak üzere, okuma-yazma, ilk dini bilgiler verilmekte, ilmihal ve hesap bilgileri öğretilmektedir²¹.

Her köy ve mahallede bulunan sıbyan mekteplerinde eğitimin ve öğretimin esası dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti²².

Nitekim 1712 tarihli bir sıbyan mektebinin vakfiyesinde çocuklara Kur'an, Tecvid, yazı ve faydalı bilgiler öğretilmesi istenmektedir. Yine XVIII. asrın sonlarına doğru ilk öğrenime başlayan Mehmet Murad, yedi yaşında mektebe devam etmeye başladığını ve 10 yaşında hafız olduğunu, mektepte Kur'an.'dan başka Tecvid, ilmihal, Birgivi Risalesi şerhi ve bunlar gibi şeyler okuduğunu ifade etmektedir. XVI. asrın ortalarına ait bir sıbyan mektebi vakfiyesi, bu yıllarda mekteplerin öğretim konularını ve şartlarını ortaya koyması bakımından önem taşır. Vakfiyede, mektepte Kur'an'ı iyi bilen, ilmi ve ahlaki güzel vasıflar taşıyan muallim tarafından çocuklara Kur'an, öğrenme yeteneklerine göre dilbilgisi öğretilmesi istenmektedir. Çocuklara baba gibi şefkat göstermesi, talim ve terbiye kuralına uyması istenilen muallim ve yardımcısına (kalfa) vakıf gelirinden ücret ödenecektir.

Her ne kadar sıbyan mektepleri için her yerde geçerli olan ortak ders programından bahsedilemez ise de genel karakterlerinin dini olduğu ve bu çerçevede başta Kur'an olmak üzere ilk dini bilgilerin verilmesinin başlıca amaçları arasında bulunduğu çok açıktır; ancak tıpkı medreselerde olduğu gibi Tanzimat öncesi Osmanlı sıbyan mekteplerinin dini eğitimi yönünden icra ettikleri fonksiyonu ortaya koyan ilmi ölçülerde yapılmış bir çalışmaya sahip değiliz.

²⁰ İlhan Yıldız, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, 2001

²¹ Zengin, *a.g.e.*, s.25

²² Kodaman, *a.g.e.*, s.IX

Bununla birlikte elimizdeki bilgiler çocukların ilk dini bilgileri aldıkları örgün eğitim kurumlarının sıbyan mektepleri olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1824 yılında II. Mahmut devrinde ilan edilen fermana, çocukların sıbyan mekteplerinde dini bilgileri ve inanca ait esasları öğrenmedikleri halde meslek ve sanata yöneldikleri belirtilerek tenkit edilmektedir. Fermana göre, bundan böyle çocuklar mekteplerde dini bilgileri tam olarak öğrenmedikçe herhangi bir işe verilmeyecek, esnaf da bu gibileri çıraklığa kabul etmeyecektir; ancak yetim olup çalışmak zorunda olanlar bulunur ise bunlar da ustası tarafından sabah-akşam mektebe gönderilmek zorundadır. Diğer taraftan fermana, mekteplerde okutulacak dersler hakkında bilgi bulmak da mümkündür. Buna göre mekteplerde Kur'an, tecvid ve ilmihal risaleleri okutulacaktır.

Osmanlılar devrinde sıbyan mekteplerindeki öğretim için özel eğitim görmüş muallimlerin yetiştirildiklerine veya din eğitimi ve öğretimi için çocukların seviyesine göre kitapların hazırlandığına dair hiçbir bilgiye sahip değiliz. Aksine, belgeler ve mevcut bilgiler böyle bir çalışmanın olmadığını ortaya koymaktadır. Elde edebildiğimiz sıbyan mektebi vakfiyeleri bu konuda ele alındığında, görülmektedir ki kimi zaman göreve atanacak muallimlerin özellikleri belirlenmekte kimi zaman da bu konuya hiç temas edilmemektedir. Mesela 1551 tarihli bir vakfiyede muallimin Kur'an'ı iyi bilen, Tecvid ve Kıraat ilimlerine sahip, iyi ahlaklı bir kimse olması istenmektedir. 1715 tarihli vakfiyede ise vakıf, inşa ettireceği mektebe yine aynı özellikleri taşıyan muallim tayinini ister. 1743 ve 1819 tarihli iki vakfiyede ise bu konulara hiç temas edilmemektedir. Şu halde sıbyan mekteplerinde görevli olanların ilmi bakımdan yeterli olmaları, kısmen de olsa üzerinde durulmaya değer görülmektedir; ancak bu muallimlerin özellikle sıbyan mekteplerinde görev yapmak üzere yetiştirildikleri hakkında bilgiye rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Bu durumda, öğretim seviyesi daha yüksek olan medreselerde görevli müderrislerin yanı sıra, imam veya müezzinler veya uygun görülen herhangi birisi de böyle bir göreve atanabilecektir²³.

Bu mekteplerin idaresiyle de müftüler ve şeyhülislam meşgul olurlardı²⁴. Bütün bu bilgiler ışığında sıbyan mekteplerinin din eğitimi ve öğretimi konusundaki değerlendirilmesi yapılacak olursa şöyle bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir: Her ne kadar sıbyan mektebi programları neredeyse tamamen dine dair derslerden oluşmakta ise de bu şartlarda

²³ Zengin, a.g.e, s.26-27

²⁴ Atuf, a.g.e, s.29

yapılan bir eğitimin kalitesinin, olması gerektiği ölçüde gerçekleşemediği ileri sürülebilir. Nitekim Tanzimat yıllarındaki sıbyan mekteplerinin din eğitimi ve öğretimi açısından yetersiz olması, bu dönemin öncesinin veya en azından yakın döneminin de benzer özellikleri taşıyabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır²⁵.

Sözünü ettiğimiz bütün bu nitelikler, mekteplerde kaliteli bir din eğitimi ve öğretiminin yapılabilmesi konusunda çok önemli unsurlar olduğu halde, Tanzimat'tan önceki dönemlerde bu konularda gerekli hassasiyetin gösterilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bütün bu bilgilere bakılarak, belirtilen dönemde sıbyan mekteplerinde beklenen ölçüde din eğitiminin yapıldığını söylemek zor görünmektedir.

2.1.3. Enderun mektebi

Osmanlılarda Enderun Mektebi ise, kökleri I. Mahmud (1359-1389) dönemine kadar giden, İstanbul Fatihî (1451-1481)'nin geliştirdiği; fiziği ve zeka yapısı uygun, devşirme usulüyle alınmış gayr-ı müslim çocuklarının Saray hizmetleri, askerlik ve bir kısım idari görevler için yetiştirildikleri özel nitelikli bir eğitim-öğretim kurumudur²⁶.

Devşirme usulü ile toplanmış "acemi oğlanlar" arasından seçilen kafa ve vücutça mükemmel çocuklar alınır ve yüksek askeri ve mülki mevkiler için, özel bir eğitimle yetiştirilirdi. Enderun, disiplinli, öğretim seviyesi yüksek imtiyazlı bir mektepti²⁷. Enderun Mektebinde öğrencilerin sıkı bir disiplin içinde yetiştirilmesine büyük önem verilmiş, öğrencilerin en küçük kusurlarına dahi göz yumulmamıştır²⁸. Enderun mektebinin tahsil süresi 14 seneydi. Mektebin talebelerine de ağa denilirdi²⁹.

Sınıf olarak da nitelendirilebilecek çeşitli bölümlere ayrılmış olan Enderun'da talebeler saray hizmetlerini yerine getirir, ayrıca ilim ve sanatla da uğraşırlardı. Talebelere Kur'an, ilmihal, Arapça, Farsça, Fıkıh'ın yanı sıra hattatlık, ciltçilik, oymacılık gibi sanatlar, ayrıca müzik, resim ve spor gibi derslere de yer verilmektedir. Ders hocaları arasında sanatkarlar, tabipler,

²⁵ Zengin, a.g.e, s.28

²⁶ Yazıcı, a.g.e, s.32

²⁷ Kodaman, a.g.e, s.11

²⁸ Ziya Karamuk, **Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, MEB, İstanbul, 1973, s.358

²⁹ Atuf, a.g.e, s.33

şeyhlerin yanısıra müderrisler de bulunmaktadır. 1719 yılında III. Ahmet (1703-1730) tarafından Enderun mensupları için Topkapı Sarayı içinde yaptırılan kütüphanede çeşitli ilimlere dair pek çok eser bulunmaktadır. Vakfiyesinde, kütüphanenin pazartesi ve perşembe günleri açık olup Enderun'da bulunanların istifade edebilecekleri, aynı günlerde görevlendirilecek bir müderrisin talebelere Tefsir, Hadis ve Fıkıh dersleri okutacağı belirtilmektedir³⁰.

Enderun eğitiminin diğer okullardaki eğitimden farklılığı ise, burada askeri ve idari konularla ilgili eğitimin daha ağırlıklı olarak işlenmesidir³¹.

17. Yüzyılın sonlarına kadar devşirme kökenli zeki ve genç kadrolara dayanan bu kurum, devletin yönetim ve ordu kademelerine sürekli olarak başarılı elemanlar vermiştir. Ama devşirme siteminin bozulması, hazırlık okullarına ve saray Enderun'una devlet ileri gelenlerinin çocukları, padişaha yakın kişilerin oğullarının alınmaya başlanmasından sonra giderek yozlaşmış ve amacından uzaklaşmıştır³².

Enderun okullarının önemi 1826 yılına kadar devam etmiştir. 1826'da II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra devletin ihtiyaç duyduğu elemanlar Enderun dışından seçilmeye başlanmıştır. Modern eğitim kurumlarının yerleşmesi ve yaygınlaşması sonucunda, Enderun Mektebi önemini kaybetmiş ve ortadan kalkmıştır. Her şeye rağmen Enderun Mektebi, kendi döneminde son derece ileri bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiş ve bu eğitim kurumundan çok sayıda önemli devlet adamı ve askeri komutanlar yetişmiştir.

2.1.4. Diğer eğitim kurumları

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa devletlerinin üstünlüğünü yalnız askeri sahada gören ve mesafeyi kapatmak için, askeri müesseseleri Batı ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları; II. Mahmud ve Tanzimat devirlerinde, Batının her alanda kesin üstünlüğünü kabul ederek, devletin bütün müesseselerinde ıslahat

³⁰ Zengin, a.g.e, s.28

³¹ İnalçık ve Renda, a.g.e, s.358

³² Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.40

yapmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Ne var ki ilk önce ıslahatın veya yeniliğin hangi alanlarda yapılması gerektiği hususunda bir plan, program ve düşünceye sahip değildiler. Fakat devletin yaşaması için ıslahat yapmanın zaruri olduğu fikrinin, az da olsa, bazı aydınlar ve devlet adamlarınca inanç olarak benimsenmesi; ıslahat hareketlerine, başlangıçta bir takım aksaklıklara rağmen, devamlılık ve nihayet, başarı sağlaması bakımından önemli bir adım olmuştur.

1830'dan sonra, II Mahmud'un açmış olduğu reform döneminin, kendisinden öncekilere kıyas edilirse, daha şuurlu, şümulü ve nispeten cesareti olduğu görülür. Ayrıca Osmanlı toplumunda ilk derin çelişkilerin, muhafazakar-ilerici çekişmelerinin müesseselerde ikiliğin ortaya çıkması ve Osmanlı devletini Tanzimat'ın ilanına kadar götürmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu yeniliklerin başında: a) yeni bir askeri teşkilatın kurulması, b) ırk-din ayırımının kaldırılması, c) Avrupa'ya talebe ve daimi elçilerin gönderilmesi, d) yeni üç meclisin kurulması (Darü'ş-Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Ahkam-i Adliye, Darü'ş-Şura'yı Askeri), e) Sadr-ı azam ve Şeyhü'l-İslam'ın görev ve yetkilerinin değiştirilmesi, f) rüşdiyelerin açılması vb. geliyordu.

1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça barış anlaşmalarıyla Avrupa'nın üstünlüğü, Osmanlı Devleti'nin geriliği açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durumu bazı devlet adamları gördüğü, kabul ettiği ve yenileşme ihtiyacını hissettiği halde, medreseden ve ulemadan her hangi bir ses ve uyanış belirtisi gelmemiştir. Üstelik yenileşmeye karşı tavır takınmışlardır. Bu yüzden, yenilikçi devlet adamları modern eğitim ve öğretimi medrese ve ulemanın etkisinin az olduğu askeri mekteplerde uygulamayı tercih ettiler. Nitekim, 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, 1796'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılarak Batı tarzında ilk modern mekteplerin temeli atılmış oldu³³.

Üçüncü Ahmed devrinde başlayan askeri ıslahatı 1733' de Comte de Bonneval'in önderliğinde açılan Hendesehane ve 1773'de Baron de Tott'un tavsiyesi ve önyak olmasıyla teşkil edilen Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kurulması takip etmiştir. Nihayet 1795'de tesis edilen Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da sistemli fen eğitiminin başladığını görüyoruz. Modern fen eğitimi veren bu okullarda birkaç yabancı uzman ve mühendis dışında çoğunlukla medrese mensubu hocaların ders verdiği bilinmektedir. Bu suretle devlet tarafından kurulan

³³ Kodaman, a.g.e, s.1-11

bu yeni müesseselere, ulemanın da ders vererek yardımcı olduğu ve bu hareketi desteklediği görülmektedir.

Bu dönemde, Osmanlı ilim aleminde, medrese ve klasik İslam eğitim geleneğini devam ettiren ulema ile yeni açılan ve modern fen eğitimi veren okullardan yetişen mühendis ve mütefennin zabitlerin mensub oldukları iki tradisyonun varlığı söz konusudur. Tanzimat öncesinde bu iki tradisyon mensupları arasında belirli bir uyum bulunduğu söylenebilir³⁴.

Tatbiki derslerin ecnebi hocalar tarafından verilmesi ve onlar gittiğinde bu derslerin bırakılarak, sadece teorik derslere yönelmesi bize bir nesil sonraki aydın şahsiyetlerden Kethüdazade Mehmed Arif Efendi'nin şu sözlerini hatırlatmaktadır. "Frenkler hem ilmini okurlar, hem de ameliyatını İcra ederler. Devletleri eshab-ı tecrübeye yardım ederler. Ameliyatı tecrübe-i alat ile olur. Alat para ile olur. Bizde ilmi okunsa da ameliyatının İcrası kalır. Oralarını kimse vazife edinmez. Bizde eshab-ı menasıp parayı almaya alıştıdır. Vermeye alışık değildir. Böyle iyi şeyleri iptida büyüklerimiz tutmalı alt tarafı dahi ona bakarlar. Frengistan böyle ilerledi"³⁵.

Mühendishanelerdeki eğitime bakacak olursak, bilindiği üzere Deniz Mühendishanesi'nde Fransız hocalar ders vermekteydi. Halil Hamid Paşanın sadrazamlığı zamanında Fransa'dan getirilen istihkam Binbaşısı J. Lafitte-Clave ve Monnier adındaki iki mühendis, henüz Kara Mühendishanesi açılmamış olduğundan, 1784'de Deniz Mühendishanesi'nde ders vermeye başlamışlardır. Bu suretle Deniz Mühendishanesi'nin içinde Kara Mühendishanesi'nin de ilk nüvesi oluşmuştur. İşte bu iki mühendis Aynalıkavak Kasrı bahçesinde yaptıkları bir istihkam modeliyle ameli (tatbiki) dersleri vermekteydiler. Hendese (geometri) dersini ise nazari (teorik) olarak Gelenbevi İsmail Efendi ile Kasapbaşı-Zade İsmail Efendi vermekteydi. Fransız hocalar ülkelerine döndükten sonra uygulamalı dersler kesilmiş ise de teorik dersler hocaları tarafından verilmeye devam etmiştir. Yine 1795'de Deniz Mühendishanesi'nde gemi inşaat şubesi açılıp başın, Fransa'dan bu konunun uzmanı M. Brune getirildiğinde, M. Brune nazari dersler yanında, Cuma günleri talebeleri gemi inşa tezgahlarına götürerek amel dersler de vermiştir³⁶.

³⁴ İhsanoğlu, a.g.e, s.348

³⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Tanzimat Öncesi Kültür ve Eğitim Hayatı**, Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri, İstanbul, 1987, s.66

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1984, s.500-530

İkinci Mahmud devrinde hazırlanan bir layihada bugün Avrupa mühendislerinde esas alınan kaidelerden mesela bir şakird (öğrenci) gerekli dersler sırasıyla ve tamamen göreyerek bir kaide icazetname (diploma) almadıkça mühendis kabul edilmeyip ve hiç bir işte istihdam olunmazlar denildikten sonra, "Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un da ilk kuruluşu esnasında, aslında bu şekilde tesis edilmiş olduğu belirtilir. Buradan Mühendishane-i Berit-i Hümayun'un kuruluş safhasında Avrupa usulüne uygun olarak kurulmuş olduğu anlaşılır. Ayrıca mühendislerin mesleklerini icra edebilmeleri için diploma (bir kaide icazetname) sahibi olmaları şart koşulur.

Saray teşkilatına bağlı Enderun mektebi'nin dışında, hemen hemen hepsi vakıf müesseselerine bağlı medreselerden farklı şekilde devlet bütçesine dayalı olarak kurulan Mühendishaneler, Osmanlı devletinde kurulan Batı tarzı eğitim müesseselerinin ilk nüveleri olarak kabul edilecek olursa, bazı yönleri ile Osmanlı Batı sentezinin ilk örneklerinden birisini temsil ettiğini görürüz. Bu sentez iki yönde müşahede olunur. Birincisi talebelerin sınıflara ayrılması ve sınıf geçmeleriyle ilgili eğitim sistemi organizasyonu, okutulan ders. kitapları ile eğitim programları ve buna bağlı olarak eğitim kadrolarının Osmanlı medrese sisteminden farklı şekilde oluşmasıdır. Klasik Osmanlı medrese eğitim sisteminde, okunan derslerde gösterilen başarıya göre hocalardan "icazetname" alma usulünden farklı olarak, bu yeni eğitim kurumları belirgin bir şekilde dört sınıfa ayrılmış ve mezun olmak da bu sınıfları geçmeye bağlanmıştır. Diğer yönü ise, askeri okul olmakla beraber burada takip edilen sınıflandırma daha çok Osmanlı bürokrasisinde kullanılan mülazım, şakird, halife ve hace ayırımına benzemektedir.

Ayrıca, bir sınıftan bir üst sınıfa geçme silsileye tabi ve bir üst sınıfta yer boşalmasıyla mümkün olup, tamamen klasik Osmanlı hiyerarşisine uygun olarak tespit edilmiştir. Bu yönleri ile Mühendishaneler Osmanlı-Batı karışımı bir sistem olarak, ilk defa karşımıza çıkmaktadır³⁷.

Tanzimat öncesi dönemde açılan diğer modern eğitim kurumları Tıbbiye ve Harbiye mektepleri olmuştur. 1827 yılında ordunun tabib ve cerrah ihtiyacını karşılamak maksadıyla

³⁷ İhsanoğlu, a.g.m, s.350

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin önderliğinde Tıphane-i Amire adında bir tıp mektebi açılması yolunda ilk teşebbüsler başlamıştır. Bu mektebin ilk programını hazırlayan Mustafa Behçet Efendi, Türkiye'de modern tıp mektebinin kurucusu olmuştur. Ayrıca bu mektebin tedrisat programına yabancı dil eğitimi ve hatta bazı derslerin yabancı dillerde okutulmasının yer aldığı görülmektedir. Böylece Behçet Efendi'nin Türkiye'de tıp eğitiminin modernleşmesinde ilk adımı atmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Saraya bitişik Gülhane bahçesinde mevcut binalarda faaliyetine başlayan Tıphane Amire'yi aynı yıl Şehzadebaşı'nda açılan Cerrahhane takip etmiştir. 1831-32 tarihinde Cerrahhane mektebi Şehzadebaşı'ndan Topkapı Sarayı bitişindeki bir binaya nakledilerek yeniden düzenlenmiş ve birkaç Batılı uzman yanında, Avrupa'dan davet edilen Fransız Cerrah Sat de Galliere de mektepte muallim ve müdür olarak vazife almıştır. 1836 yılında bu iki mektep birleştirilmiş ve Hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin nezaretinde 1839 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. 1839 yılında Gülhane'den Galatasaray'ına nakledilince bu mektebin başına Avusturyalı doktor C. Ambroise Bemard getirilmiş ve mektebin adı Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane olarak değiştirilmiştir³⁸.

Arapça, Türkçe, Fransızca Sarf ve Nahiv İmla, Kitabet, ilaçların, bitkilerin ve hastalıkların Arapça ve Türkçe adları, cerrahlık uygulaması, Fransızca olarak şekillerle anatomi ve Tıp bilimine giriş, sonra yeteneklilerin seçilerek hastanede cerrahlık yapmaları gibi uygulamalar yer alıyordu³⁹.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız Doğudan Batıya olan bu yöneliş, Bilim anlayışında önceleri klasik ve modern eğitimi bir arada yürütme zihniyetini taşıırken, Tanzimat döneminde bu yöneliş tamamen Batıya doğru olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, bu yükselişi gösteren belirgin bir örnektir⁴⁰.

Ordunun arkası arkasına yenilişleri, ordunun düzeltilmesini ve bunun için de yeni fenleri bilen zabitler yetiştirmek üzere bazı mektepler ve dersaneler açılmasını zaruri kılmıştır⁴¹.

³⁸ İhsanoğlu, a.g.m, s.354

³⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1982'ye**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s.127

⁴⁰ İhsanoğlu, a.g.m, s.355

⁴¹ Atuf, a.g.e, s.43

Fransızca eğitimin en bariz tesirlerinden birisi yeni yetişen neslin kendi kültür çevresi ile bağlantı kurması yerine, kendini başka bir kültür dünyasına ait hissetmesi ve topluma yabancılaşmasıdır. Bu döneme rastlayan "pozitivist" anlayışın Osmanlı aydınlan üzerine geniş tesiri de bu yoldan başlamıştır. Doğudan Batıya yönelik daha önce Mühendishanelerin ders programlarında da görüldüğü halde burada eğitim dilinin Türkçe olması, kültürel kimlik bakımından daha tutarlı bir neslin yetişmesine vesile olmuştur.

Askeri mekteplerin Batı tarzında kurulduğuna bir diğer örnek Mekteb-i Harbiye'dir. Harbiye mektebinin kuruluşuna dair verilen taktirde bu mekteb için "Ecole Militaire" ve bu mektebe bağlı olarak açılan Mızıka mektebine de "Müzisyen" tabiri kullanılmaktadır. Bu taktirde mektebin, Devlet-i Aliye'nin ebediyen yaşamasında ilahi bir lütuf olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin nizamından olup tahsili son derece gerekli olan, çeşitli harp ilimlerinin öğrenilmesinde anahtar olan ecnebi lisanlarının öğrenilmesi ve daha sonra çeşitli askeri fenleri öğretmek için kabiliyetli talebelerin alınarak bunların eğitim ve öğretimleri için Ecole militaire tabir olunan Mekteb-i Askeriye'nin ihdas ve inşası gerekmektedir. 1831 yılında Üsküdar' da Doğancılar meydanında inşasına başlanılan bu mektebin tamamlanıp tamamlanmadığı bilinmemektedir. Ancak, Mekteb-i Harbiye, kati olarak 1834 yılında Taşkışla'da faaliyete geçmiştir.

Gerek Tıbbiye'nin açılması, gerekse 1834'de Taşkışla'da Mekteb-i Harbiye'nin eğitime başlaması, çok kısa aralıklarla gerçekleşmiştir. Padişah İkinci Mahmud her iki mektebi de ziyaret ederek, talebe ve hocalarına iltifat etmiş ve onlara teşvik edici davranışlarda bulunmuştur. Bu dönemde modern okullara çok önem verildiği açıkça bilinmektedir. Aynı zamanda bu okullarda okuyan talebeler bazı yönlerden tradisyonel eğitim gören medrese talebelerine nazaran oldukça imtiyazlı sayılmaktaydılar⁴².

Yenileşme döneminde ilk sivil okulların açılması Rüşdiye mektepleri ile 1839 yılına rastlar. Çocukların rüş yaşına kadar bu yeni okullarda okumaları düşünüldüğü için bunlara Rüşdiye adını II. Mahmut vermiştir. İlk açılan Rüşdiye mektepleri Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye'dir. Genel Rüşdiyeler ise, Şubat 1839'da kurulmaları

⁴² İhsanoğlu, a.g.m, s.356

kararlaştırıldığı halde, 1846'dan sonra açılmaya başlanmıřtır⁴³.

3. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİ

3.1. Tanzimat Fermanı

Abdölmecit (1839-1861) 1839'da tahta çıkınca, Reşit Paşanın etkisiyle, Tanzimat Fermanı (ya da Gülhane Hatt-ı Hümayunu) denen bir ferman yayınlamış, siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştur. Böylece, Tanzimat (düzenlemeler) dönemi başlamıştır. Aynı doğrultuda, 1856'da Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Sonra Abdölaziz Padişah olmuş ve 1876-78'lerde bu dönem kapanmıřtır⁴⁴.

Tanzimat Fermanı çeşitli hükümleri kapsamakta, bir yenilik ve teminat devri açması bakımından önemli addedilmektedir. Ferman, şahıs ve mal güvenliğini yani birtakım ana haklar teminatını ilan etmiş, bu esaslar dahilinde yeni kanunların konacağını vaat etmiştir. Tanzimat Fermanı ana haklar ve onun teminatından bahsetmesi bakımından hukuk devleti anlayışı istikametinde atılmış bir adımdır. Ancak Ferman ana hakların yalnız bir kısmından bahsetmekte özgürlüğün sözünü etmediği gibi eşitlik sözüne dahi yer vermemekte idi. Tanzimat Fermanı, hukukta, yargıda, idare ve maliyede, bir takım yeniliklerinde başlangıcı olmuřtur⁴⁵.

Tanzimatın gayesi sadece din ve devlet değil, mülk ve milleti ihya" şeklinde açıklanırken devletin esas prensibinin "halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu" kabul edilmektedir⁴⁶. Ancak Osmanlı tarihinde yeni, bir dönem açılırken, eğitim ve bilimin, devletin öngördüğü hedefler arasında ve bu hukuki çerçeve içerisinde düşünölmemiş olduğu görölmektedir⁴⁷.

Tanzimat, kendinden önce yapılmış olan yenilik hareketlerinin bir tekrarı değildir, yeni bir

⁴³ Akyüz, **a.g.e**, s.129

⁴⁴ Akyüz, **a.g.e**, s.137

⁴⁵ Eroğlu, **a.g.e**, s.56

⁴⁶ Halil İnalçık, **Sened-i Hırak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**, Bülten Yayınları, C. 28, Sayı:12, Ankara, 1964, s.612-619

⁴⁷ İhsanoğlu, **a.g.m**, s.360

takım prensipler getirmiştir, batılılaşmayı sistemleştirmeye çalışmıştır Ferman, hukuki mahiyeti itibariyle, Padişahın tek taraflı iradesine dayanmakta ve bunun sonucu olarak tek taraflı bir işlem olması sebebiyle de Padişah tarafından her zaman değiştirmeye, bozmaya müsait bulunmakta idi. Bununla beraber, vesikanın asıl kıymeti, padişah dahil yetkililer tarafından ilan olunan hususlara riayet olunacağına dini bir müeyyideye dayanmış olması ve yerine getirilmesinin yeminle taahhüt edilmiş olmasıdır.

Tanzimat Fermanı, mevcut olan siyasi bir sisteme ve rejime karşı kamu oyunun bir reaksiyonu veya birleşmesinden doğmuş değildir. Ferman, Padişahın tek taraflı arzusuyla meydana gelmiş olduğundan bu Fermanda milletin rolü olmamıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin mevcut olan dini ve ilahi karakterinde hiç bir değişiklik de getirmemiştir. Tanzimat Fermanı ve yine bu devrede çıkan fermanlar, memleketin bazı aydın kuşakları hariç hiçbir zaman halkın uygun bulunmasına ve onayına mazhar olamamıştır. Tanzimat Fermanı, Avrupa'nın muhabbet ve sempatisini kazanmayı gaye edinmiş, ancak mevcut siyasi sistem ve teşkilatta esaslı kökten değişiklikler getirmemiştir. Kısaca Tanzimat devri, devleti sosyal, siyasi ve hukuki, yeni bir düzen ile donatma konusunda teşkilat ve fikir yönünden bir olgunlaşma çabalama devri olmuştur⁴⁸.

Tanzimat'ın ilanı gibi tamamen kamu menfaatine yönelik böyle bir ıslahatta, eğitim için bazı işaretlerin de bulunması gerekirdi. Böyle bir maddenin Tanzimat Fermanında bulunmaması, o dönem için üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira devletin ve milletin (tebaa) refah ve mutluluğunun temeli olduğu kabul edilen ve üzerinde çok durulan kamu eğitiminin, Tanzimat Fermanında yer almaması Tanzimat hareketinin başlatılmasındaki esas amaçların belirlenmesi bakımından oldukça önemlidir⁴⁹.

3.2. Tanzimat Dönemi Eğitiminin Genel Özellikleri

Tanzimat dönemi, eğitimde ve başka alanlarda etkilerini bugüne kadar sürdüren çok önemli bir dönem olduğu için eğitim özellikleri üzerinde biraz ayrıntılı durmak uygun olur.

1. Tanzimat döneminde, başlıca üç nedenle, eğitim alanında yenileşmelere girişilmiştir

a) Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yenilikler gerekli bir ihtiyaç olduğu ve halkın

⁴⁸ Eroğlu, a.g.e, s.56,57

⁴⁹ İhsanoğlu, a.g.m, s.360

eğitilmesi "Devlet ve hükümetin önemli bir görevi" olarak görüldüğü için (1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi).

b) Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla.

c) Avrupa devletlerinin baskıları nedeniyle.

2. Eğitimin geliştirilmesi, devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitimin böyle bir siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğunun fark edilmesi, eğitim tarihimizde çok önemli bir teşhistir ve o zamandan beri değerini korumuştur.

3. Eğitimciler ve yazarlar, ailenin ve Devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlamışlardır.

4. Eğitim bir bilim olarak görülmeye ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır.

5. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni ğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir.

6. Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren bir çok okul kurulmuştur.

7. Medrese dışındaki örgün eğitimde ilk, orta, yüksek şeklinde bir derecelemeye gidilmiş ve kısmen kağıt üzerinde kalsa da, kapsamlı düzenlemeler düşünülmüştür (1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi). Eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir (Maarif-i Umumiye Nezareti).

8. Örgün eğitimin kurulup geliştirilme çabaları mantıki bir sıra izlememiş, ilköğretime hemen hiç el atılmadan orta ve yüksek öğretimde düzenlemelere gidilmiştir.

9. Örgün eğitimde mantıki sıra izlemeyen girişimler, esas olarak, medreselilerin tepkisinden kaçınmak, medreseler ve geleneksel sıbyan mektepleri dışında yeni okullar açmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat, medrese zihniyeti, eğitimdeki yenileşmeleri yine de kolay benimsememiştir.

10. Medrese/erin düzeltilmesine gidilmemiş, bazı meslek medreseleri açılmıştır.

11. Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için, uzun yıllar, "medrese", "Tanzimat mektepleri", "askeri mektepler", "Azınlık" ve "yabancı" mektepler... gibi çeşitli kaynaklardan çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar yetişmiştir. Bu zıtlıkların toplumda olumsuz sonuçları görülmüştür.

12. Eğitimde yenileşmeler, bir avuç yönetici, aydın ve ğretmen tarafından başlatılmıştır.

13. Avrupa'daki gelişmelerin topluma tanıtılmasında ve eğitimdeki yenileşmelerde

Avrupa'da görev yapan Osmanlı elçilerinin ve öğrenim gören aydınların önemli katkıları olmuştur.

14. Eğitimdeki yenileşmeler, hemen her zaman, eski malzeme ile yeni bir şey yapmak biçiminde gerçekleştiği için, medrese, böylece, yeni okullarda etkisini şu yollarla kısmen sürdürmüştür: Öğretmen, öğrenciler, programlar, yöntemler....

15. Tanzimat döneminde, siyasi gelişmelerin sonucu olarak, çeşitli din, dil ve kültürlerden oluşan ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla "Osmanlılık" ideali ortaya çıkmış ve bir Osmanlı insan tipi meydana getirmek için eğitimden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak, azınlıklar, esasta ayrılıkçı ve milli emellerinden vazgeçmemişlerdir.

16. Azınlık ve yabancı okulları çok büyük gelişmeler göstermiş, Devlet için bir tehlike haline gelmeye başlamışlardır.

17. Açılan yeni okulların programlarına hayata dönük dersler konulmuştur.

18. Programlarda doğal olarak bir gelişme gözlenmekle beraber, uzun süre, çeşitli okulların programları birbirlerine çok yakın bir özellik göstermişlerdir.

19. Tanzimat'ın kökleşmesi için aydınlar ve memurlar yetiştirilmesi gerekli görülmüş, bu nedenle sivil okullara ve memur yetiştirmeye fazla önem verilmiştir.

20. Medrese dışındaki okullarda, Osmanlıca denen Türkçe öğretim dili olarak benimsenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)'nin gerekçesinde "bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur" denilmesi çok önemlidir. Bu dönemde, dilin öğretimdeki önemi yanında, sadeleşmesinin de gerektiği anlaşılmaya başlanmıştır.

21. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmaya başlanmıştır.

22. İlk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır⁵⁰.

3.3 Tanzimat Dönemi Eğitim Politikası

Tanzimat Fermanında açık şekilde eğitim ve bilim ile ilgili herhangi bir hedef öngörülmemiş ise de çok geçmeden yapılan ıslahatların bir netice vermediği ve ıslahatların eğitim temelli olması gerektiği Tanzimat'ın ilanından altı yıl sonra ortaya konulmuştur.

⁵⁰ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1997'ye**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1997, s.137-138

Tanzimat devrinde ele alınan konuların başında, yüksek öğretim veren müesseselere talebe, yetiştirmek maksadıyla mahalle mekteplerinin (ilk ve orta eğitim veren okullar) kurulması ve bu mekteplerde yeni usullerin tatbiki gelmektedir. Sultan Abdülmecid devrinde maarifin ıslahı, bu konuda kurulan meclisler vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Bu meclisler tarafından alınan kararların uygulanmasına gayret edilmiştir. Maarif işlerinin bir nizamnameye bağlanması ise ancak 1869 yılında gerçekleştirilmiştir⁵¹.

Tanzimat döneminde yeni okullar açılıp örgün eğitimin geliştirilmesine gidildiği bir sırada, eğitim hizmetinin idari bakımdan da yeniden teşkilatlandırılmasına gidilmesi kaçınılmaz olmuştur. Önce Rüşdiyelerle beraber 1839'da Mekteb-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Bu, adının Nezaret olmasına rağmen, Şeyhülislamın denetimi altında ve Evkaf Nezaretinin bünyesi içinde bir genel müdürlük idi. Rüşdiyelerin idaresiyle görevli bu teşkilatın başına İmamzade Esat Efendi getirilmişti⁵².

Tanzimat adamları, milli eğitimin önemini kavramalarına rağmen ilk yıllarda başka işlerle meşgul oldular. 1845'te Abdülmecid bir gün Bab-ı Ali'ye giderek sadrazama ve büyük memurlara milli eğitim problemi üzerinde çalışılması gerektiğini şu sözlerle anlattı:

"Sana (sadrzama) ve bütün bakanlara tebaamın refah ve saadeti için lazım gelen tedbirleri itimad-ı tam dairesinde düşünmenizi ve görüşmenizi emrediyorum. Bu yolda ilerleme, din işlerin de olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan, ilim ve fen ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını ön plana alınacak işlerden sayıyorum."

Padişahın milli eğitim hakkındaki emirlerini yerine getirmek üzere bir eğitim ve öğretim programı düzenlemek için özel bir komisyon, kuruldu. Sonraları şeyhülislam olan Arif Hikmet Efendi, vak'ayazar Sait Efendi, Dışişleri bakanlığı müsteşarı Ali Efendi, Divan, birinci tercümanı Fuat Efendi gibi yenilik fikirlerine taraftar olanlar bu komisyona girdiler.

Komisyonun milli eğitime verilmesi gereken karakter hakkındaki çalışmalar bir kanuna

⁵¹ İhsanoğlu, a.g.m, s.361

⁵² Akyüz, a.g.m, s.126

bağlandı. Bu kanunla medresenin dışında, devletin kontrolü altında darülfünunu kurulması, ortaokulların açılması kararlaştırıldı⁵³. 1845'de Muvakkat (geçici) Maarif Meclisi kuruldu.

Meclisin çalışmaları sonunda eğitim alanında öncelikle ele alınacak konular tespit edilmiş ve hazırlanan rapor padişah Abdülmecid'e sunulmuştur. Raporda başlıca şu dikkate değer hususlara yer verilmiştir.

1- İlköğretimin memleket çapında geliştirilmesi ve sıbyan okulu denilen mevcut ilkokulların ıslahı.

2- II. Mahmud devrinde kurulmuş olan ve sayıları henüz pek az olan ortaöğretim kurumlarından Rüşdiye okullarının çoğaltılması ve bunların bir statüye bağlanması,

3- Yüksek öğretim basamağı olan Avrupa'daki emsali gibi bir Darülfünun (Üniversite) kurulması.

4- Bu İşleri gerçekleştirmek için daimi bir maarif meclisi kurulması gibi memleket maarifinin ana esaslarını ihtiva eden kararlar bulunmakta idi⁵⁴.

Bu ayrıntılı bir rapor üzerine 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu. Devlet kuruluşları içinde milli eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini bu meclis oluşturur. Onun gösterdiği lüzuma dayanılarak, kendisine bağlı bir icra organı olmak ve üyelerinden biri tarafından Meclise bağlı olarak idare edilmek üzere aynı yıl (1846) Mekteb-i Umumiye Nezareti kuruldu. Adının Nezaret olmasına rağmen bu da bir genel müdürlük idi. Başına resmi tarihçi Esat Efendi getirilmişti. 1847'de Ahmet Kemal Efendi bu kuruluşa önce Müdür, sonra Nazır unvanıyla getirildi. 1849'lardan itibaren Mekteb-i Rüşdiye Nezaretinin işleri de Mekatib-i Umumiye Nezaretine devredilmiştir. O sırada Darülfünunun kurulma işiyle Meclis-i Maarif-i Umumiye, Rüşdiye ve Sıbyan mektepleriyle Mekteb-i Umumiye Nezareti ilgileniyor, bu sonuncunun içinde, okulların teftişi ile ilgili muin denen müfettişler bulunuyordu⁵⁵.

Maarif-i Umumiye heyetinin görevleri ve üyeleri değişik iki komisyondan oluşuyordu

1) Mekatib-i Sıbyan-ı Müslim'e Komisyonu olup, haftada bir kere toplanarak İslam'a ait bütün kitapları tahkik ve tetkik edecek.

2) Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye komisyonudur. Üyeleri çeşitli cemaat temsilcilerinden

⁵³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.182

⁵⁴ Enver Koray, **Tanzimat**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.94

⁵⁵ Akyüz, **a.g.e**, s.126

seçilen bu komisyon da haftada bir gün toplanıp bütün tebaa çocuklarının eğitim işlerini müzakere edecektir.

Bu komisyonların vazifelerine göre de, Maarif Nazırının başkanlığı altındaki Maarif-i Umumiye Heyeti iki şubeye ayrılıyordu:

- 1) Daire-i Mekatib-i Mahsusa,
- 2) Daire-i Mekatib-i Umumiye,

Ayrıca, Komite teşkil edildi. Bu komite haftada bir veya iki toplanıp görevlerini yerine getirecekti⁵⁶.

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşundan sonra sıbyan mekteplerinin ıslahı meselesine ciddiyle el atılmıştır. Bu amaçla sıbyan mekteplerinde görevli hocaların öğretim sırasında uyacakları esasları ihtiva eden bir talimat hazırlandığı ve sıbyan mektebi hocalarına dağıtıldığı görülmektedir. Talimatta, öğretim sırasında takip edilecek program, kitaplar, öğretim usulleri, imtihanlar, muallimlerin maaşları, talebelerin mektebe devam mecburiyetleri ve disiplinin sağlanması gibi çeşitli konulara temas edilerek uyulacak esaslar belirlenmiştir. Buna göre sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve zorunlu hale getirilmiştir. Çocuklar dört-beş yaşlarından itibaren en geç altı yaşlarına kadar mektebe verilecek, buna uymayan aileler mahalle imam ve muhtarları tarafından tespit edilerek cezalandırılacaktır. Öğretim süresi sonunda imtihan edilen talebe başarılı olduğu takdirde rüştiyeye devam edebilecek, başarısızlık halinde ise en fazla yedi yıl mektepte kalmasına izin verilecektir. Programda takip edilecek dersler eskiden olduğu gibi Elif-ba, Kur'an, yazı, tecvid, ilmihal ve ahlak risalelerinden ibarettir. Yazı derslerinde levhalar kullanılacak; ancak bu levhalara Kur'an ayetlerinin yazılması hürmetsizlik olarak kabul edildiğinden tasvip edilmemekte, ayrıca mekteplerdeki kız ve erkek öğrencilerin edep ve usule aykırı olduğundan karışık oturmalarına da izin verilmemektedir. Mektep muallimlerinin gelirleri ise talebelerin getirecekleri haftalıklarla karşılanacak ancak buna ailesinin gücü yetmeyenlere de baskı yapılmayacaktır. Talimat bütünü ile göz önüne alındığında, sıbyan mekteplerinin diğer öğretim aşamalarının başlangıcı olarak kabul edildiği ve düzene konulmasına önem verildiği söylenebilir ancak yapılmaya çalışılanları, yeniliklerden çok eskiden beri devam eden usulün

⁵⁶ Kodaman, a.g.e, s.18

sağlam şekilde yerleştirilmesi gayreti olarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir. Sıbyan mektebi hocaları için hazırlanan bu talimat içinde, halkın da bilmesi gereken bazı hususlar tespit edilerek, mahalle imamaları ve esnaf kuruluşları önderlerine de bildirilmiştir. Bundan beklenen başlıca amaç, halk üzerinde etkisi olan bu kişilerin destek ve yardım alınarak yapılan girişimin faydalı sonuçlar vermesini sağlamaktır.

Meclis-i Maarif-i Umumiye, ortaöğretim alanında rüştiyelerin açılması için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle, Meclis-i Umur-ı Nafia'nın kararına benzer olarak Meclis-i Muvakkat'da alınan karar gereğince mevcut mektepler iki kısma ayrılmış, ilk grup altı-on yaşındaki, ikinci grup ise 10 yaş yukarıdaki çocuklara tahsis edilerek, ilk gruba sıbyan ikincilere ise rüştiye mektepleri adının verilmesi kararlaştırılmıştır.

Sonraki yıllarda İstanbul'da rüştiye seviyesinde öğretim yapmak üzere açılan önemli bir mektep olarak Darülmârif görünmektedir. Rüşdiyelere muallim yetiştirmek amacıyla kurulan Darülmüallimin'in ilk mezunlarını vermeye başlamasından sonra rüştiyelerin diğer vilayetlerde de açılmasına başlanmıştır. 1856 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye, İstanbul dışında 25 rüştiyenin açılmasına karar vermiş ve bunlardan birisi de İzmir'de açılmıştır. Ayrıca açılan yeni rüştiyelere gerekli kitaplar da imkanlar ölçüsünde gönderilmekte ve bu kurumların yayılması için çaba sarf edilmiştir⁵⁷.

Maarif Nezaretinin, 1861'e kadar az da olsa "Mekteb-i Mülkiye" (1859) Kız Rüşdiyesi (1859) ve diğer rüşdiyeler gibi okullar açtığını biliyoruz, fakat görevlerinin ne olduğu hakkında elimizde resmi bir vesika yoktur. Böyle bir vesika ancak, 3 Mart 1861 tarihinde "Maarif Nezaretinin vazifelerine dair mevad" adı altında Nezarete yollanmıştır. Buna göre:

1) Harbiye, Bahriye ve Tıbbiyeden maada bütün okullar Maarif Nezaretine bağlı olacaklardır.

2) Okullar üç dereceye ayrılmışlardır: a) Sıbyan, b) Rüşdiye; c) çeşitli fenlere ait mektepler (Mekatib-i fûnun-u mütenevvia). Sıbyan okullarında müslim ve gayr-i müslim ayrı olacaktır.

3) Rüşdiyelerde talebeler karışık (müslim, gayr-ı müslim) olacak ve devlete yararlı fenlerle, üst dereceye gitmek isteyenler için bazı temel bilgiler öğretilecektir.

⁵⁷ Zengin, a.g.e, s.39-45

4) Üçüncü derecedeki okullarda her türlü ilim ve fenler okutulacak ve bu okullar da karışık olacaktır.

5) Sınıf geçme imtihanla olacaktır.

6) İkinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır.

7) Evvelce kurulmuş olan Meclis-i Maariften başka nazırın emrinde üyeleri, müslim ve gayr-ı müslim olan bir Meclis-i Muhtelit kurulacaktır. Meclisin vazifesi yukarıdaki maddeleri uygulamak, mevcut okulların nizamnamelerini tamamlamak ve yapılan işleri Meclis-i Ali-i Tanzimat'a bildirmektir⁵⁸.

Bu vesikaya göre, Maarif Nezaretinin öğretim derecelerini ve maarif sistemini düzenlemeye ve belirlemeye çalıştığı anlaşılıyor. Fakat öğretim dereceleri içinde Darülfünun'a yer verilmemiş olması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Nezaret, özellikle yeni bilgilerin öğretileceği yer olan rüşdiyelere ve onun üstündeki çeşitli fen okullarına önem veriyordu. Sıbyan okulları yine dini öğretim sahası içinde bırakılıyordu.

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin görevleri arasında en önemlisi eğitimde milliyetçilik akımının başladığını ve şuurlu adımların atıldığını gösteren,"ikinci ve üçüncü derecedeki okullarda öğretim Türk diliyle yapılacak" maddesidir. Bu husus, ilk Maarif Nezaretinin maarif tarihimiz bakımından önemini daha da arttırmaktadır. Böylece eğitimin millileştirilmesi fikrinin devrin mahaliflerince benimsendiğini aynı zamanda da Maarif-i Umumiye Nezaretine milli bir karakter verilmek istendiğini anlıyoruz⁵⁹.

1851'de de Ercümen-i Daniş kuruldu. Bu, esas olarak okulların ve açılacak olan Darülfünun'un ders kitaplarını telif ya da çeviri olarak hazırlayacak ve bir ilim akademisi olarak çalışacaktı. Fakat Ercümen-i Daniş 1862'ye kadar yaşayabildi⁶⁰. Fakat yeni açılan ilk, orta ve yüksek dereceli okullarda öğretim birliğini temin etme ve ilmi araştırma zihniyetinin memlekete sokulması lüzumunun, o devrin maarif çevrelerince anlaşıldığını "Encümen-i Daniş"in kuruluşunda görürüz. Her şeyden önce, maarif alanında şekli yeniliklerin yanında, esasta, yani düşünce, anlayış, program ve öğretimde de yenilik yapma düşüncesini

⁵⁸ Aziz Berker, **Türkiye'de İlköğretim**, Ankara, 1945, s.46-47

⁵⁹ Kodaman, **a.g.e**, s.17

⁶⁰ Akyüz, **a.g.e**, s.165

getirmiştir⁶¹.

Encümen-i Daniş aslında birçok Avrupa ülkelerindeki emsali gibi milletlerarası bilim ve fikir hayatı ile temasımızı sağlayacak bir bilim akademisi idi. Encümen'in kurulması lüzumu ve çalışma alanı hakkında Reşid Paşa'nın ilgililere gönderdiği yazıdaki "Çağın gerektirdiği bilimin yurda yayılması ve yurttaşın bundan faydalanması sağlanmalıdır. Halkın genel bilgi seviyesini yükseltmek için bir darülfünun (üniversite) kurulması ve bunun binasının tamamlanmasına kadar burada okutulacak kitapların hazırlanması için de bir Encümen-i Daniş kurulması lazımdır" şeklindeki sözleri bu kuruluşun gerçek amacının ne olduğunu açıkça göstermektedir. Bazıları tarafından o devrin en büyük irfan (kültür) girişimi ve bir akademi olarak vasıflandırılan bu kuruluşun Tanzimat dönemindeki ikiliğe karşı mevcut kültürü birleştirecek bir müesseseye duyulan ihtiyaç dolayısıyla meydana getirildiği ileri sürülmektedir ki, diğer bazı görüşler de aynı kanaatle birleşmektedir. Meclis-i Maarif'e bağlı ve aldığı kararlar bu meclisin onayı ile uygulanan Encümen-i Daniş'in fonksiyonu hakkında söylenen sözler ne olursa olsun başta Reşid Paşa olmak üzere o devir devlet adamlarının çalışmalarına büyük önem verdikleri bu meclisin devlet salnamelerinde protokol bakımından başta geldiği görülmektedir⁶².

Yukarıdaki izahlarımızda da görüldüğü gibi, 1838 tarihinde Osmanlı maarifinde başlatılan yenilik hareketlerinde 1851 yılına kadar, yeterli olmamakla birlikte epeyce mesafe alınmıştır. Bu zaman zarfında kurulan başlıca müesseseler şunlardır:

A) Teşkilat:

- 1) Mekatib-i Rüşdiye Nezareti (1838/1254)
- 2) Muvakkat Meclis-i Maarif (1845/1261)
- 3) Daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye (1846/1262)
- 4) Mekatib-i Umumiye Nezareti (1847/1263)

B) Yeni Okullar:

- 1) Mekteb-i Maarif-i Adli (1839)
 - a) Maarif-i Adliye
 - b) Ulum-u Edebiye

⁶¹ Kodaman, a.g.e, s.13

⁶² Koray, a.g.e, s.96

- 2) İstanbul'da beş Rüşdiye (1848)
- 3) Darü'l-Maarif (1850).
- 4) Darü'l-Muallimin (1848)
- 5) Darülfünun açma teşebbüsü (1846)
- 6) Vilayetlerde yirmi beş Rüşdiye açma kararının verilmesi (1853).

C) İlmî Kuruluşlar:

- 1) Encümen-i Daniş.

1851'den İslahat Fermanına kadar, bazı yerlerde açılan rüşdiye okulları dışında maarif alanında önemli bir iş yapılmamıştır. Bu durgunluğun sebebi "Kutsal Yerler Meselesi" ve Kırım harbinin Osmanlı hükümetini fazlaca meşgul etmiş olmasıdır.

1854'ten sonra Osmanlı devletinde yeni bir devrin başladığını görüyoruz. Zira Kırım harbi esnasında Osmanlı devletinin, 1839' dan beri yapılan reformlara rağmen, Ruslar karşısında zayıflığı ve yapılan reformların da yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu durum, Osmanlı devletinin reformlar konusunda samimi ve ciddi olmadığına dair Avrupa devletlerinin suçlamalarına yol açtı. Hükümet suçlamaları durdurmaya ve Avrupa'ya hoş görünmeye çalışıyordu. Bunun en kestirme yolu ise Avrupa'yı Osmanlı devletinin reformlardaki ciddiyet ve iyi niyetlerine inandırmaktı. Bu düşünce ile Osmanlı hükümeti geniş bir reform projesi hazırlayarak "İslahat Fermanı" adıyla 1856'da ilan etti; aynı zamanda Paris antlaşmasına konan bir madde ile reformların uygulanmasında Avrupa devletlerinin denetim ve gözetimini kabul etti⁶³.

Türkiye maarif tarihinde 1869 senesinin büyük ve hususi bir ehemmiyeti vardır. Çünkü bu sene, maarif bir devlet işi, bir umumi hizmet olarak ilk defa düşünülmüş ve o tarihe kadar parça parça yapılan maarif ıslahatı, Saffet Paşanın himmeti ile vücuda getirilen (Maarifi Umumiye Nizamnamesi) bir bütün olarak teşkilatlandırılmıştır⁶⁴.

Tanzimat devrinin milli eğitim alanında meydana getirdiği bu reformları bir müeyyideye bağlamak için de Saffet Paşa'nın Milli Eğitim Bakanlığı sırasında kanun hüviyeti taşıyan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile meydana getirilen kurumlar ve esaslar kanununun

⁶³ Kodaman, **a.g.e**, s.14

⁶⁴ Komisyon, **Tanzimat I**, MEB, Ankara, 1999, s.449

himayesi altına alınmış oluyordu. (1 Eylül 1869). 198 maddeden oluşan bu nizamname o sırada Şura-i Devlet Maarif Dairesi başkanı olan ve sonradan Maarif Bakanlığı da yapan ve modern Türk maarifinin kurulmasında büyük rolü olan Kemal Bey (Paşa) tarafından ciddi bir çalışma ile meydana getirilmiştir⁶⁵.

Bu nizamname ile mevcut okullar kesin şekilde derecelere ayrılmış, öğretim süreleri tespit edilmiş, öğretim usulleri açıklanmış, programlar belirlenmiş, öğretmenlik bir meslek kabul edilmiş ve kademelendirilmiş, öğretmen yetiştirilmesi işleri, İstanbul dışındaki illerde milli eğitim müdürlüklerinin kurulması gibi eğitimin memleket çapında yayılmasını sağlayacak hususlar dikkate alınmıştır. Bilimsel özerklik de dikkate alınmak suretiyle milli bir üniversite kurulmasını da öngören bu nizamname gerçekten değil yalnız o devrin, geleceğin de bütün ihtiyaçlarını karşılayacak yöntemleri kapsamı bakımından son derece önemli bir belgedir. Yine aynı nizamname azınlıklar ve memleketteki yabancılar tarafından açılan okullar da milli eğitime tabi tutmuştur. Ne yazık ki, o devre has bir illet olan ihmal, bu kanun hükmündeki nizamname hakkında da geçerli olmuş ve bu yüzden uygulamalarda pek çok aksamalar meydana gelmişti⁶⁶.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin çıkartılış sebebi 7 Eylül 1869 tarihli (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Hakkında Mazbata) bir mazbatada ifade edilmiştir. Nizamnamenin çıkış nedenini anlatırken tüm okulların işleyişini ve derecelendirilmesini gösteren ve yalnız özel okulları değil bütün eğitim kurumlarını kapsayan bu mazbataya bakarsak nizamnamenin çıkarılış sebebini şöyle sıralayabiliriz:

1. Öğretimin zorunlu hale getirilmesi,
2. Okulların derecelendirilmesi,
3. Öğretimin düzenlenmesi,
4. Öğretim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının artırılması, iyi hayat şartlarının sağlanması,
5. Vilayet maarif meclislerinin oluşturulması.
6. Öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının konması ve diploma usulünün kabul edilmesi
7. İlmi kuruluşların tamamlanması, çoğaltılması ve yaygınlaştırılması.

⁶⁵ Koray, a.g.e, s.100

⁶⁶ Koray, a.g.e, s.101

8. Üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağı belirtilmesi.

Görüldüğü üzere temelinde öğretimin zorunlu hale getirilmesi, okulların derecelendirilmesi, Maarif Nezareti'nin tanzimi ve Maarif Meclisleri'nin kurulması gibi soruna çözüm getirecek konular yer almaktadır.

1869'da yayınlanan ve yasa hükmünde olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın (1814-83) eseri sayılır. Osmanlı yönetimi ilk kez bu tüzükle eğitim işlerine ciddi biçimde eğilmiştir. O kadar ki düzensiz sistemli, günün gereksinimlerine göre belirlenmiş kurumlaşma, ilk kez bu tüzükle kurallara bağlandı. Başlıca hükümleri şunlardı:

- İlköğretim zorunludur. Bu aşama okulları, sıbyan (ana okulu ve temel eğitim birinci kademe) mahalle ve köy okullarıdır.

- Rüşdiyeler (ikinci kademe) en az 500 haneli kasabalarda açılır.

- İdadiyeler (ortaokul) 1000 haneli büyükçe merkezlerde açılacaktır.

- Sultanlar (lise) vilayet merkezlerinde kurulacaktır.

- İstanbul'da bir Darülfünun (üniversite) bulunacaktır.

- İstanbul'da ayrıca bir Darülmualimin (erkek öğretmen) bir de Darülmualimat (kız öğretmen) okulu bulunacaktır.

- Öğretim yöntemleri ve teknikleri geliştirilecek, öğretmenlerin bilgi ve görgüleri artırılacaktır.

- Maarif merkez örgütü düzenlenecek, illere şubeleri açılacaktır.

- Öğrencilerin okulu ve öğretmeni sevmeleri önlemleri alınacaktır.

- Okul giderleri için halktan yardım toplanacaktır.

Saffet Paşa'nın tespitlerine göre, tüzüğün çıkarıldığı sırada imparatorluk maarifi şu görünümü öneriyordu:

a) Mevcut mekteplerin türleri ve dereceleri eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla yeterli ve uygun değildi.

b) Yüksek öğretim, ilk ve orta öğretimin yaygın ve düzenli olmasına bağlı iken ülke genelinde sıbyan mektepleri pek azdı.

c) Varolanlarda öğretim yalnız din derslerinin başlangıcıyla sınırlıydı.

d) Okul yönetimleri, ehliyetleri ve içyüzleri meçhul insanların elindeydi.

e) Rüşdiyelerde okuyanlar bile zamanlarının çoğunu, mahalle mektebinde öğrenmesi gereken konuları öğrenmekle harcamaktaydılar.

f) Bilim ve fen öğretimi' için yüksekokullar yoktu.

g) Cemaat okulları kendi ülkeleri için, medreseler İslam skolastiğine çalışmaktaydılar. Gerçi bu tüzük, tüm bu sorunları bir çırpıda çözebilecek değildi. Fakat, devlet okullarını aşamalandırması, öğretim yöntemlerini düzene koyması, öğretmenler için belirli düzeyler öngörmesi, eğitim örgütünü illere kadar genişletmesi, eğitim bütçesi için kaynaklar ve ödenekler belirlemesi önemli yaklaşımlardı. Uygun, yerlerde kız rüşdiyelerinin açılması da tüzüğün hedefleri arasındaydı. Belki bir noksanı, o günkü adıyla sanayi (mesleki ve teknik) okullarına yer vermemesidir. Bu, tüzüğün Fransa eğitim yasalarından yararlanılarak hazırlanmasına bağlanır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü okullaşma uzun süre, hatta Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin tam gerçekleştirilemedi. 19. yüzyıl biterken bütün ülkede yalnızca 400 kadar rüşdiye bulunması da bunu gösterir. Kız rüşdiyelerine taşrada kimse ilgi göstermiyordu. Ortaöğretimde idadi-sultani karmaşası ve sürtüşmesi her zaman gündemde kaldı. Tüzüğe göre; idadilere, rüşdiyeyi bitirip Darülfünun'a gitmek isteyenler yazılacaktı. Bu okulların her 1000 haneli merkezlere de açılması gerekiyordu. Oysa 1870'lerin sonunda bile henüz biri İstanbul'da, öteki Yanya'da iki idadi vardı. Tek sultani ise Galatasaray idi. 1884'te il merkezlerindeki idadiler 29'a çıktı ama çoğuna ilgi yoktu. Çünkü, rüşdiyeyi bitirenler, devlet dairelerinde cazip görevler bulmaktaydılar.

Nizamnamenin uygulanmaya konmasından sonraki beş yıllık sürede, Osmanlı maarifinin nereye kadar yol aldığını 1875 yılına ait bir istatistikten öğrenebiliyoruz:

İstanbul'da 1 idadi, 43 öğrencisi vardır. Galatasaray-ı Sultanisi ve Darüşşafaka, Maarif Nezareti'ne bağlı değildir⁶⁷.

Her vilayet merkezinde açılacak olan Maarif Meclisleri'nin başkanı maarif müdürüdür. Bu meclislerde oluşturulacak heyetlerde, ihtiyaca göre bir Müslüman, diğeri Müslüman olmayan iki yardımcı; yine ikisi Müslüman, ikisi müslüman olmayan dört gözlemci; sayıları dört ile on arasında değişen yarı yarıya oranda Müslüman ve Müslüman olmayanlardan oluşan üyeler ile bir katip bir muhasebeci ve bir sandık emini bulunacaktır.

Bağlı vilayetlerin merkezlerinde de biri Müslim, diğeri gayr-ı müslim olan iki de müfettiş bulunacaktı. Bundan da anlıyoruz ki meclislerde nüfus oranına bakılmaksızın tam bir denge

⁶⁷ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.94-95

sağlama yolunda adım atılmıştır⁶⁸.

Nizamname bir çok yönden olduğu gibi maarif teşkilatı bakımından da esaslı yenilikler gerektirmektedir. Her şeyden önce maarif idare ve teşkilatını ve vazifelerini kanuni bir hükme bağlamıştır.

A) Nizamnameye göre merkezi maarif teşkilatı:

- 1) Maarif-i Umumiye Nezareti,
- 2) Meclis-i Kebir-i Maarif:
 - a) Daire-i İlmiye
 - b) Daire-i İdare
- 3) Tahrirat kalemi,
- 4) Muhasebe kalemi.

Yeni düzenlemeye göre kurulan "Meclis-i Kebir-i Maarif" maarif idaresinin genel merkezi durumunda olup, idari ve ilmi olarak iki daireye ayrılmıştır. Bu meclis, Maarif Nazırı başkanlığında yılda iki defa toplanarak yeni kararlar alma yetkisine sahipti.

"Daire-i İlmiye" okulların ihtiyacı olan çeşitli fenlere ait kitapları Türkçe'ye çevirerek veya çevirtecek, Avrupa üniversiteleriyle temasta bulunacak, Türk dilinin ilerlemesine gayret edecek, "rüüs" imtihanlarını yapacaktı. Üyelerin mutlaka Doğu ve Batı dillerinden birini iyice bilen, her hangi bir konuda ihtisası olan ve Türk dilini iyi bir şekilde okuyup yazmağa muktedir kimseler olması şart koşulmuştu.

"Daire-i İdare", her gün toplanarak İmparatorluktaki bütün okulların Maarif meclislerinin, müze kütüphane ve matbaalarla buralarda çalışan memurların işleriyle meşgul olacaktı. Bunun dışında ise, maarifle ilgili yönetmeliklerin, talimatname ve kararnamelerin taslaklarını hazırlayıp Meclisin genel kuruluna sunacaktı⁶⁹.

B) Vilayet Maarif Teşkilatı

Yine bu nizamname hükümlerine göre milli eğitim bakanının başkanlığında yeni bir maarif

⁶⁸ İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Kaynak Eserler, Ankara, 1990, s.25-27

⁶⁹ Kodaman, **a.g.e**, s.22

meclisi olan "Meclis-i' Kebir-i Maarif" illerde de birer şubesi bulunmakta idi⁷⁰. Her vilayet merkezinde Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı olmak üzere kurulan Vilayet Maarif Meclisleri'nin görevleri kısaca şunlardı :

1. Maarif nezaretinden alacağı emir ve talimatları yerine getirmek.
2. Maarif Nizamnamesi hükümlerine uyulmasını sağlamak
3. Okullar için gönderilen tahsisatı ve halktan toplanacak yardımı muhafaza etmek ve gerektiği şekilde sarfına dikkat etmek.
4. Vilayetteki, okul, kütüphane ve matbaa gibi kuruluşları denetimi altında bulundurmak
5. Okulların teftişiyle ilgilenmek
6. Vilayetin eğitim - öğretim açısından durumunu bir raporla bildirmek ve alınması gereken önlemleri raporda belirtmek
7. Öğretmen seçimi ya da tayinini yapmak
8. Sınavları yaptırmak ve diploma vermek⁷¹.

Vilayetlerde, İstanbul'daki "Meclis-i Kebir-i Maarif'in şubesi ve icra vasıtası olmak ve başkanlığı da "Maarif Müdürü" ünvanını taşıyan bir memura verilmek üzere birer "Meclis-i Maarif" kurulacaktı. Mafuif meclisinin

Daimi üyeler:

Başkan, 2 Muavin, 4 Muhakkik, Müfettişier, 1 Muhasip, 1 Katip, 1 Sandık emini.

Daimi olmayan üyeler:

Sayıları 4-10 arasında değişen mahalli üyeler. Başkan hariç Meclisin diğer üyeliklerine, icabına göre, müslim ve gayr-i müslimler getirilebilecekti.

Maarif Meclisinin genel olarak vazifesi: Maarif Nezaretinden gelen emirleri ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin öngördüğü hususları vilayet dahilinde uygulamak; Vilayet maarif bütçesine, bütün maarif müesseslerine nezaret ve okulları teftiş etmek; vilayetin maarif

⁷⁰ Koray, **a.g.e.**, s.101

⁷¹ Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.27

durumunu ve ıslahı için yapılması gereken işleri rapor halinde nezarete bildirmek noktalarında toplanıyordu.

Vilayetlerde, maarif müdürünün vazifeleriyle maarif meclisinkiler iç içe olup aynı istikamette idi. Zaten maarif müdürü her ikisinin de başkanı durumundadır. Yalnız Nizamnamede "Maarif Müdürlüğü" teriminin geçmemesi dikkati çekmektedir.

Maarif teşkilatı yönünden Nizamnamenin getirdiği yenilikler merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatı alanında olmuştur. 1869 tarihine kadar vilayetlerin maarif durumuyla gerektiği şekilde ilgilenilmemiştir. Nizamnamede ise vilayetlere ayrı bir özen gösterildiği, getirilen yeniliklerden anlaşılmaktadır. İlk defa taşra maarifinde görülen bu yenilikler:

- 1) Maarif müdürlerinin tayini,
- 2) Maarif meclislerinin teşkili,
- 3) Maarif muhakkiklerinin tayini,
- 4) Maarif müfettişlerinin tayinidir.

c) Tahsil Derecelerinin Tespiti:

Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün okullar, verdiği tahsile göre sınıflandırılmış ve her tahsil derecesinde uyulması ve yapılması gereken işler maddeler halinde gösterilmiştir. Okullar derecelerine göre sınırlandırılırken, Fransız sistemi örnek alınmıştır:

- A) Mekatib-i Umumiye (Genel okullar).
- B) Mekatib-i Hususiye (Özel okullar).

Bu bölümlerden her biri, kendi arasında tahsil derecelerine göre okulları sınıflandırmıştır.

A) Mekatib-i Umumiye:

- 1) Mekatib-i Sıbyaniye (4 Yıllık)
 - a) İslam okulları

b) Gayr-i müslim okulları

c) Kız Sıbyan okulları.

2) Mekatib-i Rüşdiyye (4 yıllık)

a) İslamlar için Rüşdiyye

b) Hıristiyanlar için Rüşdiyye

c) Kız Rüşdiyeleri.

3) Mekatib-i İdadiye (3 yıllık)

4) Mekatib-i Sultaniye

a) Kısım-i adi (3 yıl)

b) Kısım-i ali (3 yıl)

I. Edebiyat şubesi

II. Fen şubesi.

5) Mekatib-i Aliye:

a) Darümuallimin

1. Rüşdiyye kısmı (3 yıl)

II. İdadiye kısmı (2 yıl)

III. Sultaniye kısmı (3 yıl)

(Rüşdiyye kısmı müslim ve gayr-ı müslim sınıflara ayrılır)

b) Darümuallimat

I) Sıbyan kısmı (2 yıl)

II) Rüşdiyye kısmı (3 yıl)

(Müslim ve gayr-ı müslimler için ayrı sınıflar olacak)

c) Darülfünun

I) Edebiyat ve felsefe şubesi

II) Hukuk şubesi

III) Fen şubesi

B) Mekatib-i Hususiye:

1) Müslüman tebaanın açtığı okullar,

- 2) Gayr-i müslim tebaanın açtığı okullar,
- 3) Yabancıların açtıkları okullar.

1869-1876 yılları arasında yeni açılan okulları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Darümuallimat (Kız öğretmen okulu, 1870).
- 2) Darülfünun (1871-1872).
- 3) İdadiler (1874).
- 4) Rüşdiyeler (Sayılan 87'den 386'ya yükselmiştir).
- 5) İptidailer (İlk numune iptidai 1873'te açıldı).
- 6) Darüşşafaka (Özel olarak 1873'te açıldı)⁷².

4. TANZİMAT FERMANININ DEVLET OKULLARINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER

4.1. İlköğretim

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllardan itibaren öğretimin ilk basamağını sıbyan mektepleri oluşturmaktadır; ancak bu mektepler Osmanlı dönemine has kurumlar olmayıp İslam dünyasında ilk dönemlere kadar gerilere götürülebilir.

Tanzimat dönemi boyunca sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi yetersiz olan yönlerini ıslah edilmesi amacıyla bir takım çalışmalar yapılmıştır. Mevcut olan bu kurumlar yok farz edilip yenileri açılmamış; ancak yeni açılan mekteplere belirli vasıfları taşıyan talebeler yetiştirilmesi gayesi ile ıslaha çalışılmıştır. Bu durumda Tanzimat döneminde ilköğretimde yapılanlar, orta veya yüksek öğretimde olduğu gibi tamamen yeni kurumların oluşturulması değil mevcut olanların ıslah edilmesi çabası olarak değerlendirilebilir.

İlköğretim ıslahına dair çalışmalar ve bu konuda yapılması gerekli görülen başlıca düzenlemeler ise şöylece sıralanabilir:

⁷² Kodaman, a.g.e, s.24-25

- a) Mekteplerdeki hocalar, müfettişler vasıtasıyla teftiş ettirilerek çocukların eğitim ve öğretiminde başarı gösteren ve kabiliyetli olanlar görev başında tutulmalıdır.
- b) Her mektepte talebeler bilgi seviyelerine göre ayrı sınıf veya gruplara ayrılarak her bir gruba ayrıca ders verilmesi usulü uygulanmalıdır.
- c) Herkes çocuğunu dört veya beş yaşlarında mektebe vermelidir.
- d) Fakir ve yetim çocuklar için müstakil yatılı mektepler açılmalıdır.
- e) Mevcut mektepler ikiye ayrılıp, mahalle arasındaki küçük olanları Kur'an ve ilmihal öğretimine, büyük olanları ise daha geniş bir program ile okuma yazma, ahlak kitapları ve ilmihal öğretimine tahsis edilerek, mahalle mektebini bitirenler burada öğrenimlerine devam etmelidirler⁷³.

Zaman zaman ilköğretim okullarının çoğaltılarak bütün millet fertlerinin bir sıbyan okulu tahsili alması esası düşünülmüştür. 1846'da yayınlanan bir talimatnamede; ana ve babasının rızası ile beş ve daha aşağısında yani dört yaşında sıbyan okullarına verecekleri çocuklardan başka çocukların mektebe verileceği vakit altı yaşını doldurmuş olup iş bu dereceyi geciktirip de evladını mektebe vermeyip cahil bırakarak padişahın emir ve fermanına uymayanlar ceza alacaklarından ve o mektebe verilmeyen çocukları daima aramak için müstakil memurlar tayin olunduğundan bahsolunuyor. Keza 1868'de yayınlanan bir resmi beyannamede bundan böyle her kim olursa olsun ve hangi mahallede bulunursa bulunsun herkes çocuklarını altı yaşlarına gelince mutlaka mektebe başlatmaya mecbur olacaklardır. Bunlar için Meclisi Maarif tarafından mahsus olarak kaydolunan memurlar vasıtası ile daima araştırılarak o gibi altı yaşını doldurup da mektebe verilmeyen çocukların mahalle ahalisinin muhtarları tarafından velilerine ihtar olunacaktır. Bu ihtarlar tesir etmediği halde keyfiyet mahaller memurlar tarafından tutuklanacaklardır denilmektedir⁷⁴.

İlköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri nisan 1847 tarihli olarak çıkarılan ve "Effalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat" başlığını taşıyan belgedir. Dönemimden önde yenilikler ve çocuğa yeni bir bakış açısı getiren, bu nedenle kısmen uygulanabilen belgedir.

⁷³ Zengin, a.g.e, s.37-38

⁷⁴ Atuf, a.g.e, s.99

İlköğretim okullarının dersleri şunlardır: Elifba, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe lügat, ahlak, yazı, ilmihal, Türkçe tecvid, Kur'an, Hıfz-ı Kur'an.

Tanzimata kadar sıbyan okullarında yazı öğretilmesi nadir bir olaydı. 1847 talimatı ise okuma yanında yazınında öğretilmesini bu mekteplerin amaçları arasında göstermiştir ki bu çok önemli bir gelişmedir.

Görülüyor ki, 1847 talimatı, sıbyan okulları programında önemli dersler ve yenilikler getirmiştir. Çocukların çizip karalama eğilimlerinin fark edilip bundan yararlanılmaya çalışılmasını isteme ve yazmanın okuma ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını söylemesi günümüz pedagoji ve eğitim biliminin verileri ile uyum halindedir⁷⁵.

İlköğretim okullarının düzenlenmesi ve ıslahına Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan eğitimde yenileşme hareketleri içerisinde yer verildiği görülmektedir. 1845'te padişah tarafından yayınlanan Hattı Hümayun'da Tanzimat'ın genel siyasetine uygun olarak cehaletin ortadan kaldırılması kamu eğitiminin sağlanması istenmiştir. Bu doğrultuda ülkedeki eğitim faaliyetlerini geliştirmek ve iyileştirmek için Meclis-i Maarif-i Muvakkat'in kurulmasına karar verilerek bu meclisin çalışma esasları ve üyeleri belirlenmiştir⁷⁶.

Meclis-i Muvakkat'in hazırlamış olduğu raporda, sıbyan okullarının ıslahı konusuna da değinilmiştir. Bu çerçevede Meclis-i Muvakkat 'in 1846 tarihinde Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye teklif ettiği yenilikler arasında bulunan diğer esaslar şunlardır:

- 1) Islahata ilk önce mahalle mekteplerinden başlanması,
- 2) Mevcut okul hocalarına okutacakları dersler ile ilgili birer talimat verilmesi,
- 3) Ehliyetli kimselere hocalık yaptırılması,
- 4) Sınıfa imtihan usulünün getirilmesi,

gibi maddeler yer almaktadır. Meclis-i Maarif-i Umumiye bu kararları uygulamaya koymuş ve alınan tedbirlerin uygulanması ve denetlenmesi için Mekatib-i Umumiye Nezareti

⁷⁵ Akyüz, a.g.e, s.140

⁷⁶ Zengin, a.g.e, s.38

kurulmuştur. Tanzimat dönemi eğitim reformları, Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin 1847'e hocalara rehber olmak amacıyla hazırladığı talimatnameyle yeni bir safhaya girmiştir⁷⁷.

Bu talimat yayımlandığı dönem itibariyle eğitim açısından oldukça önemli yenilikler getirmiştir. Çocuğa yeni bir bakış açısı getiren bu belge, aynı zamanda sıbyan programı okullarında önemli dersler ve yenilikler getirmiştir. Talimatnamede, çocukların yazı yazma yeteneklerinin okuma ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını ve talimatnamenin bundan yararlanma gereğini ifade eder⁷⁸.

Sıbyan mekteplerinde ıslah çabaları 8 nisan 1847'de yayınlanan bir yönetmelikle yeni bir döneme girer. Bu yönetmelikte şu kurallar getirilir:

- a) Öğretim süresi dört yıl olarak belirlenir.
- b) Sıbyan okulları rüşdiyelerin temeli sayılır.
- c) Türkçe derslerinin önemi vurgulanır.
- d) İlköğretimde birlik ve bütünlük sağlama yoluna gidilir.
- e) Okuma ve yazmanın önemi ön plana çıkarılır.
- f) Okullarda denetim öngörülür.
- g) Öğrencilerin okula devam etmeleri zorunlu hale getirilir.
- h) Öğretimi kolaylaştırarak ders araç ve gereçlerinin kullanılması öngörülür.

Bu talimatname, geleneksel öğretimin daha iyi yapılabilmesi için bir adım olur.

1857'de Eğitim Bakanlığı'nın kurulmasıyla sıbyan okullarının iyileştirilmesi yeniden ele alınır. Bu girişim 1863'te uygulamaya konularak, İstanbul'un çeşitli semtlerinde, 36 okulda, bir tür pilot uygulamaya gidilerek yeni yöntem ve teknikler uygulanmaya başlanır. Bu uygulama döneminde, öğretmenlere devletçe maaş bağlanması, ilköğretimin parasız olması ve temel eğitim sayılması gibi düşünceler gelişmeye başlar⁷⁹.

⁷⁷ Yüce, Kut, **a.g.e**, s.304

⁷⁸ Akyüz, **a.g.e**, s.140

⁷⁹ Kodaman, **a.g.e**, s.61-62

1 Eylül 1869 Genel Eğitim Tüzüğü ile ilköğretim de tüm eğitim sistemi ile birlikte bir düzene konulur. Bu tüzük, sıbyan mektepleri ile ilgili bugünkü dille sunulan aşağıdaki hükümleri getirmektedir⁸⁰.

- a) Her mahalle ve köyde 1, gerekli görüldüğü durumlarda 2 mahalle veya köyde birer sıbyan mektebi açılacaktır. İslam ve azınlıkların karışık olarak yaşadığı mahalle ve köylerde cemaatlerin okulları da ayrı olacaktır.
- b) Sıbyan mektebi öğretmenleri tüzüğe uygun olarak seçilip atanacaktır.
- c) Sıbyan okulunda öğrenim süresi 4 yıldır. Ancak bu müddetten sonra Kur'an ezberlemek maksadıyla okulda gönüllü kalınabilecektir.
- d) Bir mahalle veya köyde, 2 sıbyan okulu varsa okullardan birisi kız öğrenciler için düzenlenecektir. Ayrıca, kız sıbyan mektebi olmayan yerlerde kız öğrenciler erkek sıbyan mektebine alınacak fakat erkek çocuklardan ayrı bir tarafta ve ayrı sıralarda oturtulacaktır.
- e) Başlı başına, kızlar için düzenlenen sıbyan mekteplerinin bütün öğretmenleri ve dikiş ustaları bayan olacaktır. Fakat yeterli sayıda öğretmen yetiştirilinceye kadar, yaşlı ve iyi ahlak sahibi olduğu deneyimle saptanmış öğretmenler, kız sıbyan okullarında görev yapabileceklerdir.

Görülüyor ki, devlet, ilköğretimi tüm ülkeye yaymak ve öğrenim yaşındaki tüm çocuklara asgari bir eğitim vermek istemektedir. Daha önce ilköğretim reformu sadece İstanbul ile sınırlandırılmış ve pilot 36 okulda uygulanmıştı. Bu tüzükle, ülke genelinde ilköğretimin zorunluluğu vurgulanmaktadır. Öğrenim çağında olup da, devam zorunluluğu olmayan çocukların şu şartları taşıması gerekmektedir⁸¹:

- a) Resmi hükümet doktoru raporu ile, öğrenimini engelleyecek derecede fizyolojik veya psikolojik rahatsızlığı bulunması,
- b) Fakir bir kimsenin çocuğu olup ailenin geçimini sağlıyor olması,
- c) Çocuğun oturduğu yere okulun yarım saatten fazla uzak olması,
- d) Çocuğun bulunduğu yerde okulun bulunmaması veya fazla öğrenci dolayısıyla öğrenci alınmaması,
- e) Çocuğun özel öğretmenden ders alıyor olması,

⁸⁰ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Madde:1-10

⁸¹ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Madde:13

Bu ve benzeri durumlarda, hükümetçe veliye zorlama yapılmamakta, ana babasına veya yakınlarına para cezası verilmemektedir⁸².

Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kontrolü altındadır. Meseleye genel bakıldığında, Tanzimat döneminde kurulan yeni mekteplerin ve geleneksel eğitim kurumları içinde yer alan sıbyan mekteplerinin Meşihat ve Evkaf Nezareti'nin denetiminden alınarak devredilmesiyle birlikte, eğitimde dini mercilerin kontrolü sona ermekte dolayısıyla laik anlayışa doğru önemli bir adım atılmış olmaktadır. Bununla birlikte bu durum, yukarıda da vurgulandığı gibi sıbyan mektepleri ders programlarını ve amaçlarını önemli ölçüde değiştirmemiştir.

Tanzimat döneminde ilköğretim alanında yapılan düzenlemelerin genelde İstanbul çevresi ile sınırlı kaldığı, karşılaşılan çeşitli güçlükler yüzünden ülke sathına yaygınlaştırılmadığı kimi yerlerde halkın eğitim ve öğretime gereken ilgiyi göstermedikleri anlaşılmaktadır⁸³. Yapılan çalışmalarla sıbyan mekteplerinin gelecek eğitim öğretim döneminde başarının sağlanması için ne kadar önemli olduğu anlaşılacak çalışmalara devam edilmiştir.

4.2. Orta Öğretimler

Tanzimat döneminde medrese dışında, yeni bir orta öğretim oluşturulması gerekli görülmüş ve önce bu alanda işe başlanmıştır. Cevdet Paşa bunu binaya orta katından başlanması yani ilköğretime el atılmadan daha üst düzeyde okullar açılması şeklinde yorumlar.

Tanzimat dönemi orta öğretimi üç tür okul halinde şekillenmiştir: Rüşdiye, İdadiye, Sultaniye⁸⁴.

⁸² İsa Yanar, **Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları Bilim Uzmanlığı Tezi**, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1996, s.62

⁸³ Zengin, **a.g.e**, s.44-45

⁸⁴ Akyüz, **a.g.e**, s.143

4.2.1. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler ilk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinin daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülen rüşdiyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeyde okullar haline gelmiştir⁸⁵. Askeri olanların dışındakilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denir. 1846'da Mekatib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra açılmış ve sayıları artmıştır. 1852'de İstanbul'da 12 rüşdiye vardı. 1874'te bu sayı 18'dir ve tümünde 1859 öğrenciyle 166 muallim ve hademe bulunmaktadır. 1848'de açılan Darülmualimin-i Rüşdi ilk mezunlarını verip öğretmen yetiştirdikçe rüşdiyeler taşrada büyükçe kentlerde de kurulmaya başlanmış ve 25 rüşdiye açılmıştır. Bu yeni orta öğretim kurumlarının kurulması ve mezun vermeleriyle yüksek askeri okullar daha ehliyetli öğrenciler olmuşlardır. Fakat mülkiye rüşdiyelerinin mezunları daha ziyade kalemlere mezun olarak giriyorlardı. Oysa ordunun iyi yetişmiş ve aydın subaylara ihtiyacı gittikçe artıyordu. İşte bu ihtiyacı karşılamak ve askeri yüksek okullara köprü bir öğrenci kaynağı sağlamak için 1875'ten itibaren askeri rüşdiyeler açılmaya başlandı⁸⁶.

1839 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulum-i Edebiye ilk rüşdiyeler olarak kabul edilir. Meclis-i Ūmur-ı Nâfia'nın hazırladığı projede ise mevcut sıbyan mektepleri ikiye ayrılmış, büyük olan mektepler için daha ileri program hazırlanarak, daha sonra yüksek dereceli mekteplere talebe hazırlamak üzere açılan rüşdiyelere başlangıç temin edilmiştir⁸⁷.

Bu mekteplerin maaş ve masrafları devlet hazinesinden verilirdi⁸⁸.

Rüşdiyelerin yeri ve durumu 1845'te toplanan Muvakkat Maarif Meclisi'nde belirlendi. Buna göre rüşdiyeler sıbyan okullarının üstünde Darülfünun'a öğrenci yetiştiren orta dereceli okullar olarak belirlenmiştir⁸⁹. Görevleri ve durumları bu şekilde tespit edilmiş olan rüşdiyeler, 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla açılmaya başlamıştır.

⁸⁵ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB, Ankara, 1964, s.43

⁸⁶ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s.506-507

⁸⁷ Zengin, **a.g.e.**, s.45

⁸⁸ Atuf, **a.g.e.**, s.105

⁸⁹ Unat, **a.g.e.**, s.42

Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin gayretleri ile Usûli Cedid'e uygun eğitim yapacak ilk Rüşdiye Davut Paşa Mektebi'nde açıldı⁹⁰.

Sonraki yıllarda İstanbul'da rüşdiye seviyesinde öğretim yapmak üzere açılan önemli bir mektep olarak Darülmaarif görünmektedir⁹¹. Bu mektep Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem tarafından Sultan Mahmut türbesi yanındaki arsaya yapılmış ve 1849'da açılmıştır. Asıl adı Valide Mektebi iken sonraları Darülmaarif denilmesi uygun görülmüştür. Derme çatma binalarda ilk mektepleri açtığı sırada doğrudan doğruya mektep olarak yapılmış böyle yeni bir bina ele geçince burası rüşdiye mekteplerinden üstün okuyup yazma ile bazı fenler öğretecek ve bu suretle açılması kararlaştırılan Darülfünun'a talebe hem de hükümet dairelerine memur yetiştirecek bir hale getirilmek istenmiş ve programı da ona göre tertip edilmiştir⁹².

Rüşdiye tahsili 4 senelik sıbyan mektebi tahsilinden sonra 2 senedir sıbyan mekteplerinde okuyan öğrencilerin her sene imtihan olunup rüşdiye mekteplerine kabulleri bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Ders maddeleri şunlardır:

- 1) Akaid
- 2) Arapça
- 3) Nesir yazılarıyla birlikte divan yazıları
- 4) Hesap ve rakam
- 5) Kur'an

Görülüyor ki henüz rüşdiye mekteplerinde coğrafya, tarih gibi o zamanın Avrupa ilk mekteplerinde okutulan ilk dersler yoktur⁹³. 1848'de Kemal Efendi tarafından yeniden düzenlenen rüşdiyelilerin ders programına ise Farsça, coğrafya ve hendese ilave edilmiştir⁹⁴.

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyelerin yapısında önemli değişiklikler yapılmış daha önce orta dereceli kurumlar olan rüşdiyeler ilköğretim kapsamına alınmıştır. Nizamnameye göre rüşdiyeler de sıbyan mektepleri gibi müslüman ve gayrimüslim halk için ayrı ayrı açılacak dolayısıyla din eğitimi de her cemaat için ayrı ayrı yapılacaktır.

⁹⁰ Cemil Öztürk, **Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, MEB, İstanbul, 2005, s.204

⁹¹ Zengin, **a.g.e**, s.46

⁹² Ergin, **a.g.e**, s.449

⁹³ Atuf, **a.g.e**, s.106

⁹⁴ Kodaman, **a.g.e**, s.92

Ayrıca kadın muallimlerin görevlendirileceği yeni kız rüşdiyelerinin açılmasına İstanbul'dan başlamak üzere karar verilmiştir. Öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenen rüşdiyelere sıbyan mektebi mezunları imtihansız olarak kabul edilecektir⁹⁵. Kızlar için 1859'da açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'ne Sultanahmet Kız Rüştiyesi de denir. 1870'lerden itibaren kız rüşdiyeleri taşrada önemli merkezlere yayılmıştır fakat taşrada bu okulların özellikle kadın öğretmen bulunmasındaki güçlük nedeniyle gelişmeleri yavaş olmuştur⁹⁶.

1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyeler tam bir düzene kavuşturulmuştur ve şu maddelere yer verilmiştir:

- 1) 500 haneden fazla olan her kasabada birer Rüşdiye Okulu açılacaktır.
- 2) Rüşdiyelerin her türlü masrafı vilayet maarif sandıklarınca karşılanacaktır.
- 3) Rüşdiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen plana göre yapılacaktır.
- 4) Her rüşdiyeye talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir gözetmen bir hademe tayin olunacaktır.
- 5) Rüşdiyelerin öğretim süresi dört yıldır.
- 6) Rüşdiyeyi bitirenler idadiye imtihanla kabul edilecektir.
- 7) Başöğretmen 800, ikinci öğretmen 500, gözetmen 250 ve hizmetli 150 kuruş maaşla istihdam edilecektir.
- 8) Her rüşdiyenin genel harcamaları için 4000 kuruş ödenek ayrılacaktır.

Öğretim süresi dört yıl olan rüşdiyelerin öğrenim süresi bir ara altı yıla çıkarılır, fakat 1863'te tekrar beş yıla indirilir. Rüşdiyeler de 1870 yılından itibaren büyük bir artış oldu. 1877 yılına gelindiğinde imparatorluk dahilinde sayıları 423'e ulaşan bu okullarda yaklaşık yirmi bin öğrenci öğrenim görüyordu⁹⁷.

4.2.2. İdadiler

⁹⁵ Zengin, **a.g.e**, s.47

⁹⁶ Akyüz, **a.g.e**, s.143

⁹⁷ Kodaman ve Saydam, **a.g.m**, s.484-485

İdad'ın lügat manası hazırlamaktır. Kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere idadi adı verilmiştir. İlk defa rüşdiye mektebi açılmak istenildiğinde onlara talebe yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine idadi adı verilmiş olduğu gibi 1849'da açılan Darülmaarif için de idadi adı kullanılmıştır⁹⁸.

İdadi terimi Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için de kullanılmış ve 1845'te bunlar ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. O zaman programları rüşdiyelerden pek farklı değildi ve onbir ondört yaşları arasında öğrencileri alıyorlardı. Öğretim süreleri üç sınıfı mahallelerinde, dördüncü ve son sınıfı da birleşik olarak İstanbul'da idi. Bundan bir müddet sonra İstanbul'da açılmış bulunan rüşdiyelere, Darülmaarif'de sıbyan okullarından gelen öğrencilerin bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırılmaları için açılan özel sınıflara ve bu rüşdiyelere kaynak olan bazı sıbyan mekteplerine idadi adı verilmiştir⁹⁹. 1867 tarihine gelinceye kadar hükümet dairelerine memur, yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mekteplerine talebe hazırlayan müesseseler ancak Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulumi Edebiye ile Darülmaarif ve Mahrec-i Eklam idi. Ayrıca idadi mektebi yoktu¹⁰⁰. Bu terimin bir orta öğretim kurumunun adı olarak tutunması ise 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur¹⁰¹.

Bu nizamname müslüman ve hristiyan Osmanlı tebaasını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültüre yetiştirmek düşüncesi ile dört yıllık rüşdiyelerin üstünde öğrenim süresi üç yıl olacak ve Sancak merkezlerinde açılacak çift öğrenim dili bulunan bir okul tipi düşünülmüş ve bununla orta öğretimin süresini rüşdiye ile birlikte yedi yıla çıkarmış fakat tasavvur bir süre kağıt üzerine kalmış ancak İstanbul'da Darülmaarif'in yerinde ilk Mülki İdadi (1873) ve illerde de iki yıl sonra Mora Yenişehir'inde ilk idadi okulu açılmıştır¹⁰². Ülkedeki çeşitli unsurların ortak değerler etrafında birleştirilmesi amacıyla yönelik olarak kurulan bu mekteplerde din derslerine yer verilmemesi müslüman ve gayrimüslim talebelerin karışık olarak öğrenim görecektiklerine bağlıdır¹⁰³.

⁹⁸ Ergin, **a.g.e.**, s.495

⁹⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s.110

¹⁰⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.495

¹⁰¹ Akyüz, **a.g.e.**, s.110

¹⁰² Unat, **a.g.e.**, s.45

¹⁰³ Zengin, **a.g.e.**, s.48

1868 Maarif Nizamnamesi tahsil derecelerinin gereği olarak köylerde ve mahallelerde sıbyan, beşyüz evli kasabalarda rüşdiye, bin evli kasabalarda idadiye ve vilayet merkezlerinde sultaniye mektepleri yapılmasına gerek duyulduğundan bu tarihten sonra idadi adına sık rastlıyoruz. Nizamnamenin o tarihlerdeki okulları bugünkü ana, ilk, orta ve lise taksimine benzer¹⁰⁴.

Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nde bu okullarla ilgili şu hususlara yer verilmektedir:

- 1) İdadi okulları Rüşdiyelerden mezun olan müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada öğrenim gördükleri yerdir.
- 2) Bin haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birere idadi okulu yapılacaktır .
- 3) İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hizmetli maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.
- 4) Her idadinin muavinleri ile beraber altı öğretmeni bulunacaktır.
- 5) Her idadinin yıllık tahsisatı personel giderleriyle birlikte seksen bin kuruş olacaktır.
- 6) Tatil zamanları aynen rüşdiyeler gibi olacaktır ancak öğrencileri tüm unsurlardan karışık olacağından özel günler için tatillerde eşitliğe dikkat edilecektir.
- 7) Mezuniyet sınavları tüzük çerçevesinde yapılacak ancak başarılı olamayanlar okula bir yıl daha devam edebileceklerdir¹⁰⁵.

Aynı nizamnameye göre idadiyelerin dersleri şunlardır:

Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve defter tutmak usulü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim. Bu derslerden bazıları mahallin özelliği gerektirirse Maarif Nezareti'nin izni ile değiştirilebilecektir¹⁰⁶. 1869 Nizamnamesi'nin idadi programlarında gösterilen Mantık, İlm-i Mevalit, İlm-i Servet,

¹⁰⁴ Ergin, **a.g.e**, s.495

¹⁰⁵ Kodaman ve Saydam, **a.g.m**, s.485

¹⁰⁶ Akyüz, **a.g.e**, s.111

Hikmet-i Tabiiye ve Kimya derslerinin çıkarılıp yerlerine Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Trigonometri derslerinin konulduğu bilinmektedir¹⁰⁷.

Nizamnamede idadiyelerin öğretim dilinin ne olacağı da belirtilmiyor fakat bunun Türkçe olduğu anlaşılıyor. İdadiyeler için “Çift öğretim dilli” diyenler varsa da belgelerde böyle bir kayda rastlanamamıştır. Aslında Türkçe’den başka ayrıca bir azınlık dili ile öğretim yapılması idadiyelerin birleştirip kaynaştırıcı, başka deyişle siyasi ve kültürel amacına aykırı olurdu¹⁰⁸.

O dönemde açılan okullar, öğretmen ve öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir¹⁰⁹.

İDADİLER	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI
Daru-l Maarif İdadisi	101	4
Fevziye İdadisi	110	4
Beşiktaş İdadisi	50	4
Fatih İdadisi	65	5
Davutpaşa İdadisi	49	3
İbrahim Ağa Çayırı İdadisi	?	2

1869 yılında açılması kararlaştırılan idadiler Tanzimat Devri sonuna kadar ihmal edilmiştir. Çünkü 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul’da ise dört veya beş civarında idadi açılabilmiştir. Vilâyet merkezlerindeki idâdîler, İkinci meşrûtiyet döneminde sultânîye dönüştürülmüş, 1923’ten sonra ise ortaokul ve lise adı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

4.2.3. Sultaniler

1838’de ilk sivil mektepler açılmak istenildiği zaman sıbyan mektepleri ıslah edilmeyerek ondan üstün bir tahsil verecek olan rüşdiyelerin açılmasına başvurulduğu gibi 1867’de de henüz orta mektep demek olan idadiler açılmadan ondan üstün bir tahsil müessesesi olan

¹⁰⁷ Kodaman, 1991, s.117

¹⁰⁸ Akyüz, a.g.e, s.145

¹⁰⁹ Kodaman, 191, s.118

liselerin açılma çalışması oldukça garip görünür. Bu devirde açılmak istenilen ve açılan liseler Mekteb-i Sultani ve Darüşşafaka'dır. Birisi müslim, gayrimüslim, zengin ötekisi; fakir aynı zamanda anasız, babasız, islam çocuklarına tahsis edilmiş olan bu iki müessese Türk maarif tarihinde önemli yer tutar.

4.2.3.1. Mekteb-i Sultani

Sultani terimi Galatasaray'da gerçek anlamı ile kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani adı ile ortaya çıkmıştır¹¹⁰.

Rüşdiye üstü lise öğrenimi veren ve ilki Galatasaray Sultanisi adıyla 1868'de açılan okullar Tanzimat'ın son dönemine rastlar. Tevfik Fikret Galatasaray Sultanisi için "Doğu'nun Batı ufkuna açılan ilk penceresi" demiştir. 1867'de Avrupa gezisine çıkan Abdülaziz'in oradan aldığı etkilerle yurda dönünce Fransa'daki liselerin eğitimini ve fenlerini verecek, her sınıf uyruklardan memleket hizmetine ehemmiyetli insanlar yetiştirecek, Türkçe ve Fransızca'nın eşit düzeylerde okutulacağı okulların açılması kesinleşmiştir. Zengin Türk, Müslüman ve gayrimüslim üçyüz gencin alındığı, hocaların çoğu yabancı Galatasaray Mekteb-i Sultanisi 1 Eylül 1868'de açıldı. Osmanlı musevileri gençlerini göndermediler. Görkemli bir törenle açılan okulda birçok şey ilkeldi. Dershaneler mangalla ısıtılıyordu, yemekler kötüydü, tuvaletlerde su yoktu, resim atölyesinde, silgi yerine ekmek içi kullanılıyordu! Okulun açılmasında en önemli etken ise 1867'de Fransa'nın verdiği ve Osmanlı uyruğu gayrimüslimlerin de yararlanacağı okulların bir an önce açılması koşulunu da içeren nota idi¹¹¹.

Yeni okulun devam edemeyeceği sanılıyor, herkeste bir güvensizlik ve ilgisizlik görülüyordu. Fakat kısa bir süre sonra bu düşünceye en fazla karşı olanlardan şikayet başladı; okulun kuruluş amacına, teşkilatına itiraz edildi.

Rusya elçisi Fransa elçisinin yardımıyla böyle bir okul açılmasından dolayı memnun olmadığını gizlemedi ve programda kendi dillerine çok az bir yer bırakıldığından şikayet eden rumların okula devam etmemelerini teşvik etti. Diğer taraftan museviler de hristiyanlar

¹¹⁰ Akyüz, a.g.e, s.145

¹¹¹ Sakaoğlu, a.g.e, s.88

tarafından idare edilen bu müslüman okuluna çocuklarını göndermek istemediler. Mezheplerin inançlarına uymayarak çocuklarını okula verenler de yemek meselesinde musevi dininin hükümlerine uyulmasını istediler.

Müslümanlara gelince yabancılar tarafından kurulan ve hükümet okullarında eğitimin parasız olması hakkında öteden beri yürürlükte olan usûle aykırı olarak öğrencilerden ücret alınan bir okula pek de iyi bakmayacakları tahmin edilebilir. İrade-i Seniyye ile atanan bir Türk müdür yardımcısı Bab-ı Ali'nin müdahalesi ile görevden alındı¹¹².

Okulun açılmasında Sadrazam Ali Paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın emeği geçti. Mekteb-i Sultani Türk müdür ve Fransız ikinci müdürün yönetiminde ve birçok Fransız ve yabancı öğretmeni bulunan okul, beşi iptidai, beşi kolej sınıfları olarak on yıl süreli idi. Sonraları öğretim süresi üçü iptidai, üçü tali, üçü ali olarak belirlendi¹¹³.

Galatasaray hem dış ilişkilerinin hem de “Osmanlıcılık” ideolojisini simgelemek bakımından tam bir Tanzimat okuludur ama geç kalmış bir girişimdir. Galatasaray ayrıca Tanzimat'ın osmanlıcılık ideolojisinin pratikteki bir yansıması olarak milletlerarası eşitliğin uygulandığı bir yer olacaktı. Okulun böyle bir ideolojiyi üretmekte yetersiz kalmasının en güçlü kanıtı Galatasaray'ın mezunlar listesinden gelecektir. Bu listede Bulgar bağımsızlık hareketinin birçok ünlü ismini bulmak olanaklıdır. Osmanlıcılık ideolojisinin üretilmesi olanağı olmadığı gibi Tanzimat üzerinde Fransız etkisi de zayıflıyordu. Nitekim 1870'de Tıbbiye'de Fransızca eğitiminden Türkçe eğitime geçilecekti. Böyle bir dönüşümden Galatasaray da payını aldı. Fransız müdür ayrıldı. Yönetim Osmanlı tebaasına geçti. Fransızca eğitim sürmesine karşın öğrenci sayısı azaldı, işlevi değişti, ama ayrıcalıklı bir okul olarak varlığını sürdürdü¹¹⁴.

Sultanilerin kurulup yaygınlaştırılması Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde karara bağlanmış olmakla birlikte Tanzimat döneminde kurulan sultani sayısı ikiye geçememiştir. Rüşdiyeden sonra idadiler ile denk olan ilk kısmı üzerinde edebiyat ve ulum şubelerinden oluşan yüksek kısmı sultanilerin idadilerden daha ileri bir öğretim seviyesinde oldukları ileri sürülebilir¹¹⁵.

¹¹² Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.250-251

¹¹³ Akyüz, **a.g.e.**, s.146

¹¹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.65-66

¹¹⁵ Zengin, **a.g.e.**, s.48-49

Galatasaray Sultanisi'nde okutulan dersler şunlardı:

- 1) Lisan-ı Osmani
- 2) Tevarih-i Osmaniye ve Umumiye
- 3) Umum Coğrafya ile Türkiye'nin Ziraat ve Mülki Ahvali Coğrafisi
- 4) Riyaziyatı Adıye ve Aliye
- 5) Muhasebe ve defter tutmak ve mevaddı ticaret dersleri
- 6) Hikmeti Tabiiyye ve Kimya
- 7) Cerri Eskal
- 8) Hukuku Nas ve Hukuku İdarei Mülkiye
- 9) Fransız lisanı
- 10) Kavanini Umumiye, tıp ve eczacılık fenlerinin tahsiline lazım olacak kadar Latin lisanı
- 11) Yunanca İştikakat
- 12) Serveti milel
- 13) Resim sanatı ve resmi hattı
- 14) Riyazatı Bedeniye
- 15) Nebatat Fenni

Yukarıdaki dersler bir süre devam ettirilmiş ancak bir kaç defa programın muhtelif yerlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

4.2.3.2. Dariüşşafaka

1855'de ıslahat fermanının yayınlanmasından sonra şimdi azınlık dediğimiz gayrimüslim unsurlar yani ermeniler, rumlar ve yahudiler hatta ecnebi İstanbul'un ötesinde berisinde kiliselerin ve cemaatlerin yardımlarıyla büyük mektepler açarak kendi çocuklarını okutmaya başladıklarını ve bu mekteplerden çıkanların hayat ve ticaret sahalarında iyi mevkiiler edindiklerini gören bir kısım müslüman mütefekkirleri tıpkı onlar gibi fakir müslüman çocuklarını okutmak ve onlara hayatta lazım olacak derecede bazı şeyleri öğretmek istemişlerdi. Bu mütefekkirleri ilk önce bu hayırlı yola sevk eden bilhassa esnaf çırakları olmuştur. Çırakların boş geçen zamanlarından istifade ile onlara okuma yazma öğretmek ve

bazı ahlaki esasları telkin etmek maksadıyla 1865’de Cemiyeti Tedrisiyei İslamiye adında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu iş için Valide Emetullah Kadın Mektebi tamir ettirilerek bu işe tahsis edilmiştir. Bu mektepte eğitim 1874 senesine kadar devam etmiştir.

Valide mektebi ve sonrasında açılan Ebubekir Paşa Mektepleri rağbet görünce cemiyet azası daha esaslı bir bina yaptırarak orada yalnız İslam çocuklarının ve yetimlerinin okutulmasını istemiş ve işte Darüşşafaka bu güzel niyet ve karar üzerine ortaya çıkmıştır¹¹⁶.

Mektep İstanbul’un en havadar yerinde ve Sultan Selim ile Fatih Camileri arasındaki tepe üzerinde Haliç ile Boğaziçi girişine hakim bir mevkide inşa edilmiştir. 12 Haziran 1873 tarihinde açılış töreni yapıp 3 gün sonra eğitime başlamıştır. İşte beş on fütüvvet erbabı ve hamiyet sahibinin teşebbüs ve azmi ve hükümet ricalinin teşvik ve desteği ile vücuda gelen Darüşşafaka o tarihte İstanbul’un maarif hayatında bir çok yeni ve parlak ümitler uyandıran ve binası itibarı ile de o semte şeref bahşeden muhteşem bir mektep olmuş ve beş sene evvel Galatasaray binası dahilinde vücuda getirilen Galatasaray Sultanisi’nin zengin çocuklarına mahsus ücretli bir müessese olmasına mukabil Darüşşafaka da İstanbul tarafında öksüzlere münhasır meccani bir abide halinde boy göstermiştir.

Mektebin açılışında ilk defa 54 talebe kaydolunmuş ve bunların imtihanları yapılarak biraz okuma bilen 28 öğrenci ikinci sınıfa diğerleri birinci sınıfa ayrılmıştır.

Birinci sınıfta verilen dersler:

Elifba, Esmâ-ı Türkiyye, Kur’an-ı Kerim, Okuma ve Yazma, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta verilen dersler:

Muhtasar ilm-i hal, Medhal-i Kavaid, Lügat-ı Selase, Farsça, Kur’an, Hesap, Hüsn-i Hat’tır¹¹⁷.

Darüşşafaka anasız, babasız, fakir çocukların alındığı önemli bir lise olmakla birlikte okulda Fransız askeri liselerinin programı izlenmiş, öğretim Türkçe olarak yapılmıştır. Okulda

¹¹⁶ Ergin, a.g.e, s.488

¹¹⁷ Mehmed İzzet vd, yayına hazırlayan Mehmet KANAR, **Darüşşafaka Türkiye’de İlk Halk Mektebi**, s.5

yıllarca Türk asker öğretmenler para almadan öğretmenlik yapmışlardır¹¹⁸. Ders veren hocalar arasında Vidinli Tevfik Paşa, Namık Kemal gibi ünlü aydınlar bulunuyordu.

Darüşşafaka'nın ilginç bir başka yanı telgrafçılığın gelişmesinde oynadığı roldür. Telgraf Türkiye'ye ordu dışında sivil kesim eli ile giren ilk önemli teknolojidir. 1860'da Türk muharebe memurlarını yetiştirmek için "Telgraf Mülazım Mektebi" açılmış, daha sonra kapanmıştır. 1880'lerde telgrafçıların yetiştirilmesinde Galatasaray ve Darüşşafaka'nın kullanılması düşünülmüştür. Galatasaray'daki elit kökenli öğrenciler telgraf memuru olmayınca Darüşşafaka bu işe ayrılmıştır. 1880'de Darüşşafaka'ya elektrik dersi konuldu ve 1882'de Telgraf Fen Mektebi haline geldi. Bu nedenle Darüşşafaka içinde Matematik ve Fizik eğitimi güçlendi. Dönemin Salih Zeki Bey gibi tanınmış matematikçileri Darüşşafaka'dan yetişti¹¹⁹.

Tanzimat döneminde orta öğretimle ilgili olarak yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır ki eğitimde yenileşme hareketleri çerçevesinde oluşturulan bu kurumların, düzenlenmesi ve ülke sathına yaygınlaştırılması için önemli gayret sarf edilmiştir. Gelişen ve ilerleyen bilginin elde edilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla yapılan bu girişimlerin, sonraki yıllarda da gelişerek devam ettiği görülmektedir¹²⁰.

4.3. Yüksek Öğretim Kurumları

4.3.1. Sivil yüksek okullar

Mülkiye mektepleri denen Osmanlı sivil okullarının başında uzun süre adı olmasına rağmen kendi olmayan Darülfünun'u anmak gerekir. Askeri harcamalara ve eğitime bütçesinin büyük bir bölümünü ayıran yönetim nedense mülkiye okulları için ödenek yükümlülüğüne yanaşmamıştır. Sivil okullar birinden ötekine taşınarak uzun zaman birer seyyar mektep konumunda kalmışlardır¹²¹.

¹¹⁸ Akyüz, a.g.e, s.113

¹¹⁹ Tekeli,İlkin,a.g.e, s.66

¹²⁰ Zengin, a.g.e, s.49

¹²¹ Sakaoğlu, a.g.e, s.83

4.3.1.1. Darülfünun

Eğitimde yenileşme hareketleri içinde açılan yüksek dereceli mekteplerin tanzimattan önceki yıllara kadar uzandığı bilinmektedir. Özellikle tıp ve askerlik alanlarında açılan bu mektepler tanzimat yıllarında idari ve adli alanlarda da açılmış ve ayrıca bir üniversitenin de kurulması gündeme gelmiştir. Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın hazırladığı layihada İstanbul'da bir Darülfünun (üniversite) kurulmasına dair karar bulunmaktadır. Karar uyarınca Osmanlı tebaasına mensup herkesin öğrenim görebileceği Darülfünun'un kurulabilmesi için hazırlıklara ve bu amaçla bir binanın inşasına da başlanılmıştır. Diğer taraftan kurulacak Darülfünun'da okutulacak ilimlere dair eserlerin hazırlanması amacıyla Ercümen-i Daniş kurulmuştur. İnşaatın tamamlanması beklenmeyerek 1863 yılında halka açık konferanslar şeklinde derslere başlanmış ancak geçici binanın yanması sonucu iki yıl devam eden derslere ara verilmek zorunda kalınmıştır¹²².

Tanzimat dönemi yöneticileri eğitime verdikleri önemin bir sonucu olarak yüksek öğretim konusu, daha 1846 yılında oluşturulan Muvakkat Maarif meclisinde ele alınmıştır. Bu meclisin hazırladığı mazbatada öngörülen hedefin devlet hizmetini daha iyi bir şekilde yürütecek memur yetiştirmek olduğu anlaşılmaktadır. 21 Temmuz 1846'da Darülfünun kuruluş amacıyla ilgili şunlar ifade edilmiştir "Malumat ve hüsnî ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak" bir kurum tarif edilmiştir¹²³.

1846 'da kurulması kararlaştırılan Darülfünun müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının yanyana okuyup yetişebilmelerini, yatılı bir okulun eğitim şartları içinde kazanacakları ortak bilgiler ve özellikler ile, batılılaşma yolunda olan devletin kamu hizmetlerinde yer almalarını sağlamak ve medreselerin dışında bir üniversite eğitimi yapmak amacını güdecekti. Ancak o tarihte Darülfünun'a rüşdiyeleri bitiren öğrencilerin alınması düşünüldüğü için kesinlikle bir yüksek öğretim kurumu olamayacaktı¹²⁴.

¹²² Zengin, a.g.e, s.50

¹²³ Yüce ve Kut, a.g.e, s.322-323

¹²⁴ Ergin, a.g.e, s.545

Darülfünun'un kurulma hazırlıkları devam ederken Daimi Maarif Meclisi tarafından alınan bir kararla Ercümen-i Daniş, Darül Maarif binasına geçici olarak 15 Temmuz 1851'de padişahın da hazır bulunduğu sadrazam Reşid Paşa, Hayrullah Efendi, Cevdet Efendi'nin nutuklarıyla açılmıştır. Darülfünun'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamak ile vazifelendirilen Ercümen-i Daniş'in 40 dahili ve ilk açılışında 33 yerli ve yabancı harici üyesi olmasına rağmen kendisinden asıl beklenen ders kitabı hazırlama vazifesini yerine getirememiştir. Zira 1863'te Darülfünun'da serbest derslere başlanıldığında Ercümen-i Daniş'in burada okutulmak üzere tek bir eser dahi hazırlamamış olduğu görülür¹²⁵.

Darülfünun 13 Ocak 1863 günü kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla açılmış, konuşmasını mühendishanede yapmış, sonra Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında yer almıştı. Konuşmasında fizik ve kimya bilimlerinin önemi üzerinde durmuştu. Sonra da halka açık bir ders halinde fizik ve kimyanın konularını, amaçlarını ve kanunlarını halkın anlayacağı biçimde ele aldı ve bu konularla ilgili deneyler yaptı. Bu ilk dersi beşyüze yakın kişi izlemişti. Derviş Paşa'nın iki yıl boyunca sürdürdüğü fizik derslerini izleyen birçok kişi bir imtihandan geçirilerek başarılı olanlara şهادetnameleri verilmiştir¹²⁶. Bu gelişmeler üzerine Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmet Vefik Paşa Tarihi Umumi Hekim Salih Efendi'nin zooloji, botanik ve jeoloji konularında tabii ilimler dersleri başlamıştır. İleride kimya ve heyet derslerinin verilmesi de düşünüldüğünden bir kimyahane, bir numunehane ve dört bin ciltlik bir kütüphane de kurulmuştu. Darülfünun'un yapımına 1845'te başlanan binasının inşaatı bitirilememişti. Bunun üzerine Darülfünun Nuri Efendi Konağı'na taşındı. 1865'te bu konakta serbest dersler başlamıştı, daha sonra bu konak da yandı¹²⁷. Bu yangında Darülfünun dört bin kitabını da kaybetti.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, İstanbul'da bir Darülfünun-ı Osmani kurulacağını söylemekte ve çok ayrıntılı hükümler getirmektedir. Darülfünun Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulum-i Tabiiyye ve Riyaziye şubelerinden oluşacak, her şubenin öğretim süresi üç yıl, müderrisler olacaklar için dört yıl olacaktır. Dersler halka da açık olacaktır¹²⁸.

¹²⁵ İhsanoğlu, **a.g.m**, s.369

¹²⁶ Akyüz, **a.g.e**, s.147

¹²⁷ Tekeli ve İlkin,**a.g.e**, s.71

¹²⁸ Akyüz, **a.g.e**, s.113

Darülfünun kurma meselesi nizamname ile tekrar ele alınmış oldu. İlmî ve idarî özerkliğe sahip bir üniversitenin bütün problemleri, öğrenci ve öğretim elemanı alımı, kayıt, disiplin gibi hususlar nizamnamede teferruatlı olarak belirlendi. Bu esaslara göre öğrenci kaydına başlanılarak, Dârülfünûn Edebiyat, Hukuk, Mühendislik bölümlerinden ibaret olarak 20 Şubat 1870'te gösterişli bir törenle eğitime başladı. Darülfünun padişahın kararıyla atanan nazırca yönetiliyordu. Tahsin Efendi nazır olarak atanmıştı. Birden fazla istekli arasından imtihanla seçilerek 450 öğrenci alındı. Dersler Türkçe okutulacak, Türkçe ders veremeyen hocalar dersleri Fransızca verebilecektir. 3 yıl sonrasında sınavı geçen öğrenciler bir bitirme tezi (müsvedde) hazırlayacaklardır. Bundan sonra şahadetname verilecektir. Çoğu askeri mekteplerin hocalarından sağlanan bir eğitim kadrosuyla başlayan eğitim bir yıl kadar sürdü. Bir yıl sonra ramazan ayında halka açık konferanslarda Cemaleddin Afgani'nin yaptığı bir konuşmada peygamber oluşun bir sanat olduğunu söylemesi olaylara neden olmuş, Afgani İstanbul'dan uzaklaştırılmış, nazır Tahsin Efendi görevinden alınmıştır. Bundan sonra eğitim bir yıl daha sürebilmiş ve 1872'de tatil edilmiştir. Bu kapatılma kararında Viyana elçisi Şekip Efendi'nin Avusturya'da 1848 ihtilalinde üniversitenin monarşinin yıkılması için çaba gösterdiğini yazması da etkili olmuştur¹²⁹.

Daha sonra Darülfünun Mekteb-i Sultani içinde tekrar açılması düşünülmüş ve 1874-1875 öğretim yılında okul medrese çevrelerinden uzakta üç şube halinde tekrar açılmıştır. Bu şubeler:

- a) Hukuk Mektebi
- b) Turuk ve Maabir Mektebi (Mühendislik Mektebi)
- c) Edebiyat Mektebi' dir.

Bu kurum da 1881'de kapanmıştır¹³⁰.

4.3.1.2. Mekteb-i Mülkiye

Tanzimat'tan önce Osmanlı ülkesi ademi merkezîyet ile idare ediliyordu. Ülke baştan başa eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ayrılmış ve bunların başlarına da Vali,

¹²⁹ Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s.71

¹³⁰ Akyüz , **a.g.e.**, s.148

Beylerbeyi, Sancakbeyleri tayin ediliyordu. Tanzimat'tan sonra ademi merkeziyet sıkı bir merkeziyete çevrilmiş ve ülkede vilayet, sancak, kaza ve nahiye taksimatı yapılmış ve kadıların makamına atanan onların yerlerine getirilen memurları yani kaymakamları adli, idari ve siyasi bazı malumatla hazırlanmış olarak yetiştirmek için de bir mektep açılmasına lüzum görülmüş ve 1859'da Mekteb-i Mülkiye bu maksatla açılmıştır¹³¹.

Başlangıçta öğretim süresi 2 yıl idi ve Bâb-ı Âli dairelerindeki katiplerin yeteneklileri ve medreslere devam eden mukaddemat-ı ulumu görmüş olanlardan sınavla öğrenci alınmıştı. Okulun öğrenci sayısı her sınıfta 50 kişi olarak toplam 100 idi.

Mülkiye mezunlarından bir kısmı 1873'lerden sonra açılan idadilerde yöneticilik ve öğretmenlik görevlerine de tayin edilmiş, buralarda eğitim yapmışlardır. Böylece Mülkiye Mektebi Türk eğitim tarihinde öğretmen ve eğitim yöneticisi kaynağı da olmuştur¹³².

Mülkiye, II. Abdülhamit döneminde yüksekokul haline dönüştürülür. 2 Şubat 1877'de Mekteb-i Sultani'nin üstünde ve yeni açılacak yüksekokullara bir başlangıç olmak üzere eski Mülkiye Mektebi daha geniş olanaklara kavuşturulup yüksek öğretim yapan bir okul haline getirilir¹³³. 1936 tarihinden itibaren de Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak eğitim vermektedir¹³⁴.

4.3.1.3. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye

Sivil tabip yetiştirmek üzere her şehir ve kasabada birer tabip bulundurarak halkın sağlığına hizmet etmek maksadıyla bu mektep 1866'da açılmıştır¹³⁵. İstanbul'da açılan bir sivil hekimlik okulu olup Rüşdiye üstü 5 yıllık okulda tıp dersleri ağırlıklıydı. İdadi sınıfları da eklenen okulun 1870'deki mevcudu 200'dü. 1871'e kadar dersler Fransızca, bu tarihten sonra Türkçe olmuştur. Öğrencilerin çoğunluğu gayrimüslimlerden idi. 1899'a kadar 600 dolayında hekim yetiştirdi¹³⁶.

¹³¹ Ergin, **a.g.e.**, s.594

¹³² Akyüz, **a.g.e.**, s.115-149

¹³³ Unat, **a.g.e.**, s.73

¹³⁴ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.87

¹³⁵ Ergin, **a.g.e.**, s.649

¹³⁶ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.79

Mektebe halkın devam etmesi için burada okuyacakların askeri tıbbiyedeki doktora imtihanlarından müstesna tutulacakları ve askeri hizmete tabi olmayacakları ilan edildi. Mektepten diploma alıp çıkanlara o zaman için ehemmiyetli bir para demek olan 1000 kuruş maaşla memleket tabipliği verildi. Tahsil müddeti başlangıçta 5 sene olarak tespit edilmişti. Fakat 5 sene sonra tahsilini bitirenlere diploma verileceği sırada 1 sene daha mektepte alıkonularak bunlara tebabet ile beraber seririyat dersleri de verilmiş ve bu suretle askeri doktorlar derecesinde okutulmuşlardı. Daha sonra birer de idadi sınıfı ilave edilerek Mülkiye Tıbbiye-i Mektebi'nin sınıfları yediye çıkarılmıştır.

1909-1910 senesi başında Tıbbiye Mektebi fakülte haline getirilip Darülfünun'un bir şubesi olmuştur¹³⁷.

4.3.1.4. Mekteb-i Hukuk

Osmanlı Devleti'nde okula dayalı ilk hukuk öğrenimi Fatih Sultan Mehmet döneminde açılan Sahn-ı Seman Medresesi'nde başlatılır. Tanzimat döneminde hukuk alanında adli mahkemeleri örgütlemek, yargı yöntemlerini batıdan alınan hukuk kurallarını, düzenlemek ve günün ihtiyaçlarına göre yeni yasalar çıkarmak için, eleman gereksinimini tamamlamak amacıyla okul açma zorunluluğu doğar.

Hukuk Mektebi'ne başlangıç olarak adliye dairesinde hukuk bilimine ilişkin dersler vermeye başlanır. Fakat batılı anlamda ilk hukuk mektebinin açılışı Osmanlı Darülfünun'u ile ele alınır. 20 Şubat 1870'de Darülfünun ikinci kez açılırken İlm-i Hukuk bu üniversitenin üç şubesinden biri olarak öğretime açılır. 1872'de Darülfünun'un kapatılması ile birlikte İlm-i Hukuk şubesinde de dersler sona erer¹³⁸.

1874'te Darülfünun üçüncü kez açıldığında beş fakülte biçiminde kurulması planlanan bu üniversitenin yine bir şubesini hukuk fakültesi oluşturur. II. Abdülhamit döneminde Hukuk

¹³⁷ Ergin, a.g.e, s.653

¹³⁸ Yanar, a.g.e, s.111

Fakültesi sözde tasarruf amacıyla kapatılır. Fakat bir yıl sonra Galatasaray Sultanisi bünyesinde yeniden açılır. 1880 yılında özel olarak yapılan bir binaya taşınır¹³⁹.

4.3.2. Mesleki ve teknik okullar

Türkiye’de meslek ve teknik okulların kurulması lüzumuna ilk defa temas eden II. Mahmud devrinde Viyana elçisi olan Sadık Rifat Paşa olmuştur. Modern bir eğitim sistemi kurmak için eğitimin her alanına el atan tanzimat yöneticileri 1869’da yürürlüğe koydukları Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde memur ve meslek adamı yetiştirmek amacıyla bir takım meslek ve teknik okullar kurulmasını da öngörmüşlerdir. Adı geçen nizamnamenin yürürlüğe konmasından önce bu çeşit kuruluşlar daha ziyade her bakanlığın kendi eleman ihtiyacını karşılamak üzerine bakanlıklar bünyesi içinde kurulmasına çalışılmıştır¹⁴⁰.

4.3.2.1. Ziraat Mektebi

Tanzimattan sonra birçok yenilikler ve kalkınmalar olduğu sırada ziraatle de, ziraatin ilimleştirilmesiyle de uğraşılmaya başlanmıştır. Bu teşebbüslerin başında ziraat mektebinin açılması gelir.

1847’de İstanbul yakınında bir basma fabrikasının kurulması düşünüldüğü zaman; daha önce bunun işleyeceği pamuğun yetiştirilmesi ve yetişenlerin ıslahı cihetine gidilmek isteniliyor ve bunun için de fabrikalar müdürü Hüsnü Efendi pamuk ziraati hakkında ihtisası olan Barutçubaşı Ohannes ile görüşüyor ve pamuk ziraati uygulamalı öğretilmek üzere bir mektep açılmasına lüzum gösteriliyor¹⁴¹. 1847’de İstanbul’da Ayamama Çiftliği’nde yeni bir okul açılmış ve adı Ameli Ziraat Mektebi olmuştur¹⁴². 1891 yılında Halkalı’daki binasına taşınmış Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adını almıştır. Her yıl düzenli yirmi otuz mezun vererek Türkiye’nin tarımsal gelişmesine katkıda bulunmuştur¹⁴³.

¹³⁹ Unat, **a.g.e.**, s. 74

¹⁴⁰ Koray, **a.g.e.**, s.107

¹⁴¹ Ergin, **a.g.e.**, s.564

¹⁴² Tekeli ve İlkin,**a.g.e.**, s.72

¹⁴³ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.79

Amerikalı, Fransız, Ermeni uzmanların görevlendirildiği okula Hristiyan öğrenciler de alınmıştır. Okulun dört yıl kadar ömrü olmuştur¹⁴⁴.

4.3.2.2. Telgraf Mektebi

Telgrafın iletişimde kullanılması ilk olarak 1744'te Cenevre'de Franse Leyzaj tarafından tecrübe edilmiştir. Telgraf ise Osmanlı ülkesinde ancak 1854'te kullanılmaya başlanmıştır. Hükümet telgraf iletişimini türkçeleştirmek ve Türkçe iletişimi memurlarına öğretmek için memlekete girdiğinden yedi sene sonra bir nizamname çıkararak Telgraf Memur Mülazim-i Mektebi'ni açmıştır¹⁴⁵. Soğukçeşme'de açılan bu okulun öğrenim süresi iki yıldır. 1880'de Darüşşafaka'nın dördüncü sınıfına telgraf dersleri konunca kapatıldı.

1909'da Telgraf Mekteb-i Alisi adıyla ikinci kez hizmete girmiştir¹⁴⁶.

4.3.2.3. Lisan Mektebi

XIX: yüzyıl başlarına kadar yabancı dil bilgisine ihtiyaç duyulan devlet hizmetleri için Hristiyanlardan ve Fenerli Rumlardan yararlanılıyordu. Ayrıca müslüman Türklerden bu mesleği tercih eden olmamıştır. 1820'de başlayan Rum isyanı sırasında Rumların Osmanlı Devleti aleyhine olan faaliyetleri Rumlara ve yabancılara olan güveni sarsmıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti Bab-ı Ali içinde bir tercüme odası kurarak ihtiyaç duyduğu tercümanları Türkler arasından yetiştirmeye başlamıştır. Bu tercüme odası bir dil mektebi vazifesini de görmüştür¹⁴⁷.

1864 yılında açılan Lisan Mektebi'nde Fransızca, Rumca ve Bulgarca öğretilmiştir¹⁴⁸. Bu ihtiyaç okullardaki yabancı dil öğretiminin başarılı olmayışından, devletin diploması tercüme

¹⁴⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s.149

¹⁴⁵ Ergin, **a.g.e.**, s.620

¹⁴⁶ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.79-82

¹⁴⁷ Karal, **a.g.e.**, s. 207

¹⁴⁸ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.82

işlerinin dil bildikleri için hemen hemen tamamen Rum, Ermeni ve Yahudilere teslim edilmesi ve bunun zararlarının çok geç de olsa anlaşılmasından doğmuştur¹⁴⁹.

4.3.2.4. Orman ve Maadin Mektebi

İlk meslek ve ihtisas mektepleri sırasında ormanlar ve madenler için mektep açılmış olması bunların hükümet için önemli birer gelir kaynağı bulunmasından ve bilhassa ormanlarla madenleri işletmek için Avrupalılar tarafından müracaatlar yapılmasından ileri gelir. Hem gelir elde etmek hem de Avrupalılarla iş yaparken onların dilinden ve ilminden anlar adamlar kullanarak hükümetçe zarar görmemek için memurlar yetiştirilmek istenilmiş ve bu maksatla bu işe girişilmiştir¹⁵⁰.

Bir Fransız mühendisin 1857'de açtığı ormancılık kursu 1872'de devlet okulu olarak örgütlendi. Yabancıların işlettiği ormanların kontrol edilebilmesi için de elemanlar yetiştirildi. Aynı amaçla 1874'te de maden mektebi açılınca her ikisi birleştirildi. Rüşdiye mezunlarının alındığı okul iki yıllıktı, daha sonra dört yıla çıkarıldı. Orman ve maden şubeleri ayrıydı, 1891'de Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirildi. Büyükdere'deki Orman Mektebi ise 1926'da açılmıştır¹⁵¹.

Orman Mektebi son zamanlarda ikiye ayrılarak bir kısmı Bursa'ya gönderilmiş ve orada lise tahsilini veren bir şekilde sokulmuş, bir kısmı da Büyükdere'de fakülte haline getirilmiştir. Fakülte, Yüksek Orman Mühendisi; Bursa'daki mektep de Orman Mühendis Muavini yetiştirmiştir¹⁵².

4.3.2.5. Sanayi Mektepleri

Meslek okulları alanında en önemli ve bir bakıma da yığınları hedef alan girişim Mektebi Sanayi denen teknik okulların açılmasıdır. Barutçubaşı Dadyan Efendi'nin 1848'de fabrikalara teknik eleman sağlamak için Zeytinburnu'nda açtığı ilk sanayi mektebinden sonra

¹⁴⁹ Akyüz, a.g.e, s.150

¹⁵⁰ Ergin, a.g.e, s.588

¹⁵¹ Sakaoğlu, a.g.e, s.79-82

¹⁵² Ergin, a.g.e, s.593

özellikle dokuma sanayisinde yetişmiş insana gereksinim arttı. 1850'lerde Zeytinburnu Mektebi'nde matematik, kimya, maden, jeoloji, resim dersleri gösteriliyordu. Bu okul fazla devam edemedi¹⁵³.

1848'de Zeytinburnu'nda açılıp daha sonra kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra Mithat Paşa (1822-1884) Rumeli'de vali iken Niş'te (1863) sonra da Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da ıslahane adıyla okullar açtırmıştır. Bu okullar kimsesiz çocuklara mahsustu.

Mithat Paşa bir de Islahhaneler Nizamnamesi yaptırmıştır. Buna göre okullar yatılı idi, beş sınıfa ayrılıyor, öğrencileri iç hizmetlerinin önemli bir kısmını kendileri yapıyorlardı. Sabahları dersanelerde ilköğretim düzeyinde ikişer saat ders gördükten sonra ayrıldıkları dallara göre işyerlerine dağılarak şu pratik zanaatları öğreniyorlardı: Terzilik, kunduracılık, matbaacılık, deri işleme, dokumacılık.

1868'de Sultanahmed'de eski Kılıçhane binasında bir sanayi mektebi açılmıştır. Bu mektep beş sınıflı ve yatılı idi¹⁵⁴. Bu mektebe Islah-ı Sanayi Mektebi adı verilmişti. Okulun harici ve dahili şubeleri vardı. Harici şubelerine otuz yaşına kadar olanlar, dahili şubelerine ise onüç yaşına kadar olan çocuklar devam edebiliyorlardı. Benzeri okullar Şam'da, Selanik'te, II. Abdülhamit döneminde de belli başlı vilayet merkezlerinde Sanayi Mektebi adı altında açılmıştır. İstanbul'daki sanayi mekteplerinin 1932'ye kadar ancak bin dolayında mezun verdiği saptanmıştır.

Kızlar ve kadınlar için ilk mesleki eğitim 1860'larda İstanbul'daki Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nde verilen elişleri kurslarıdır. Mithat Paşa'nın Rusçuk'ta ilk kız sanayi mektebini açışı 1865'tedir. 1870'de ise Tophane-i Amire Nazırlığı, Yedikule'de boş bir binada 50 öğrencili Kız Sanayi Mektebi'ni hizmete soktu. Burada yetişenler Ordu Dikimevi'nde işe alınıyorlardı. Üsküdar, Aksaray, Cağaloğlu Kız Sanayi Mektepleri Tanzimat'ı izleyen 1878-1879 yıllarında tesis edilmiştir. Bu okulların beş yıllık öğrenim süresinde okuma yazma, Kur'an, din, hesap, tarih, coğrafya, dikiş, örgü, resim, nakış derslerinin verilmesini; harici kısımda ise uygulamalı dersler gösterilmesini öngörmekteydi¹⁵⁵.

¹⁵³ Sakaoğlu, a.g.e, s.78-81

¹⁵⁴ Akyüz, a.g.e, s.150

¹⁵⁵ Sakaoğlu, a.g.e, s.79

İlk açıldığı tarihten 1908 senesine kadar çıkardığı talebe sayısı ortalama senede 11 ve 1908’de milli hükümetin kuruluşuna kadar senede onbeş, 1923’ten sonra da senede 39 olmak üzere 1932 senesine kadar 101 talebe çıkarmıştır. Mektep şimdi beş sınıflı bir orta meslek mektebi halindedir¹⁵⁶.

4.3.3. Askeri okullar

1845-1876 yılları arasında askeri okullarda gelişmeler gözlemlendi. 1846’da Pangaaltı’da Büyük Harbiye Mektebi binası yapıldı. Ordu merkezi olan vilayetlerde de birer askeri idadi açılması planlandı. 1864’te Harbiye’ye kurmay sınıfı eklendi. Tüm askeri okullarda Fransızca ikinci dil olarak öğretiliyordu. 1862’de Tophane İdadi Bölükleri oluşturuldu. Burada gençlere askeri teknikerlik ve genel bilgiler veriliyordu. 1864’te Mahrec-i Mekatib-i Askeriye adlı askeri liselerin başlangıcı olan okul Galatasaray’ında ve Hacıoğlu’nda açıldı. 1875’te Halıcıoğlu İdadisi kapatılarak İstanbul’da 9 ayrı Rüşdiye (Gülhane, Soğukçeşme, Kocamustafapaşa, Fatih, Eyüb, Kasımpaşa, Beşiktaş, Paşakapısı, Toptaşı) açıldı. O yıl bir de Menşe-i Muallim adı verilen Askeri Öğretmen Okulu hizmete girdi¹⁵⁷.

18 Kasım 1773’te deniz subayı ve mühendisi yetiştirmek amacıyla Kasımpaşa’da açılan Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun, 1838’de asıl binasına taşınarak Mektebi Bahriye adıyla öğretime devam etmiş, deniz kuvvetlerine subay yetiştiren bu kurum Tanzimat’tan sonra da varlığını sürdürmüştür¹⁵⁸.

1734’te Humbarahane ve Hendesehane adlarıyla Üsküdar’da açılan ve dört yıllık okul olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun Fransız okullarının ders programları örnek alınarak eğitim vermiştir. Kara kuvvetlerine subay yetiştiren bu okul I. Dünya Savaşı sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

¹⁵⁶ Ergin, **a.g.e**, s.637

¹⁵⁷ Sakaoğlu, **a.g.e**, s.76

¹⁵⁸ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1992, s.40

Orduya hekim yetiştirmek için 1826 yılında kurulan Mekteb-i Tıbbiyye Askeriye ilk mezunlarını 1840'da verir. Batıdan gelen öğretmenlerle kaliteli bir eğitim veren okul Osmanlı Devleti'nin özgürlük ve yenilik hareketlerinin de merkezlerinden biri durumuna gelir¹⁵⁹.

1859'da Paris'te açılan ve harbiyeyi bitiren subay adaylarının Fransız öğretmenlerce yetiştirilmelerini amaçlayan Mekteb-i Osmani ise hükümete çok pahalıya malolduğundan Fransızca öğretimin İstanbul'da yoğunlaştırılması gerekçesi ile 1875'de kapatıldı. Ancak tıp eğitimi için Avrupa'ya askeri öğrenci gönderilmesi aralıksız sürdü. 1870'de Azapkapısı'nda Kaptan ve Çırakçı Mektebi açıldı. Bahriye mektebine bağlı bu okula gemi zabıtları yetişmekteydi. 1907'de kapatılan okulun yerine 1909'da Hamit Naci tarafından özel Denizcilik Mektebi açılmıştır. Yine 1870'e doğru Dersaadet, Üsküdar, Beşiktaş, Menşe-i Küttab-ı Askeri'leri (Askeri yazıcılar okulu) açıldı. Bu sayılan okullar arasında en başarısız Menşe-i Muallim olmuştur. Programında topografya, edebiyat, tarih, coğrafya, riyaziye, tabiiye, ressamlık dersleri bulunan ve idadi sınıfları da olan bu okul kapatıldı. Tek öğrenci mezun etmiş olmasıyla ayrıca ünü vardır¹⁶⁰.

Özellikle 19. yüzyılda açılan yüksekokullar beklenen sonuçları verememiş ve bilimsel gelişme sağlanamamıştır. Bu durumun başlıca nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- 1) Okullar geçici binalarda açılmış, çeşitli nedenlerle sürekli olarak yer değiştirmiş ve bu durum yerleşip gelişmesini büyük oranda engellemiştir. Okullar 20. yüzyıl başlarından itibaren kendi binalarına kavuşmaya başlamışlardır.
- 2) Yüksekokulların ortaöğretim üzerine temellendiği gerçeği zorunluluklar nedeniyle bilerek veya bilmeyerek göz ardı edilmiştir. Ortaöğretim gerçekleştirilmeden açılan yüksekokullar ya düzeylerini ortaöğretim düzeyine indirmek zorunda kalmışlar yada özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında kendi ortaöğretim kurumlarını açarak öğrencilerini yetiştirme yoluna gitmişlerdir.
- 3) Her yeni kuruluşun altyapısında ve yönetiminde medrese ruhunu ve etkinliğini sürdürmüştür. Medrese ile batı tipi okullar yanyana yaşamış ve eğitim alanında ikili bir norm ortaya çıkmıştır.
- 4) Açılan okullar için gerekli öğretim elemanlarının yetiştirilmesine gereken önem verilmemiştir. Zaman zaman çeşitli Avrupa ülkelerine öğrenciler gönderilmiş,

¹⁵⁹ Unat, **a.g.e.**, s. 62

¹⁶⁰ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.78-79

dönüşlerinde bunların çoğu okullar yerine idari işlerde görevlendirilmiştir. Çeşitli zamanlarda gerek tek tek gerekse toplu olarak yabancı öğretim elemanları getirilmiş ancak bunlardan istenilen verim alınamamıştır ¹⁶¹.

¹⁶¹ Emre Dölen ve Nuran Yıldırım, **Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.3

5. YABANCI OKULLAR

Fransız İhtilali'nin uyandırdığı milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti'ne tabi milletler arasında yayılarak neticelerini verinceye kadar gayrimüslim unsurların maarifi, kilise idaresinde dini bir mahiyette idi¹⁶².

Tanzimat dönemindeki yasal düzenlemeler yapılıncaya kadar azınlıklardan bir kısmı Enderun'da eğitilmekte bir kısmı da bazı teknik ve mesleki bilgi kazandıran Osmanlı okullarına gitmekteydi. Örneğin Tıbbiye onlara da kapılarını açmıştı. Burada Fransızca'nın öğretimde kullanılması öğretmenler arasında gayrimüslim ve hatta Avrupalıların bulunması, mezunların ulaştığı statü ve ekonomik durum nedeniyle azınlıkların bu okula rağbet ettikleri görülüyordu. Tanzimattan önce rumların bazı okulları da vardı.

1856 tarihli Islahat Fermanı'nın getirdiği hükme göre, azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirmeye izinli sayıldılar. Fakat bu okulların öğretim biçimi ve öğretmenlerin seçimi, padişahın tayin edeceği üyelerden oluşan "Muhtelit" (yani azınlıklardan da üyeler bulunan) bir Maarif Meclisi'nin nezaret ve teftişi altında bulunacaktı¹⁶³.

İşte önceleri Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim konusunda bir yasa olmayışından da yararlanan yabancı devlet okulları alabildiğine çoğalmış dengesiz, eğitim amacından biraz da uzak bir dağılımla devletin her tarafına yayılmıştı. Denetimden uzak istenilen yere istenilen uzaklıkta açılan bu kadar çok okul dikkat çekicidir. Hele belli siyasi amaçlar için teşkilatlandırılmış olduğu göz önüne alınırsa yeterli bir denetimi olmayışının Osmanlı Devleti için ne derece zarar verici bir ortam hazırladığı ve yabancı devletlerin keyfi uygulamalarının hangi boyutlara ulaştığı görülecek, Osmanlı Devleti'ni yabancı okullar konusunda izlediği politika açıkça anlaşılacaktır¹⁶⁴.

Yabancı ve azınlıklar Tanzimat'ın kendilerine tanıdığı aşırı özgürlüklerden yararlanarak eğitimde önemli mesafeler aldılar. Misyonerler için, Osmanlı'nın çok uluslu, çok dinli, dilli mozaiği bulunmaz bir ortamdı. Islahat Fermanı (1856) ise gayrimüslim uyruklara kendi dinlerine ve kültürlerine dönük ilk orta ve yüksek derecede okullar açma fırsatı verdi. Rumlar,

¹⁶² Atuf, **a.g.e.**, s.74

¹⁶³ Akyüz, **a.g.e.**, s.119-151

¹⁶⁴ Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.18

Ermeniler, Bulgarlar, Hristiyan Araplar her tarafta okullar açtılar. Katolikliği ve Protestanlığı yaymak isteyen Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Amerika kilise çevreleri de yarış halinde bir okul kampanyası başlattılar¹⁶⁵. Bu kampanyada özellikle misyonerlik faaliyetinin önemli rolü olmuştur. Misyonerliğin özü din olup başlıca amaçları ise okul, kitap, matbaa, hastane gibi modern kurumlardı. Misyonerlik faaliyetleri sadece dinsel olgu değil; dinsel boyutları çok aşan ekonomik, sosyo-kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme aracıydı. Avrupalı güçlerin ve Amerikalıların Ortadoğu’da, Osmanlı topraklarında kendilerine ekonomik, sosyo-kültürel bir hayat alanı yaratma çabalarının bir aracıdır¹⁶⁶. Nitekim çok geçmeden Osmanlı kentlerinde kendi ülkelerine ve uluslarına hayranlık duyan elit topluluklar ortaya çıktı¹⁶⁷.

Azınlıklar ve yabancılar Osmanlı eğitiminin batılılaşması konusunda bazı devlet adamlarına tesir ederek Osmanlı eğitiminin batılılaşma sürecini hızlandırmak istemişlerdir. Bunun için de bazı batı eğitim sistemlerini ve okullarını model olarak sunmuşlar ve siyasi desteklerini de tavsiye ettikleri kendi eğitim sistemlerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi şartına bağlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin gerileme ve çöküş sürecine girmesi, eğitimde batılılaşma sürecini hızlandırmıştır. Azınlık ve yabancılar gerek Osmanlı topraklarında açtığı okullarla ve gerekse siyasi ilişkiler sonucu Osmanlı eğitiminin batıya açılmasına önayak olmuşlardır. Bu başarıda azınlık ve yabancı okulların da payı vardır¹⁶⁸.

Yabancı devletler kendilerini bağlayıcı bir nizamname olmadığı için rahatlıkla istedikleri yere istedikleri nitelikte ve sayıda okul açtılar. 1869’dan önce yayılma öylesine belirgindi ki Halep’te bir de “Mekatib-i Ecnebiye Muayene Amirliği” kurulmuştu. Hizmet amacı bilinmemekle beraber okulların çoğalmasından doğan bir kuruluş olduğu kesindir.

İlk yaklaşım 1845’te Tanzimat’tan sonra her alanı düzenleme yapma amacıyla bir meclis oluşturulurken Meclis-i Maarif-i Umumi’nin kurulmasıdır. Bununla devlet tarihindeki tüm eğitim öğretim kurumlarının yeniden sınıflandırılması ve oluşturulması nizama bağlandı. Bu

¹⁶⁵ Sakaoğlu, a.g.e, s.90

¹⁶⁶ Yaşar Baytal, Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:11, Ankara, 2000, s. 27

¹⁶⁷ Sakaoğlu, a.g.e, s.90

¹⁶⁸ Halit Ertuğrul, Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı Eğitime Etkisi, **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Ekim 2000, Sayı:10/178, s.60

kararlı tutum 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin çıkarılması ve hemen uygulamaya konulması ile yeterli bir hale geldi¹⁶⁹.

Yabancı okulların çabaları başlıca üç amaca yönelmektedir:

- a) Müslümanların merkezi idare ile olan manevi bağlarını ve her vesileyle devletin temellerini sarsmaya çalışmaktır. Protestan okullarının Kurtuluş Savaşı yıllarında Pontuşçuluk hareketine yataklık etmeleri de böyle bir politik amacın devamıdır.
- b) Çıkarları kendilerinin çıkarlarıyla çatışan diğer yabancı okulların nüfuzunu silmeye çalışmaktır. Bu yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde birbirlerine karşı giriştikleri bir mücadeledir.
- c) Yabancı okulların üçüncü amacı da, çevrelerinde dinlerini yaymak ve dolayısıyla İslam dini ile mücadele etmektir. Genellikle çok mutaassıp olduğu kabul edilen Osmanlı toplumunda en ücra köy ve kasabalara varıncaya kadar bu okulların halkın dini aleyhinde propagandalara girişebilmeleri, üzerinde düşünülecek bir konudur¹⁷⁰.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1. maddesinde: “Memalik-i Devlet-i Aliye’de bulunan okullar aslında iki bölüme ayrılmıştır. Birincisi Mekatib-i Umumiye’dir ki nezaret ve yönetimi devlete aittir. İkincisi özel okullardır ki nezareti devlete tesis ve idaresi efrad veyahut cemaate aittir” diyerek özel okulların sistemdeki yerini belirler¹⁷¹.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi incelendiğinde gayrimüslim okullarından özel okullarla ilgili aşağıdaki maddeler göze çarpar.

Madde 129:

- a) Özel okulların tanımı yapılmıştır.
- b) Bunların masraflarının nasıl karşılanacağı belirtilmiştir.
- c) Okul açılması için gerekli üç şart konulmuştur.

¹⁶⁹ Haydaroğlu, a.g.e, s.19

¹⁷⁰ Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.3, No:1-4, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.122

¹⁷¹ Haydaroğlu, a.g.e, s.19

1. Öğretmenlerin Maarif Nezareti'nden yada taşrada ise mahalli maarif idarelerinden aldıkları birer diplomaları olmalıdır.
2. Okutturulacak kitaplar listesinin ve ders programı çizelgelerinin maarif nezaretinden yada mahalli maarif idarelerinden, taşrada ise vilayet maarif idaresi ile vali tarafından onay gerekmektedir.
3. Maarif Nezareti'nden ruhsat alınmalıdır.

Madde 130:

Disipline ilişkin olan bu madde suç işleyen öğrencinin dayak yada hakarete maruz bırakılmayarak kanun çerçevesinde suç derecesine ve önemine göre cezalandırılmasını, bu uygulamaların aksini yapanlar hakkında cezai işlem uygulanmasını öngörür.

Madde 153:

Sınav sistemine ilişkindir. Sınıf geçme, mektep bitirme ve diplomaya hak kazanma sınavı olmak üzere üç farklı sınavın yapılmasını öngörür¹⁷².

Ülkede eğitim işlerini yürüten makamları 4 grupta toplamak ve değerlendirmek mümkündür:

- a) Meşihat
- b) Maarif Nezareti ve diğer nezaretler
- c) Gayrimüslim cemaatlerinin teşkilatları (Kiliseler, hahamhaneler)
- d) Yabancı papaz heyetleri ve yabancı hükümetler

Kiliseler ve hahamhaneler din ve mezhep işlerinde bütünüyle serbest bırakılmış oldukları gibi kendi cemaatlerinin eğitim işlerini de yürütürler. Sırların, Ermenilerin, Bulgarların okulları ait oldukları kiliseler tarafından Musevilerin okulları da hahamhaneler tarafından yönetilir¹⁷³.

Her cemaatin ilkokullar; yerel cemaat örgütleri, öğreten okulları ile orta dereceli okullar; her kademedeki din ve inançla ilgili öğretim elemanlarını atama yetkisine sahip, dinlere ait yüksek makamlar tarafından yönetilir¹⁷⁴.

¹⁷² Haydaroğlu, a.g.e, s.28-32

¹⁷³ Atuf, a.g.e, s. 144

5.1. Okul Açan Devletler ve Açtıkları Okullar

5.1.1. Fransız Okulları

Fransızların açtığı başlıca öğretim kurumları şunlardır;

- a. Saint-Benoit Fransız Okulu
- b. Saint-Georges Fransız Okulu
- c. Saint-Louis Dil Oğlanları Koleji
- d. Saint-Pierre Fransız Okulu
- e. Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesi
- f. Saint-Pulcherie Fransız Okulu
- g. Saint-Joseph Fransız Okulu
- h. Saint-Esprit Fransız Okulu
- i. Immaculée Conception Fransız Okulu¹⁷⁵

5.1.2. İngiliz Okulları

Yapılan araştırmalarda İngiliz okulları ile az sayıda kaynak bulunabilmiştir. İngiliz okulları binalarını Anadolu Lisesi halinde kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na devrederken tüm belgeleri İngiltere'ye göndermeleri nedeniyle başlangıçtan günümüze kadar kesintisiz bir tarihi gelişmenin açığa çıkarılması imkansız duruma gelmiştir. Bir fikir vermesi açısından 1917 tarihli bir belgede, sadece İstanbul'da 83 İngiliz eğitim kurumunun bulunduğunu belirtmekte yarar vardır¹⁷⁶.

5.1.3. Amerikan Okulları

¹⁷⁴ Haydaroğlu, a.g.e, s. 19

¹⁷⁵ Haydaroğlu, a.g.e, s.X

¹⁷⁶ Haydaroğlu, a.g.e, s. 27

Osmanlıların Amerikalılarla ilk ilişkileri Amerikan tüccarları ve misyonerleri aracılığıyla olur. Bunu ülkeye gelen Amerikalı diplomatlar, konsoloslar ve diğerleri izler. 1860 yılında Amerikan misyonerlerinin de yardımıyla Lübnan'da açılan 33 okulda 1000 kadar öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin harcamaları A.B.D. kaynaklarından karşılanmaktadır¹⁷⁷.

Açılan Amerikan okulları şunlardır;

- a. Harput Amerikan Koleji
- b. Robert Koleji
- c. İstanbul Amerikan Kız Koleji
- d. Merzifon Amerikan Koleji
- e. İzmir Amerikan Kız Koleji
- f. İstanbul Amiral Bristol Hastanesi Ebe ve Hemşire Okulu
- g. Tarsus Amerikan Koleji¹⁷⁸

5.1.4. İtalyan Okulları

İtalya'dan İstanbul'a ticaret amacıyla gelen İtalyanların bir kısmı İstanbul'a yerleşir. Önceleri çocuklarını özel hocalarla eğitmeye çalışan İtalyanlar, daha sonra okullaşmanın bir zorunluluk olduğunu düşünerek kendi okullarını açma yoluna giderler¹⁷⁹.

İtalyanların başlıca açtığı okullar şunlardır;

- a. Ağahamamı Kız Ortaokulu
- b. İtalyan Kız Ortaokulu
- c. Büyükdere İtalyan Okulu
- d. Santa Maria İtalyan Okulu
- e. Bakırköy İtalyan Okulu
- f. Yedikule İtalyan Okulu

¹⁷⁷ Cemil Koçak, Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar ,Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.496

¹⁷⁸ Haydaroğlu, a.g.e, s.XI

¹⁷⁹ Haydaroğlu, a.g.e, s.159

- g. İtalyan Erkek Okulu
- h. Beykoz İtalyan Okulu
- i. Sainte-Marie İtalyan Okulu
- j. Sacre Cour İtalyan Kız Okulu
- k. Bartelemeo Giustiniani İtalyan Okulu
- l. San-Pietro İtalyan Kız Okulu
- m. İtalyan Kız Okulu (Kadıköy)
- n. San-Pietro İtalyan Okulu¹⁸⁰

5.1.5. Alman Okulları

1870'te siyasal birliklerini kuran ve başkentte sayısal bir artış gösteren Almanlar aynı zamanda kültür ve inanç değerlerini yaymak için örgütlenmeye başlarlar. Almanların Alman kültürünü empoze etmek, azınlıkları kendi mezheplerine kazandırmak için oluşturdukları başlıca dini örgütler şunlardır:

- a. Werte des Tompels
- b. Verein Vom Heiligen grabe
- c. Commuzaute Eangelique
- d. Das Hailigie land zions veren, versin von der unkeflekten
- e. Jerusalem verein
- f. Deutscher Palastine verein¹⁸¹

5.1.6. Rus Okulları

Rusların açtıkları okullar şunlardır;

- a. Rus Sıbyan Bahçesi

¹⁸⁰ Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.XII

¹⁸¹ Necdet Sevinç, **Ajan Okulları**, İstanbul, 1975, s. 82

b. Rus Okulu (Terkos)

5.1.7. İnan Okulları

5.1.8. Bulgar Okulları¹⁸²

¹⁸² Haydaroglu, a.g.e, s.XII

5.2. Din ve Mezhep Ayrımı Gözetilen Yabancı Okulları

5.2.1. Rum Ortodoks Okulları

İstanbul'un fethinden sonra Fatih, Rum toplumunun başına getirdiği Patrick adındaki dini lidere bu Rumların kilise, okul gibi kurumları istediği gibi yönetme yetkisi verir. Gösterilen hoşgörü sayesinde yüzyıllarca kiliselerine bitişik ve papazların ders verdiği okullarda toplumların eğitim öğretim gereksinimlerini karşıladılar¹⁸³.

Rumlar bu dönemde Tanzimat'ın "Eğitim yoluyla Osmanlıcılık" politikasından özellikle kaçındılar. Heybeliada'da papaz yetiştirmek için bir ortodoks ilahiyat okulu kurdular (1944). Patrikhane burada papaz görünüşlü ihtilalciler yetiştirip ülkenin en ücra yerlerindeki Rumlar ve yüzyıllardır Türkçe'den başka dil bilmeyen Ortodoks azınlıklar arasına göndererek Türk düşmanlığı yapıyor, "Büyük Yunanistan" idealini geliştiriyordu¹⁸⁴.

I. Meşrutiyet'ten sonra Rum okullarında öğretim programı Yunan okullarının benzeri idi ve Türkçe öğretime yer verilmemekteydi. Okullar sivil ve ruhani bir heyet tarafından yönetilirdi. Ders kitapları patrikhane tarafından seçilirdi¹⁸⁵.

5.2.2. Ermeni Okulları

Amerikalıların 1830'da bir anlaşmada ayrıcalıklı ülke statüsü kazanmış olmaları Ermeni'lerle olan ilişkilerini üst düzeyde sürdürmelerine olanak sağlamıştır. Amerikan destekli ermeni okullarının açılması ve Ermeni cemaat okullarının yaygınlaşması için zemin oluşmuştur. 1834 yılında Anadolu'da 120 Ermeni okulu vardı. 1838'de Üsküdar'da Cemaran Okulu'nu açmışlardır. Bu okul Ermeni azınlığın ilk yatılı yüksek okuludur¹⁸⁶.

¹⁸³ Akyüz, a.g.e, s. 196

¹⁸⁴ Akyüz, a.g.e, s. 152

¹⁸⁵ Koçak, a.g.e, s. 492

¹⁸⁶ İlhan Tekeli, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1985, s.463

1871’de yapılan bir istatistikte Ermeni’lerin 18’i erkek, 13’ü kız, 17’si karışık olmak üzere 48 okulu ve 6000 civarında öğrencisi mevcuttur¹⁸⁷.

Ermeni okulları her ne kadar devlete bağlı görünseler de diğer azınlık okullarında olduğu gibi fırsat buldukça devlet aleyhine çalışmışlardır.

5.2.3. Yahudi Okulları

Tanzimat’tan önce de bazı okulları olan Yahudi’ler 1860’da Paris’te kurdukları “Alliance İsraelit” derneği aracılığıyla ülke genelinde Yahudi nüfuzunun bulunduğu merkezlerde hızla okul açmaya başladılar¹⁸⁸.

Yahudiler 1854’te de Musevi Asri Mektebi’ni kurdular¹⁸⁹.

5.2.4. Protestan Okulları

1830’da imzalanan ilk Osmanlı-Amerikan anlaşmasından sonra faaliyetini artıran Board örgütü misyonerlik çalışmalarını da hızlandırdı. Kısaca Board Okulları diye bilinen Amerikan Protestan Okulları’nın hemen hepsi 1830’dan sonra açıldı. İlk zamanlar Amerikalı misyonerlerin bu girişimlerine Latin Mektepleri’nin arkasındaki büyük devletler karşı çıktılar. İstanbul’daki Rum patrikliği de Osmanlı hükümeti nezdinde itirazlarda bulundu. Ama 1834’te Beyoğlu Amerikan Kız Orta Okulu, Bursa, İzmir, Trabzon okulları açıldı. Sonraki yıllarda misyoner okul ve öğrenci sayıları hızla arttı¹⁹⁰. Ayrıca Adana, Aydın, Diyarbakır, Erzurum, Ankara, Van, Musul, Halep, Beyrut, Konya, Elazığ, Bitlis, Suriye, Kudüs, İzmit, Biga, Selanik, Manastır, Edirne gibi illerde okullar açmışlardır. O zamanki vilayetlerin bugünkü vilayetlerden en az üç dört defa daha geniş olduğu düşünülürse bu okulların devletin her

¹⁸⁷ Haydaroğlu, **a.g.e**, s.184

¹⁸⁸ Yanar, **a.g.e**, s.152

¹⁸⁹ Akyüz, **a.g.e**, s.152

¹⁹⁰ Sakaoğlu, **a.g.e**, s.91

tarafına yayıldığı anlaşılır. Özellikle Doğu Anadolu'nun bazı ücra köylerine bile Protestan okulları açılmıştır.

Protestan okulları ile diğer yabancı okulların misyonerlik ve devlet aleyhine çalışmalarına karşı ve azınlıkların Anadolu'da ticaret ve sanayiye tamamen ellerine geçirmesi tehlikesine karşı Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa, ya bu okulların tamamen kapatılmasını veya hiç olmazsa hükümetçe sıkı bir kontrole tabi tutulmalarını, ve bunun yanında Doğu Anadolu'da Türk Sanat Okulları açılmasını tavsiye ediyor. Yabancı okulları tamamen kapatmanın büyük siyasi problemler doğuracağı şüphesiz olduğu için ikinci yolun seçilmesi gerektiğini söylüyor.

5.2.5. Katolik Okulları

Katolik okulları Cizvit ve Kapüsen, Lazarist gibi dini örgütler, misyonerler ve kişiler tarafından açılmıştır. 1839'da İstanbul'da 21 erkek, 19 kız okulu bulunuyordu. İlk ve orta öğretim düzeyindeydiler.

Açılmış olan Katolik Okulları şunlardır;

- a. Saint Benuva Koleji
- b. Saint Louis Kolejleri
- c. Saint Joseph Mektebi
- d. Saint- Benoit Koleji
- e. Notre Dame de Sion Kız Koleji

Buralarda azınlık, yabancı ve Türk binlerce öğrenci vardı¹⁹¹.

¹⁹¹ Akyüz, a.g.e, s.121-153

6. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME POLİTİKASI

Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nin öğretmen ihtiyacını medreseler karşılamıştır. Devletin her yerine dağılmış ilköğretim seviyesindeki sıbyan mekteplerinde biraz eğitim görmüş ve genellikle civardaki cami ve mescitlerde imam ve müezzinlik yapan veya biraz öğrenim görmüş okuma yazma öğrenmiş kadınlar öğretmenlik yapardı¹⁹².

Tanzimat Dönemi'nde eğitimde yenileşme hareketleri içerisinde yeni düzenlemelerin yapıp mekteplerin açılmaya başlanması ile birlikte bu öğretim kurumlarında öğretmen olarak görevlendirilecek insanlara ihtiyaç duyulmuştur. Yeni öğretim kurumlarının ve anlayışının varlığının devamının, iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı olduğu fikri çerçevesinde öğretmen yetiştiren kurumların tesisine dönemin ilk yıllarından itibaren başlanmıştır. Bu hususta önceliğin, yeni kurulmaya başlanacak olmalarından dolayı rüşdiyelere verilerek, ilk etapta rüşdiye muallimi yetiştirilmesine önem verildiği görülmektedir. Henüz bu yıllarda sıbyan mektepleri için muallim yetiştirecek müstakil bir kurum görülmemekte ancak mevcut muallimlerin daha kaliteli ve yeterli hale getirilebilmeleri için çaba sarf edilmektedir¹⁹³.

6.1. Rüşdiye Öğretmen Okulları

1838'lerde ortaya çıkıp çoğalmaya başlayan rüşdiyelerin iyi bir öğretim yapabilmeleri iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlıydı. Bu da ancak medrese dışında yalnızca bu iş için açılacak meslek okulları ile sağlanabilirdi. O zamanki yöneticiler haklı olarak böyle düşünüyorlardı. Mekteb-i Umumiye Nezareti'nin başına getirilen, sonra bir kaç kez Maarif Nazırlığı yapan Kemal Efendi'nin öncülüğü ile ilk kez bir öğretmen okulu Darülmuallimin adıyla 16 Mart 1848'de İstanbul Fatih'te açıldı. Tük eğitim tarihinde ve Tanzimat Dönemi'nin sivil okullar açılması atılımında çok önemli bir olaydır. Sonraları bu kuruluşa Darülmuallimin-i Rüşdi de denmiştir¹⁹⁴.

¹⁹² Abdülkadir Özcan, Tanzimat Dönemi'nde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, **150. Yılında Tanzimat**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1992, s.442

¹⁹³ Zengin, **a.g.e.**, s.52

¹⁹⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s.154

Darülmualimin'in açılması, Tanzimat devri devlet adamlarına öğretmensiz eğitim olmayacağını, yeni açılmış okullarda medrese geleneğine bağlı kimselerin değil, mesleğin gereklerine göre yetiştirilenlerin öğretmen olarak tayiniyle mümkün olacağını anladıklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır¹⁹⁵.

Bu erkek öğretmen okulunun ilk müdürü Cevdet Efendi'dir. Okulun programı medreselerden pek az farklıydı. Ancak 1880'de programına ve öğretim sistemine yenilikler getirildi. Rüşdiye üzerine 3 yıl süren Darülmualimin-i Rüşdi'yi bitirenler, rüşdiye öğretmeni olmaktadır. (Buranın ilk mezunlarından olan Selim Sabit Efendi Türkiye'de eğitimin yenileşmesi için önemli hizmetler veren ilk pedagoglarımızdandır.)¹⁹⁶

Darülmualimin'in çalışma esaslarının tespit edildiği 1850 tarihli belgeye göre, medrese talebeleri arasından imtihanla belirlenecek 30 öğrencinin kaydedilmesi, mektepte okutulacak derslerin tedrisi için gerekli muallimlerin tayini karara bağlanmıştır. Ayrıca talebeler üç aylarda İstanbul dışına çıkararak maddi kazanç elde etmekten mahrum kalacaklarından her birine maaş tahsisi kararlaştırılmış ve öğretim süresi de 3 yıl olarak belirlenmiştir. Ahmet Cevdet Efendi'nin müdürlüğü sırasında hazırlanan Darülmualimin'in nizamnamesinden, bu kararların daha sonra yeniden ele alınarak düzenlendiği anlaşılmaktadır¹⁹⁷.

Maarif Nizamnamesi her mektebin vaziyetini tespit ettiği gibi Darülmualimin için de belirlenen program kayda değerse de aynen tatbik edilememiştir. İlk tatbik olunan program şudur¹⁹⁸:

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Arabi	Hikmet	Arabi
Farisi	Arabi	Farisi
Coğrafya	Farisi	Hikmet
Tarih	Kimya	Kimya
Eşya	Tarih	Coğrafya

¹⁹⁵ Öztürk, a.g.e, s.209

¹⁹⁶ Sakaoğlu, a.g.e, s.78

¹⁹⁷ Zengin, a.g.e, s.52

¹⁹⁸ Ergin, a.g.e, s.581

Rik'a	Eşya	Tarih
Hesap	Rik'a	Eşya
Resim	Resim	Rik'a
	Cebir	Resim
		Cebir
		Hendese
		Us'ul-i Defteri

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilgili düzenlemelerin bir kısmının kağıt üzerine kaldığı görülmektedir. Nitekim nizamnamenin ilanından bir yıl sonra alınan kararla Darülmualimin'in idadi ve sultani şubelerinde öğrenim görmeye elverişli talebe bulunamadığından, kaydı yapılan 100 kadar talebenin rüşdiye şubesine alınıp söz konusu 2 şubenin sonraki yıllarda açılacağı belirtilmektedir. Yine aynı kararda her ne kadar nizamname gereğince Darülmualimin'de farklı sınıfların kuruluş ve kabul edilecek her cemaate mensup talebe için kendi lisanları üzere öğretim yapılması öngörülmekte ise de doğuracağı muhtemel sıkıntılardan dolayı, şimdilik sadece müslüman talebelerin kabul edileceği belirtilmektedir. Ancak farklı cemaatlere mahsus sınıfların açılmasının hiçbir zaman gerçekleştirilemediği, nizamnamedeki bu hükmün kağıt üzerinde kaldığı görülmektedir¹⁹⁹.

Darülmualimin Nizamnamesi ve onu açıklayıcı yazıda belirlenen başlıca düzenlemeler, hükümler ve görüşler şöyledir:

- a. Nitelikli öğretmen yetiştirilebilmesi için okula az sayıda öğrenci alınması yoluna gidilmiş, alınacak öğrenci sayısı 30'dan 20'ye indirilmiştir.
- b. Öğrenciler sınavla alınacaktır. Okula girebilmek için adayların Arapça'yı anlayıp Türkçe'ye çevirecek bilgiye sahip olmaları, kötü hal ve hareketlerinin bulunmaması şarttır.
- c. Okulun süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir.

¹⁹⁹ Zengin, a.g.e, s.54

- d. Programı şöyledir (bugünkü terimlerle) : Ders Verme ve Öğretim Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya. Programda bir öğretim yöntemi dersinin ilk ders olarak yer alması çok önemli bir olaydır.
- e. Kendilerini yalnızca derslerine verebilmeleri için dolgun maaş ödenecektir.
- f. Öğretmenliğin saygınlığını korumaları için öğrencilerin cerre çıkıp para ve yiyecek istemeleri geleneği kaldırılmıştır.
- g. Öğretim ve sınavlar ciddi yapılacak, kimseye ayrıcalıklı davranılmayacak, başarısızlar okuldan çıkarılacaktır.
- h. Çalışkan öğrencilere okulu 3 yıldan önce bitirme yolu açılmıştır.
- i. Mezunların göreve atanmalarında mezuniyet başarı dereceleri ve sıraları göz önünde tutulacaktır.
- j. Mezunlar göreve atanıncaya kadar bilgilerini pekiştirmeleri için maaşları da verilerek Darümuallimin’de tutulacaklardır.
- k. Boşalan bir rüşdi öğretmenliğini kabul etmeyen mezunun elinden diploması alınacak ve kendisine bir daha öğretmenlik veya eğitimde bir görev verilmeyecektir.

Bu nizamnamenin ne kadar süre uygulandığı bilinmemektedir²⁰⁰.

Sonraki yıllarda faaliyetine devam eden bu mektepten mezun olanlar rüşdiyelere tayin edilerek yerlerine yenilerinin alındığı görülmektedir. 1863 tarihindeki bir ilandan, talebeler için maaşın 80 kuruşa yükseltildiği, mektebe medresede belirli dersleri görmüş ve yazı yazabilenlerin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Öğretmen yetiştirmenin ele alındığı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre rüşdiyeler, müslüman ve gayrimüslimler için ayrı ayrı kurulacağından, buralarda görevlendirilecek öğretmenlerin de ayrı yetiştirilmeleri gerekmiş, dolayısıyla Darümuallimin’in Rüşdiye şubesi buna göre düzenlenerek her cemaatin kendi lisanı ile öğretim yapılması esası getirilmiştir. İdadi ve Sultani’lerde ise öğretimde zaten müslüman gayrimüslim söz konusu olmadığından, bu kurumlara muallim yetiştirecek şubelerde böyle bir ayrıma gidilmemiştir. Darümuallimin’in bütün şubelerindeki ders programlarında din derslerine yer verilmemesi ise dikkat çekicidir²⁰¹.

²⁰⁰ Akyüz, a.g.e, s.154-157

²⁰¹ Zengin, a.g.e, s.52

6.2. Sıbyan Öğretmen Okulları

İlkokullar için özel eğitim görmüş öğretmen yetiştirme gereği, ortaöğretmen okullarından 20 yıl sonra anlaşılır ve şimdiki Beyazıt Üniversite Kütüphanesi yerinde 15 Kasım 1868’de Darülmuallimin-i Sıbyan adıyla ilk sıbyan öğretmeni okulu açılır²⁰².

Modern eğitim ve öğretimde öğretmenin rolü ve önemi anlaşılmış olmasına rağmen Darülmuallimin-i Rüşdi’den başka bir öğretmen okulu 1868’e kadar açılmaz. Fakat 1862’den sonra sıbyan okulları, iptidai okulları adı altında “Usul-i Cedit” üzere açılıp Maarif Nezareti’ne bağlanınca, bu okulların da öğretmen gereksinimini karşılamak için, “Darülmuallimin-i Sıbyan”ın açılması bir zorunluluk olur. İlk yıl sınavla ve burslu olarak 30 talebe kabul eden bu okulun kurulması devletin rüşdiyelerden sonra, ilkokullara da önem vermeye başladığını göstermektedir²⁰³.

1868 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından hazırlanan tezkerede sıbyan mektepleri programına Hesap ve Coğrafya gibi derslerin ilave edildiği halde bu dersleri okutabilecek ehliyetli muallimlerin olmadığı, her ne kadar mevcut muallimler imtihana tabi tutularak yetersiz görülenler tespit edilmekte ise de, bunların görevden alınmaları mümkün olmadığından, çözümün ancak yeni muallimlerin yetiştirilmesi olduğu ifade edilmektedir. Yeni açılan bu mektebe alınacak talebeler yine imtihanla belirlenecek ancak bu hak sadece medrese talebelerinden belirli derslere kadar okuyanlara değil, şartları taşıyan herkese açık tutulacaktır. Ayrıca daha önce açılan Darülmuallimin’de olduğu gibi talebelere maaş bağlanarak yeni mezun olanlar, başarısızlığı tespit edilen görevdeki sıbyan mektebi muallimlerinin yerine tayin edilecektir²⁰⁴.

Amacı sıbyan mektepleri için yeni usule göre ders verecek niteliğe sahip hocaları yetiştirmek olan Darülmuallimin-i Sıbyan, okulun müdürü Mehmet Cevdet Bet’in çalışmaları bazı çevreleri rahatsız etmiş ve bunların yaptığı olumsuz propagandalar sonucunda öğrencisiz kalan Darülmuallimin-i Sıbyan 1871’de kapanmıştır. Mehmet Cevdet Efendi’nin gayretleri sonucunda 1872’de yeniden açılmıştır²⁰⁵.

²⁰² Unat, **a.g.e.**, s.32

²⁰³ Kodaman, **a.g.e.**, s.146

²⁰⁴ Zengin, **a.g.e.**, s.53

²⁰⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s.13

Mektebin ilk mezunlarını vermeye başlamasından sonra yetişen muallimlere tecrübe kazandırmak ve yeni tarz öğretim usullerini uygulamak amacıyla 1874 yılında Nuruosmaniye Sıbyan Mektebi nüm'üne mektebi (uygulama okulu) olarak seçilmiş, böylece burada muallimlere bir nevi staj imkanı sağlanmıştı²⁰⁶.

Darülmualimin-i Sıbyan'ların öğretim süresi başlangıçta bir yıldır ve alınan dersler şöyleydi: Ulum-i Diniye İlm-i Mahariç ve Tecvid, Hesap, Tarih, Coğrafya, İmla ve İnşa, Hüsn-i Hat, Türkçe Sarf, Usûl-i cedide üzere tehecci.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, öğretmen okulları ve onların programları konusunda çok ayrıntılı hükümler getirmiştir. “ Mükemmel muallimler yetiştirmek üzere” Rüşdiye, İdadiye, Sultaniye şubelerinden oluşan bir büyük Darülmualimin'in kurulacağını, her şubenin biri edebiyata, öteki Ulûm-ı Fünun'a mahsus iki bölümü bulunacağını, Darülmualimin-i Sıbyan'ın da bu büyük Darülmualimin'in bir parçası olacağını belirtir. Her birinin derslerini de gösterir. Fakat nizamnamenin uygulanmayan maddeleri arasında bu hükümler de yer almış, İdadiye şubesi ancak İdadi'ler açıldıktan 2 yıl sonra 1874'te Sıbyan ve Rüşdiye şubelerini de kapsayarak açılabilmiştir²⁰⁷.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde İdadi, Rüşdi ve Sıbyan diye sıralanan okullardan İdadi şubesi 5 yıl olup fen, tarih, yabancı dil, edebiyat dersleri ağırlıklıydı. 3 yıllık olan Rüşdiye şubesi ve 1877'de “Âliye” (yüksek) adını alan İdadi şubesi sonraki yüksek öğretmen okullarının başlangıcıdır. Darülmualiminler ancak 1908'den sonra gerçek birer öğretmen okulu havasına kavuşmuştur. Beden eğitimi, müzik, elişleri uygulamaları da bu dönemde²⁰⁸.

6.3. Kız Öğretmen Okulları

Türk maarifinin doğuşu ve kuruluşu ile yayılma ve ilerleme senelerinde ilk önce askeri ve idari ihtiyaç dolayısıyla erkeklerin okutulmasına mecburi gözüyle bakılmış olduğu için bu zamanlarda kızların okutulması ile işigale imkan ve vakit bulunamamıştı.

²⁰⁶ Zengin, a.g.e, s.53

²⁰⁷ Akyüz, a.g.e, s.123

²⁰⁸ Sakaoğlu, a.g.e, s.78

Fakat gitgide bu zaruret kendini gösterince 1858’de önce kız rüşdiyeleri açılmıştır. Kız rüşdiyelerine o devirde erkek muallimden ziyade kadın muallim tayini lazım gelmiş ise de bulunamadığı için ister istemez düzgün ahlaklı erkeklere öğretmenlik verilmiş, bununla beraber kadın muallim mektebine olan ihtiyaç da bir kat daha kendini göstermiştir²⁰⁹.

Darülmualimat kız öğretmen okulu Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 68. maddesi uyarınca 1869’da sıbyan ve rüşdi şubelerini, bu şubeler de müslim ve gayrimüslim dairelerini kapsayacak biçimde hizmete girdi²¹⁰.

Sıbyan şubesinin öğretim süresi 2 yıl, Rüşdiye şubesininki 3 yıldır. Programları Darülmualimin’in programlarına çok benzer. 1869 nizamnamesi Darülmualimat’ın Sıbyan şubesi için Usûl-i Talim adıyla bir ders ve sadece kızlara hitap eden şu dersleri öngörmektedir: Tedbir-i Menzil, Dikiş, Nakış, Ameliyat-ı Hiyatiyye. Darülmualimat’ın 1895 tarihli programında Usûl-i Tedris yer almıştır. Bu programda, yine kadınlar için gerekli İdare-i beytiye gibi dersler bulunmakla beraber, her sınıfta haftada 2 saat Arapça, 1 saat Farsça da bulunuyordu. Selim Sabit Efendi, bunların kadın öğretmenler için bu kadar geniş okutulmasının gerekli olmadığını, onlar için daha gerekli derslere ağırlık verilmesinin uygun olacağını ileri sürmüştü fakat görüşleri kabul edilmemiştir²¹¹.

Mektep programı 1876 salnamesine göre şöyledir:

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Ulûmi Diniye	Tarihi Osmani	Arabi
Kıraati Türkiye	Arabi	Farisi
Arabi	Farisi	Nakış
Farisi	Coğrafya	Hesap
Lisanı Osmani ve İmla	Hesap	İmla ve İnşa
Hesap	İnşayi Türki	Coğrafya
Resim	Kavaid ve İmla	Tarihi Osmani
Sülüs	Sülüs	Sülüs
Rik'a	Rik'a	Rik'a

²⁰⁹ Ergin, **a.g.e.**, s.668

²¹⁰ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.78

²¹¹ Akyüz, **a.g.e.**, s.158

Dikiş	Resim	Resim
	Makine	Makine

1876 salnamesine göre mektepte mevcut olan 50 talebeden 8'i rüşdiye ve 5'i sıbyan muallimliği şahadetnamesi almıştır.

Nizamnamenin 68. maddesinde gayrimüslim talebelerin de resmi mekteplerde okuyabileceği vurgulanmış, bu sebeple talebeler için muallimler yetiştirilmek istenilmiş ise de muhtelif sebepler dolayısıyla bu maddenin tatbiki mümkün olmamıştır. 71. ve 72. maddelerde ise idari kadro tespit edilmiştir. Bu kadroda bir müdire ile muhtelif ilimler ve fenler için lüzumu kadar muallime ve nakış ustabaşısı ve 2 hizmetçi kaydedilmektedir. Ancak kadınlardan muallime yetişinceye kadar yaşlı ve edip olmak şartıyla erkek muallim istihdamına cevaz verilmiştir. Müdire 1500, muallime ve ustalar 750, hizmetçiler 150'şer kuruş maaş alacaklardır. Bu nizamname ancak bir buçuk sene sonra tatbik olunabilmiştir²¹².

Daülmualimat'ın açılışının ilk yılında okula müzik dersi konması düşünülmüş ama kızların öteki derslerdeki başarılarını etkiler kaygısıyla bundan vazgeçilmiştir. Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın okulu açış konuşması Takvim-i Vekayi'de yayınlandı. Konuşmasında kadınların her türlü saygıya layık olduğunu, onların eğitime ve öğretime özen gösterilmesinin gerekliliğini çünkü bir çocuğun doğduğu andan okula gidinceye kadar anne kucağında yetişeceğinden, erkekler kadar kadınların da bilgiyle donatılması gerektiğini vurguladı²¹³.

Maarif nizamnamesi ile öğretmenlerin genel kültür seviyelerini arttırıcı önlemler alınması, öğrencilerin şevk ve gayretlerini arttıracak hususların tespit edilmesi bir hükme bağlandı. Bütün okullarda Osmanlı tebaasından ancak diplomalı öğretmenlerin ders verebileceği ifade edilmekte ve öğretmenlerin terfilerinde liyâkat ve kıdem esasının dikkate alınacağı vurgulanmaktaydı²¹⁴.

1910-11 öğretim yılında, Fatih semtinde, Darülmualimatın bir yatılı bölümü açıldı. 1913'te bazı büyük vilayet merkezlerinde de, yeni Darülmualimatlar açıldı. 1916'da, Darülmualimat için, yeni bir nizamname ve müfredat programı oluşturuldu. Buna göre Darülmualimat,

²¹² Ergin, **a.g.e.**, s.669-674

²¹³ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.78

²¹⁴ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul, 1980, s. 55

ibtidâî, izhârî ve âlî olmak üzere üçe ayrıldı. 1918’de çıkan Fatih yangını sırasında okulun yanması üzerine mektep, Çapa’daki binasına taşındı. İlk uygulamalı dersler, burada başlatıldı. 1922’de Maârif Vekâletine bağlanan Darülmuallimat, 1924’te Kız Öğretmen Okulu adını aldı.

7. TANZİMAT'IN GÜNÜMÜZ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa devletleri karşısında büyük askeri yenilgilere uğramaya başlamıştır. Bilimsel devrimin ürünlerini devşirmeye başlayan ve teknik alanda hızla gelişen Avrupa karşısında hızla tutunabilmek için askeri alanda yenileşmenin gerekli olduğu düşüncesi giderek taraftar ve kuvvet kazanmaya başlamıştır. 18. yüzyılda Avrupa'dan gelen bazı teknik subaylar eliyle yenileşme girişimlerinde bulunulmuş ve bazı askeri okullar açılmıştır. Daha çok kurs niteliğinde olan bu okullar yeniçerilerin baskısı altında kalmıştır. Durumun dayatması üzerine 18. yüzyılın sonlarına doğru, donanmaya ve orduya teknik subay yetiştirmek için deniz ve kara mühendishaneleri açılmıştır. Bu okulları 19. yüzyılın ilk yarısında açılan askeri tıp okulları ve Harbiye Mektebi izlemiş, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de sivil okullar açılmaya başlanmıştır. Bu okullar devlet hizmetinde çalıştırılacak ormancı, madenci, idareci, hekim ve mühendis gibi elemanları yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. Bir Darülfünun kurulması düşüncesi de 1860'lı yıllarda ortaya atılmış ve 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de yasal dayanağını bulmuştur. Darülfünun kurma konusunda 1863, 1870 ve 1874'te yapılan 3 girişim kısa ömürlü olmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonunda 1900'deki 4. girişim kalıcı olmuş ve biçim değiştirerek günümüze kadar ulaşmıştır²¹⁵.

Tanzimat devrinde eğitim alanında teşkilatlanmalar başlamış, birçok yeni okullarla birlikte eğitim teşkilatının da temelleri atılmıştır. Bununla birlikte yenilikler yapılırken belli bir sıra izlenmemiş, dış tepkiler düşünülerek ortaöğretimden işe başlanmıştır. İhtiyacın acil oluşu da bunda etkili olmuştur. Bu bakımdan Tanzimat devrinde ilk, orta ve yükseköğretim için önemli kararlar alınmış, ilk, orta ve yüksek öğretim hatta mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmıştır²¹⁶.

Tanzimat Dönemi'nde görülen en önemli gelişme, Osmanlı-Batı ilişkisini düzenleyen psikolojik dengedeki değişimdir. Bütün geri kalmalara rağmen Osmanlı bu döneme kadar, Batı karşısında, manevi üstünlüğe sahip olduğuna inanıyor ve ilişkilerini bu yolda

²¹⁵ Dölen ve Yıldırım, **a.g.e**, s.3

²¹⁶ Baytal, **a.g.e**, s.31

sürdürüyordu. Tanzimat Dönemi'nde bu üstünlük psikolojisinin ortadan kaybolduğunu ve yerini batıya teslimiyete bıraktığını görüyoruz²¹⁷.

Türkiye'de batıdaki düşünsel ve teknolojik gelişmelere karşılık daha Tanzimat Dönemi'nde eğitimin çağdaştırılmasının gerekliliği tartışılmaya başlamıştır. Eğitimin çağdaştırılması ile ilgili reformlar Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam etmiş ve sonrasında da sürekliliğini korumuştur²¹⁸.

Tanzimat Fermanı'nda eğitim ve öğretim konularına ait bir beyan bulunmayışı şaşırtıcıdır. Fakat garip bir durumdur ki, Tanzimat'ın en başarılı ve verimli olduğu saha kendisinden fermanda bahsedilmeyen eğitim sahası olmuştur. Halbuki Tanzimat'ın kurduğu yeni müesseseleri yaşatmak, yani Tanzimat'ın devamlılığını sağlamanın en güçlü dayanağı eğitim ve öğretim kurumları olması gerekirdi. Çünkü bu yeni kurumları devam ettirebilmek ve onları esas fonksiyonlarına uygun bir şekilde yürütmek için eskiyle ilgisi olmayan bilgili yeni kuşaklara ihtiyaç vardı. Bu ise ancak yeni öğretim kurumları ile sağlanabilirdi.

Tanzimat reformlarının belki bir kısmı çok satıhta kalan ve bazılarının söyledikleri gibi harice karşı bir gösteriş kablinden şeyler mahiyetinde kalmıştır. Fakat eğitim alanında girişilen atılımlar ve gösterilen çaba çok verimli ve faydalı olmuştur. Bunu bizzat realiteler doğrulamaktadır. Tanzimat devrinde yapılan diğer reformlar belki devleti çökmekten kurtaramadı. Fakat 20. yüzyılda modern Türkiye'yi meydana getiren büyük sosyal ve siyasal devrimi başaracak bilgili ve yetenekli, bundan da önemli olarak sorumluluk ve karar yeteneğine sahip elit bir idareci sınıfının yetişmesini sağlayan Tanzimat'ın meydana getirdiği bu laik eğitim kurumları olmuştur.

Tanzimat'ın milli eğitim alanında teşkilat bakımından meydana getirdiği en önemli işlerden birisi de kabineye dahil sorumlu bir nazır (bakan) idaresinde bağımsız bir milli eğitim bakanlığının kuruluşudur. 17 Mart 1857 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti adında kurulan bu teşkilat ile Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında çok önemli bir merhale aşılmış oluyor,

²¹⁷ İhsanoğlu, a.g.e, s.392

²¹⁸ Orhan Özdemir, Tanzimattan Günümüze Aydınlanma ve Okulun İşlevi, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi Eğitim Bilimleri Özel Sayısı**, Sayı:7, Erzurum, 2003

Türkiye’de yeni açılan okullarla bir kısım kültür kurumları ulema denilen din adamlarının elinden tamamen alınmış oluyordu²¹⁹.

Tanzimat’ın ardından yüksekokulların açılmasıyla birlikte ders kitabı sorunu gündeme gelmiştir. Gerekli ders kitaplarının basımına yönelik olarak ilk matbaa 1797’de kurulan mühendishane Matbaası’dır. Daha sonraki dönemde tıbbiye ve harbiye gibi okullar kendi matbaalarını kurmuşlardır. 1900’de açılan Darülfünun’un ve bunun devamı olan İstanbul Üniversitesi’nin yakın sayılabacak bir döneme kadar kendi matbaası olmamıştır. 1. Dünya Savaşı yıllarında Maarif-i Umumiye Nezareti “Telif ve Tercüme Kütüphanesi” adı altında bir yayın dizisi başlatmış ve bu dizide çok sayıda kitap yayınlanmıştır. Asıl gelişme Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış, başta İstanbul Darülfünun olmak üzere Yüksek Mühendis Mektebi ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi gibi okullar sıra numarası verilmiş yayınlar yapmaya başlamışlardır. 1933’de İstanbul Üniversitesi kurulunca başta ders kitapları olmak üzere “İstanbul Üniversitesi Ana İlim Eserleri” adı altında hızlı bir çeviri dizisinin yayımına girilmiştir²²⁰.

Tanzimat ile birlikte açılan okullar ve bugünkü durumları şöyledir:

1839

1827’de açılmış olan Tıphane ve Cerrahhane’nin beklenen başarıyı sağlayamaması üzerine bu okulların birleştirilerek yeniden organize edilmesiyle Fransızca öğretim yapan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane kuruldu. Bu sırada orduya eczacı yetiştirmek üzere bir eczacı sınıfı da açılarak Türkiye’de eczacılık eğitimi başlatıldı. Okulun öğretim dili 1870’de Türkçe’ye dönüştürüldü. Bu okul 1909’da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile birleştirilerek Tıp Fakültesi adını aldı. 1912’de Darülfünun’a bir şube olarak bağlandı ve 1933’te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni oluşturdu. Bu fakültenin günümüzdeki devamı İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi’dir.

1840

Tophane Mekteb-i Harbiyesi açıldı. Günümüzde Topçu Harp Okulu olarak eğitim öğretime devam etmektedir.

²¹⁹ Koray, **a.g.e**, s.99

²²⁰ Dölen ve Yıldırım, **a.g.e**, s.4

1842

Orduya veteriner yetiştirmek amacıyla Prusyalı Godlewsky'nin önderliğinde veterinerlik eğitimine başlandı. Bu eğitim 1848'de baytar sınıfı olarak Mekteb-i Harbiye'nin içine alındı. 1905'ten sonra Tıbbiye'ye bağlandı.

1857

Fransız Louis Tassy tarafından ormancılık eğitimi başlatıldı. 1862'de kısa bir süre ara verildikten sonra 1865'te yeniden öğretime başlandı. 1880'de Maadin Mektebi ile birleştirilerek Orman ve Maadin Mektebi haline dönüştürüldü ve 1895'te Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi'ne katıldı.

1859

Tanzimat'ın uygulanması için gerek duyulan sivil yöneticileri yetiştirmek amacıyla ilk sivil yükseköğretim kurumu olan Mekteb-i Mülkiye açıldı. Bu okul varlığını kesintisiz sürdürerek Cumhuriyet döneminde Siyasal Bilgiler Okulu adını aldı ve 1946'da kurulan Ankara Üniversitesi'ne Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak katıldı.

1863

İlk Darülfünun girişimi serbest derslerle başladı. Çemberlitaş'daki binasının 1865'te bütün araç gereç ve kitaplarıyla birlikte yanması üzerine kapatıldı. Son olarak 1900'de Darülfünun-ı Şahane adıyla yeniden açıldı. 1909'da Darülfünun-ı Osmani adını aldı. 1919'da yapılan düzenleme ile bilimsel ve idari özerklik tanındı. 1924'te İstanbul Darülfünun'u oldu. Bugün İstanbul Üniversitesi olarak tanınmaktadır.

1867

Ülkenin sivil hekim ihtiyacını karşılamak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin içine Türkçe öğretim yapan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (sivil tıp okulu) açıldı. Burada tıp yanında bir de sivil eczacılık sınıfı açıldı.

1874

3. girişim olarak Galatasary'daki Mekteb-i Sultani içindeki Darülfünun-i Sultani açıldı. Hukuk, mühendislik ve edebiyat şubelerinden oluşan bu okul da varlığını sürdüremeyerek 1882'de kapandı²²¹.

Tanzimat maarifi ve okulları Türk eğitiminde bir başlangıçtır. Bugün bile hangi önemli eğitim kurumumuzun tarihini inceleysek Tanzimat'ın izlerini yada temelini buluruz. İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık öğretim metodunun değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığı, hatta imecelerle okullaşma sürecinin başlatılması, din eğitiminin, din eğitiminin yanında temel eğitimin, bir ölçüde de laik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, öğrencilere özel kıyafetler öngörülmesi, okul binalarının yapılması, Türkçe eğitimin esas alınması, halk dilinin öğretilecek kadar önemli olduğunun üzerinde durulması, halka da kara cümle, yazı ve hesap öğretme siyaseti, o kısa dönemin bize kazandırdıklarıdır. Bununla birlikte eğitimde kutuplaşmalar da yine Tanzimat'la belirginleşmiştir²²².

²²¹ Sakaoğlu, **a.g.e**, s.342; Dölen, Yıldırım, **a.g.e**, s.5-6

²²² Sakaoğlu, **a.g.e**, s.97

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

1789 sonrası, Osmanlı Devleti için reform dönemi olarak adlandırılır.III. Selim ve II. Mahmut, Osmanlı'nın askeri idari reformlarının öncüsüdür. Askeri yenilgilerden sonra, ihtiyaca binaen ilk reform faaliyetleri de bu sahada başlamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılma teşebbüsleri başta olmak üzere, bu dönemde eğitim açısından Mühendishane-i Berri ve Mühendishane-i Bahri Hümayun kurulmuş ve Fransa'dan hocalar getirtilmiştir.

II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla birlikte idari reformları başlatarak merkeziyetçi-bürokratik bir devlet sistemine yönelmiştir. Bu dönemde yeni açılan Batı tipi kurum ve kuruluşların ihtiyacına binaen memur yetiştirmek üzere ortaöğretim seviyesinde iki okul açılmıştır. 1839 tarihinde de Mekteb-i Tıbbiye, Dr. Bernard'ın idaresi ve hekimbaşılığında Fransızca eğitime başlamıştır.

Tanzimat'ın mimarları da II. Mahmud'un idari reformlarını daha ihatalı bir biçimde sürdürmek istemişlerdir. Devletin kurtuluşunu merkezi bürokratik bir yapıda, Batı tarzı düzenlemeler de gören Reşid, Ali ve Fuad Paşalar, Batı'nın kanun ve kurumlarını ülkeye transfer etmeye başlamışlardır. Eğitimde ilk idari müessese olarak 1845'te Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuş, bu kurum 1841'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ne, 1857 yılında Maarif Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Akademik bir kuruluş olarak da 1846'da Meclis-i Maarifi Umumiye'de Encümen-i Daniş kurulmuştur. Encümen-i Daniş'in kuruluş gayesi; eğitim ve kültür alanında gerekli çalışmaları yapmak, ilmin memlekette yayılmasına ve vatandaşların bundan istifadesine çalışmaktır. Bunun için Batı'daki ilmi çalışma ve yenilikler takip edilecek, ilim ve fenlere dair kitaplar Türkçe hazırlanacak veya tercüme edilecektir. Bu kurumun azaları arasında müsteşrikler de vardır.

1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitimde önemli bir değişim olmuştur. O güne kadar ilmiye sınıfının, vakıf ve şahısların uhdesinde olan eğitim hizmetleri, artık devletin işi olarak kabul edilmiş ve eğitim, nezaret bünyesinde umumi olarak teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu nizamname ile Daru'l-Fünun-u Osmani kurulması da öngörülmüş ve aynı yıl bu müessese kurulmuştur. Fransız modeli üzerine kurulmuş olan bu yeni okulla Batı sistemine daha da yaklaşılmıştır. Paris'ten satın alınan kitaplar arasında pozitivism ve hümanizmin belli başlı eserleri de yer almıştır. Fransızca, en fazla rağbet gören lisan

olmuştur. Fransızca bilenler kamu görevlerinde süratle yükselmişler ve Batı'da olup bitenlerin Osmanlı'ya taşınmasının öncüleri olmuşlardır.

Bu dönemde açılan en önemli okullardan biri de, Galatasaray Sultanisi'dir. Fransa'nın mali desteğiyle kurulan bu okul, Fransız hocalarının hakimiyetindedir. O dönemin en kaliteli okullarının başında gelen bu okuldaki, Bulgar ve Makedon azınlıklarına mensup komiteciler yetişmiştir. II. Abdülhamid zamanında ve özellikle Ali Suavi'nin müdürlüğü zamanında bu okul, millileştirilmeye ve müderris kadrosunda yerli insanlara ağırlık verilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat döneminde eğitim adına idari bazı müesseseler kurulmuşsa da, medreselerin ıslahı ve yeni mektepler açılması konusunda fazlaca bir şey yapılamamıştır.

II. Abdülhamid döneminde ilköğretim seviyesinden başlayarak daha çok okulun açıldığı görülür. Fakat eğitim açısından hem geç kalınmıştır, hem de hürriyet ortamı içerisinde, halkı şuurlandırarak ve eğitecek bir eğitim sistemi oluşturulamamıştır. Geçmişte olduğu gibi medreselerin ıslahı için bu dönemde de bir şey yapılamamıştır. Bu konuda ilk ciddi teklif maarif nazırlığı yapan Saffet Paşa'dan gelmiştir. Paşa hazırladığı bir tezkirede, medreselerdeki tahsil şekillerinin iki yüz sene önce tanzim edilen bir programla yapıldığını ve eğitim Arapça verildiği halde burada okuyan talebelerin Arapça bir ibare okumaktan ve yazmaktan bile aciz olduklarını belirtmiştir. Paşa, bu sebeple medreselerin ıslahı ve buraya coğrafya, astronomi, hesap, cebir, ilm-i hukuk gibi derslerin konulmasını istemiştir. Bir başka belge de Saffet Paşa'nın haklı olduğunu göstermektedir. Şöyle ki; saraya gönderilen bir belgede Avrupa'ya dini telkin için hoca gönderilmek istendiği fakat medreselerden böyle bir hocanın yetişmediği ifade edilmektedir.

Bu belgelerden anlaşılmaktadır ki, II. Abdülhamid zamanında da sahip çıkılıp ıslah edilemeyen medreseler, tarih olmaya doğru gitmektedir. Nitekim bu hükmü, Sultan Abdülaziz aleyhinde yürüyüş yapan medrese öğrencileri hakkında Valide Sultan vermiş ve meşveret heyetine medreselerin kapatılmasını açıkça teklif etmiştir.

İttihat ve Terakki dönemi ise, Balkan ve I. Dünya Savaşları'yla geçmiştir. Zaten 'Meşrutiyet' sözde kalmış ve yeni bir istibdat biçimi gelmiştir. Her ne kadar Enver Paşa'nın memleketi ayağa kaldırmak için birçok dernek kurdurması, İslam illerinden Osmanlı'nın kurtuluşu ve İslam birliği adına birçok alimi İstanbul'da toplaması gibi faaliyetleri varsa da, temel eğitim

açısından kayda değer bir gelişme olmamıştır.

Kendi insanını yetiştirmekte zorlanan Osmanlı'nın, reform döneminde problemlerin çözümlerini Batı'da araması, ciddi bir fayda getirmemiştir. III. Selim zamanında askeri eğitim için Fransa'dan hocalar getirilmeye başlanmış; Tanzimat, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki dönemlerinde de Batı'dan sonraki yıllarda özellikle Almanya'dan idari ve askeri maksatla birçok memur ve subay getirilmiştir. Bunlar kısmen faydalı olsa da, istenen hedefe ulaşamadığı gibi, kadim Osmanlı değerlerinin horlanmasına ve Osmanlı memur ve subaylarının ikinci plana itilerek verimsiz hale gelmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda 1839'da kurulan tıp okulunun Fransızca tedrisatla açılması ve okulun yöneticisi dahil bütün hocaların yabancı olması, benzer şekilde Galatasaray Sultanisi vb. okulların yabancı tekelinde oluşu, Osmanlı bürokratik kadrolarının Batı özentisi ile doldurulmalarına sebep olmuştur.

Batılılaşmaya, din düşmanlığına, cehalete ve memuriyetçi zihniyete ciddi manada ilk karşı koyan ve meşruti bir idare ile hürriyet ortamında milletin topyekün ayağa kalkması için çalışan Münevver Namık Kemal olmuştur.

Tanzimat döneminde eğitimde "Osmanlılık" politikası benimsenmiştir. "Osmanlılık" politikası ile gerçekleştirilmek istenen amaç, Osmanlı ülkesinde yaşayan çeşitli soy ve kültürden gelen müslim ve gayr-ı müslim çocukları Osmanlı okullarında eğitmek ve onları Osmanlı birliği etrafında toplamaktır. Ancak batılı ülkeler "Osmanlılık" politikasını kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak gayr-ı müslimlere yeni hak ve ayrıcalıkların tanınmasını sağlamışlar, zamanı geldiğinde de, çıkarları doğrultusunda bunları kullanmaktan geri durmamışlardır. Osmanlı ülkesinde, bu dönemde azınlıklar ve yabancılar tarafından çok sayıda okul açılmıştır. Bu okullar Batı eğitiminin Osmanlı ülkesinde yaygınlaşmasına katkı sağlamakla birlikte fırsat bulduklarında bölücü ve yıkıcı faaliyetlerden de kaçınmamışlardır.

Bu dönemde reformcular ulema ve medreseleri karşılığın almamışlardır. Muhtemelen bu tutum sözü edilen kesimin gücünden çekinilmesinden doğmuştur. Ancak reformcular bir yandan vakıf gelirlerine devlet olarak al konmasını ve gelirlerin tek elde toplanmasını sağlamışlar, diğer yandan devletin tercihini tamamen yeni öğretim kurumlarından yana kullanarak, eğitimde çağdaşlaşma hareketlerini hızlandırmışlardır.

İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık öğretim metodunun değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığı ile din eğitiminin yanında temel eğitimin, bir ölçüde de laik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, öğrencilere özel kıyafetler öngörülmesi, okul binalarının yapılması, Türkçe eğitimin esas alınması, halkın eğitimi için yapılan çalışmalar gibi gelişmeler Tanzimat dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler, Tanzimat dönemi eğitiminin, Türk eğitim sistemi içinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana eğitim alanında yaşadığı çok ciddi çatışmaların ve bugün gelinen noktanın kökeninin anlaşılması bakımından, Tanzimat dönemi ve bu dönemde eğitim alanında yaşanan gelişmelerin çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

ÖNERİLER

1.) Tanzimat öncesinde siyasetin medreselere girmiş olması, eğitimi olumsuz yönde etkileyen unsurların başında gelmektedir. Özellikle medreselere vakıf tahsisinde bulunanların, medrese kadrolarının oluşturulmasında söz sahibi olma istekleri, bu eğitim kurumlarının amaçlarından uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu aksaklığında görülmüş olmasıyla beraber medrese sisteminde değişiklik ihtiyacı hissedilmiştir. Bu ihtiyaca binaen Tanzimat Fermanı ile birlikte örgün eğitim alanında büyük çabalar gösterilmiş ve birçok yeni okul kurulmuştur. Ancak değişim sürecinde mantıksal bir yol izlenmemiştir. İlköğretime hemen hemen hiç müdahale edilmeden ortaöğretim alanında düzenlemelere gidilmiştir. Oysa ki, siyasi endişelerle yapılan yeniliklerin kabul görme olasılığının çok düşük olduğu unutulmamalıdır. Yapılacak yenilikler, ihtiyaç analizine göre belirlenmelidir.

2.) Tanzimat Fermanında açık şekilde eğitim ve bilim ile ilgili herhangi bir hedef öngörülmemiş ise de çok geçmeden yapılan ıslahatların bir netice vermediği ve ıslahatların eğitim temelli olması gerektiği Tanzimat'ın ilanından altı yıl sonra ortaya konulmuştur. Ancak Tanzimat Dönemi'nde eğitimde yenileşme çabaları bir avuç yönetici, aydın ve öğretmen tarafından başlatılmıştır. O dönemde başlayan bu eğitim hareketi beklenen sonuçları vermemiş olmakla birlikte, günümüze temel teşkil etmiştir. Günümüzde de eğitim sorunlarının çözümünde geniş tabanlı diyalog zemini aranmalıdır.

3.) Eğitimi düzenleme adına ilk yasal belge niteliğini taşıyan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, medrese dışındaki örgün eğitim kurumlarını ilk kez en geniş biçimde düzenleme ve geliştirme amacını gütmüş, örgün eğitim ilk, orta, yüksek şeklinde derecelendirilmiş, okulların ders programları hazırlanmış, eğitime mali destek sağlanmak istenmiş, Türk eğitim tarihinde en geniş tabanlı düzenleme olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile uygulamaya konulmaya çalışılmış, ancak öngörülen düzenlemelerin takibi yapılmamış ve sonuçsuz kalmıştır. Bugün de uygulanmaya çalışılan yeni plan, program ve müfredatların uygulamaya yönelik takibi yapılmalı, aksaklık ve eksiklikler en kısa sürede giderilmelidir.

4.) Tanzimat Dönemi'nde eğitimde yenileşme hareketleri içerisinde yeni düzenlemelerin yapılıp mekteplerin açılmaya başlanması ile birlikte bu öğretim kurumlarında öğretmen olarak görevlendirilecek eğitimcilerle ihtiyaç duyulmuştur. Yeni öğretim kurumlarının ve anlayışının varlığının devamının, iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı olduğu fikri çerçevesinde öğretmen yetiştiren kurumların tesisine dönemin ilk yıllarından itibaren başlanmıştır. İlk kez öğretmen yetiştiren mesleki okullar açılmıştır. Darülmuallimat kız öğretmen okulu Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 68. maddesi uyarınca 1869'da sıbyan ve rüşdi şubelerini, bu şubeler de müslim ve gayrimüslim dairelerini kapsayacak biçimde hizmete girmiştir. Günümüzde de üniversiteler bünyesinde eğitim fakülteleri öğretmen ihtiyacını karşılamak için, üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışmakla birlikte, nitelikli eleman yetiştirme konusunda eksiklikleri vardır. Bu eksiklikler göz önünde bulundurulmalı, nitelikli eleman yetiştirme hususunda, nitelikli öğrenciler seçilerek, öğretmen kalitesi yükseltilmelidir.

5.) Az zamanda çok iş yapmak için, açılan sivil okulların pek çoğunun özel binaları yapılmamış bunlar eğreti binalarda öğretimi sürdürmüşlerdir. Bunun sonucu olarak okullar sık sık yer değiştirmek zorunda kalmış, eğitim öğretimi aksatmışlardır. Mülkiye mektepleri denen Osmanlı sivil okullarının başında uzun süre adı olmasına rağmen, kendi olmayan Darülfünun, sivil okulların ilk kurulanıdır ve kendine özgü bir binası olmamıştır. Bir binadan ötekine taşınarak uzun zaman seyyar mektep konumunda kalmıştır. Askeri okullar ise sağlam, büyük yapılara sahip oldukları için öğretimlerini daha düzenli ve iyi sürdürebilmişlerdir. Günümüzde de askeri okulların fiziki şartlarının sivil okullara göre daha cazip olduğu görülmektedir. Sivil okullarında askeri okulların sahip olduğu şartlara kavuşturulması için, gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

6.) 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kadın muallimlerin görevlendirileceği yeni kız rüşdiyelerinin açılmasına İstanbul'dan başlamak üzere karar verilmiştir. Öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenen rüşdiyelere sıbyan mektebi mezunları imtihansız olarak kabul edilecektir. Kızlar için 1859'da açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'ne Sultanahmet Kız Rüşdiyesi de denir. 1870'lerden itibaren kız rüşdiyeleri taşrada önemli merkezlere yayılmıştır, fakat taşrada bu okulların özellikle kadın öğretmen bulunmasındaki güçlük nedeniyle gelişmeleri yavaş olmuştur. Tanzimat Dönemi'ndeki tüm olumsuz koşullara rağmen kız öğrencilerin eğitimi ile ilgili adımlar, Türk eğitimi açısından oldukça önemlidir. Ailenin temelini teşkil eden ve annelik görevini üstlenen kız çocuklarının,

okullaşma oranını artırmak için özellikle kırsal bölgelerimizdeki aileler bilinçlendirilerek, kız çocukları eğitim sistemine dahil edilmelidir.

7.) Mekteb-i Umumiye Nezareti'nin başına getirilen, sonra bir kaç kez Maarif Nazırlığı yapan Kemal Efendi'nin öncülüğü ile ilk kez bir öğretmen okulu Darülmualimin adıyla 16 Mart 1848'de İstanbul Fatih'te açıldı. Türk eğitim tarihinde ve Tanzimat Dönemi'nin sivil okullar açılması atılımında çok önemli bir olaydır. Sonraları bu kuruluşa Darülmualimin-i Rüşdi de denmiştir.

Bugün de öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda eğitim fakültesi görevini sürdürüyor olmasına rağmen, özellikle bazı alanlarda öğretmen ihtiyacı devam etmektedir. İhtiyaç olan alanlarda üniversitelerle de işbirliği yapılarak, en kısa sürede eğitim kadrolarındaki eksiklikler tamamlanmalıdır.

8.) Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir madde yer almamasına karşın, uygulanacak değişimlerin sürekli olabilmesi için, eğitim kanadına ehemmiyet verilmesi gerektiği düşünülmüş, bu doğrultuda önemli kararlar alınmış, fakat bu kararların pek çoğu uygulamaya geçirilememiştir. Çünkü eğitim alanında düşünülen değişiklikleri uygulamak oldukça külfetli bir işti. Oysa ki Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda yaşadığı sıkıntılar bu yeniliklerin hayata geçirilmesini mümkün kılmamıştır. Düşünülen bu yeniliklerin bir kısmının daha sonraki dönemlerde uygulanması mümkün olmuştur. O halde yapılması düşünülen yeniliklerin, zamanında eksiksiz olarak uygulanabilmesi için, kaynakların önceden planlanması ve oluşturulması gerekir.

9.) Kurulan yeni eğitim müesseselerinde uygulanabilmesi için batı kaynaklı plan ve müfredatlar sisteme sokulmuş, bu doğrultuda uygulamaya yönelik ders işleniş merkez alınmış, ancak medrese sisteminden kalan alışkanlıkların da etkisiyle ezberci metotlardan uzaklaşamamış, hatta Avrupa'dan getirilen öğretmenlerle işlenen derslerde istenilen verim alınamamıştır. Bu durumda getirilen yeniliklerin istenilen seviyede uygulanabilmesi için, toplumun yeniliğe ihtiyaç duyması sağlanmalı, dış kaynaklı yenilikler kültürel ve sosyal düzenlemelerden sonra yürürlüğe konmalıdır .

10.) Tanzimat yıllarında talebe ve müderrislerin ekonomik durumları oldukça yetersiz durumdadır. Bu durumun ortaya çıkmasına medreselerin vakıflarının bozulması veya

gelirlerinin amaçları dışında kullanılmasının olduğu kadar, hızla artan talebe sayısının da önemli payının olduğu görülmektedir. Talebe ve müderrislerin cerr adı verilen usul ile geçimlerini temin etmeye çalışmalarının ise eğitim-öğretim kalitesini düşmesinin yanı sıra, bu insanların halk nazarında adeta dilenci konumuna gelmelerine sebep olduğu, dolayısıyla medreselerin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının eğitim ve öğretime doğrudan; menfi yönde tesir ettiği anlaşılmaktadır. Benzer ekonomik sıkıntıların günümüzde de yaşanıyor olması, benzer sorunlara sebep olmaktadır. Dolayısı ile eğitimcilerin ekonomik sıkıntıları çözümlenmeli, eğitimcilerin toplumdaki ekonomik statüleri güçlendirilmelidir.

11.) Din eğitimi konusunda ise Tanzimat yıllarında örgün eğitim kurumlarında olması gereken ölçülerde ve ihtiyaçlara cevap verebilecek özellikte bir din eğitimi ve öğretiminden söz edebilmek mümkün görünmemektedir. Bu dönemdeki din eğitiminin en önemli problemi, gerçekçi ve tutarlı bir din eğitimi anlayışının olmamasıdır. Buna bağlı olarak ders programlarında din derslerine ayrılan yer, derslerde takip edilen kitaplar, öğretim yöntemleri ve gerekli alan ve öğreticilik bilgisine (pedagojik formasyon) sahip muallimlerin sayıca da yetersiz olmaları problemleri gündeme gelmiştir. Etkileri ağır biçimde hemen sonraki dönemlerde çok açık bir biçimde ortaya çıkabilecek bu problemlerin giderilmesi için, doğru planlamanın yapılması gerekir.

12.) Ders programlarında mevcut gelişmelere paralel olarak, tabii ve sosyal ilimlere yer verilmeyen medreselerde din bilimlerine de beklenen seviyede yer verilmediği, öğretimin özellikle Arapça ve Mantık konularına sıkıştığı görülmektedir. Bu itibarla medreseler son yıllarda içine düştükleri ilmi yetersizlikten kurtulabilmiş değillerdir. Medreselerde soru-cevap ve tartışma metotlarına yer verilmekle birlikte hakim olan metotlar, kitaba bağlı takrir ve ezber metotları olmuştur. Eğitimde en iyi öğrenmenin yaparak ve yaşayarak öğrenme olduğu unutulmamalı, müfredatlar uygulamaya dönük düzenlenmelidir.

13.) Medreselerde hakim olan ilmi zihniyet genelde mevcut bilginin geleneğe bağlı şekilde aktarılması ve açıklanmasından ibarettir. Tanzimat ve bu döneme yakın yıllarda ortaya konulan eserlere bakıldığında, telif eserlerin şerh ve haşiyelerden sayı olarak fazla olmasına rağmen ele alınan konular ve yaklaşım tarzı bakımından şerh ve haşiyelerden çok farklı olmadığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte sayıca az olmasına rağmen güncel konuların işlendiği ve cevapların arandığı eserler de bulunmaktadır. Bu şartlarda varlıklarını devam ettiren medreselerin ve mensuplarının yeni fikri cereyanlar karşısında ilmi alanda ciddi bir

varlık gösterebildiklerini iddia edebilmek mümkün görünmemektedir. Bu durumda benzer sorunların gündeme gelmemesi için, yapılacak bilimsel çalışmalar birbirinin tekrarı olmasından ziyade, farklı ve zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak eserler olacak şekilde kaleme alınmalıdır.

14.) O dönemde, denetimden uzak istenilen yere, istenilen uzaklıkta açılan çok sayıda yabancı okul dikkat çekicidir. Hele belli siyasi amaçlar için teşkilatlandırılmış olduğu göz önüne alınırsa, yeterli bir denetimi olmayışının Osmanlı Devleti için ne derece zarar verici bir ortam hazırladığı ve yabancı devletlerin keyfi uygulamalarının hangi boyutlara ulaştığı görülecektir. Osmanlı Devletini derinden sarsan bu uygulamanın benzer bir modelinin bugün de uygulanıyor olması endişe vericidir. Bu sebeple bu okullarda yetkileri genişletilmiş Türk yöneticilere görev verilmelidir ve denetim arttırılmalıdır..

KAYNAKÇA

Akdeniz, S., **Eğitim Sosyolojisi**, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Yay.,İstanbul

Akyüz, Y., **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.3, No:1-4, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971

Akyüz, Y., **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1982'ye** ,Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982

Akyüz, Y., **Türk Eğitim Tarihi, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları**, İstanbul, 1997

Akyüz, Y., **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1997'ye**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1997

Atuf, N., **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Milliyet Matbaası, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930

Başaran, İ.E., **Eğitime Giriş**, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1996

Baytal, Y.,**Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları**, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:11, Ankara, 2000

Berker, A., **Türkiye'de İlköğretim**, Ankara, 1945

Dölen E. ve Yıldırım N., **Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999

Ergin, O., **Türk Maarif Tarihi**, C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977

Eroğlu, H., **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990

Ertuğrul, H., **Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı Eğitimine Etkisi**, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, Ekim 2000, Sayı:10/178

Fidan N. ve Erden M., **Eğitime Giriş**, Alkım Yayınevi, Ankara

Haydaroğlu, İ.P., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Kaynak Eserler, Ankara, 1990

İhsanoğlu, E., **Tanzimat Öncesi Kültür ve Eğitim Hayatı**, Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri, İstanbul, 1987

İhsanoğlu, E., **Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1992

İnalcık, H., **Sened-i Hirak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunı**, **Bülten Yayınları**, C. 28, Sayı:12, Ankara, 1964

İnalcık, H. ve Renda, G., **Osmanlı Uygarlığı II**, **Kültür Bakanlığı Yayınları**, Ankara, 2003

İzzet, M. vd, yayına hazırlayan KANAR, M., **Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi**

Karal, E.Z., Osmanlı Tarihi, C.5, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara, 1988

Karamuk, Z., **Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, MEB, İstanbul, 1973

Kısakürek, N.F., **İdeolocya Örgüsü**, Büyük Doğu Yay., İstanbul,

Koçak, C., **Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Kodaman, B., **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul, 1980

Kodaman, B., **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1988

Komisyon, **Tanzimat I**, MEB, Ankara, 1999

Koray, E., **Tanzimat**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991

Koray, E., **Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991

Kurtcephe, İ. ve Balcıoğlu, M., **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1992

Özcan, A., **Tanzimat Dönemi'nde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, 150. Yılında Tanzimat**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1992

Özdemir, O., **Tanzimattan Günümüze Aydınlanma ve Okulun İşlevi**, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi Eğitim Bilimleri Özel Sayısı, Sayı:7, Erzurum, 2003

Öztürk, C., **Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, MEB, İstanbul, 2005

Sakaoğlu, N., **Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları**, İstanbul, 1991

Sakaoğlu, N., **Osmanlı Eğitim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

Sakaoğlu, N., **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

Sevinç, N., **Ajan Okulları**, İstanbul, 1975

Tekeli, İ. ve İlkin, S., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Tekeli, İ., **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler**, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985

Tezcan, M., **Eğitim Sosyoloji**, Feryal Matbaa, Ankara,1995, s.51

Unat, F.R., **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB, Ankara, 1964

Uzunçarşılı, İ.H., **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1984

Yanar, İ., **Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları Bilim Uzmanlığı Tezi**, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1996

Yazıcı, N., **Tanzimat ve Abdülhamit Döneminde Din Görevlilerinin Yetiştirme Ortamı**, Diyanet İlmî Dergi, C.30, Sayı:Nisan-Mayıs-Haziran 1994, İstanbul

Yıldız, İ., **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:2, 2001

Zengin, Z.S., **Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'larda Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, MEB, İstanbul, 2004

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Doğum Tarihi	01.06.1978
Doğum Yeri	Erzincan
Medeni durumu	Evli

Eğitim

Lise	1992-1996 Erzincan Anadolu Öğretmen Lisesi
Lisans	1997-2001 Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fizik Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans	2006 Yeditepe Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Tezli Yüksek Lisans Programı

Çalıştığı Kurumlar

- 2002-2003 Batman İli Hasankeyf İlçesi Üçyol Köyü İlköğretim Okulu (Sınıf Öğretmeni)
- 2003-2004 Van İli Gedelova Köyü İlköğretim Okulu (Sınıf Öğretmeni)
- 2004-2006 Ümraniye İlçesi Emine Koçulu İlköğretim Okulu (Sınıf Öğretmeni)
- 2006- Devam Ediyor Üsküdar İlçesi Gazi Mustafa Altıntaş İlköğretim Okulu (Sınıf Öğretmeni)